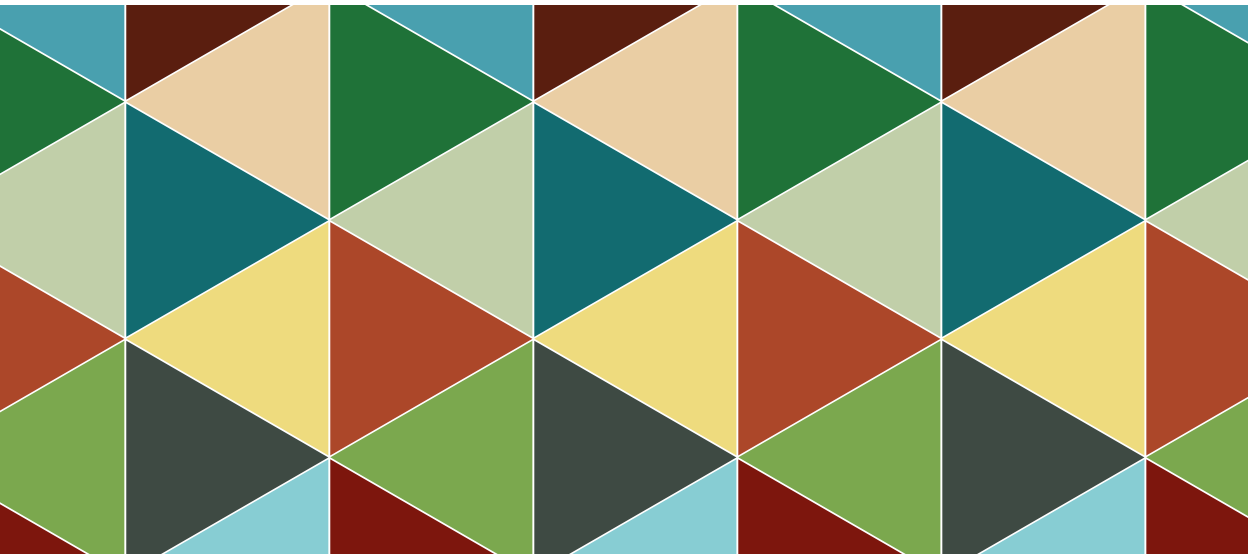

Vetenskapsrådet

RESULTATDIALOG 2011

RESULTATDIALOG 2011

RESULTATDIALOG 2011

Rapporten kan beställas på www.vr.se

VETENSKAPSRÅDET

101 38 Stockholm

© Vetenskapsrådet

ISBN 978-91-7307-199-4

Grafisk Form: Erik Hagbard Couchér, Vetenskapsrådet

Originalframställning: Global Reporting

Omslagsbild: SXC

Tryck: CM Gruppen AB, Bromma 2011

FÖRORD

Utbildningsvetenskap är i dag ett mång- och tvärvetenskapligt forskningsområde som innesluter alla fakultetsområden samt en rad olika discipliner. Den bredd och de olika perspektiv som finns och som växer fram inom området bidrar genom forskning till kunskap om utbildningssystem, undervisning, lärandeprocesser och kunskapsbildning.

Även i årets redovisning återfinns forskningsresultat från flertalet av de åtta områden som UVK hittills valt att kategorisera inom och som på ett sätt beskriver forskningens bredd:

Utbildningshistoria, Utbildningssystem (forskning om betygs- och urvalssystem, läroplansteori, styrning och ledning, utbildningsekonomi, utbildningspolitik/policy m.m.), Värdefrågor (t.ex. demokrati, etik- och moralfrågor, pedagogisk filosofi), Individens och Gruppens lärande (forskning om kunskapsutveckling, IKT, pedagogisk psykologi, utvecklingspsykologi, sociologiska studier etc.), Didaktik (både allmänna och ämnesspecifika didaktiska frågeställningar inkl. specialpedagogik), Professioner (lärares arbete och yrkesidentitet, lärarutbildning, skolledares arbete, karriärval och vägledning etc.) samt Effektstudier (forskning om reformers effekter, produktivitet, effektivitet).

Varje år startar 30–40 nya forskningsprojekt och lika många avslutas. Varje projekt pågår 3–4 år, vilket gör att cirka 100–140 projekt och forskarskolor är aktiva samtidigt. För att ta del av vilka projekt som pågår, som helt eller delvis finansieras av UVK hänvisas till www.vr.se under rubriken "Forskning vi stödjer". Där finns tematiska sammanställningar av pågående forskning. Under www.vr.se/resultatdialog finns artiklarna i denna rapport samt även sammanfattningar av de viktigaste forskningsresultaten från de projekt som presenteras vid årets Resultatdialog.

Varje projekt har en huvudansvarig men i flertalet projekt finns en forskningsgrupp eller ett forskningsnätverk med i genomsnitt cirka 10 forskare och doktorander involverade. Detta framgår tydligt i flera av årets redovisningar. Denna rapport utgör underlag för konferensen Resultatdialog 2011 med Linköpings universitet som värd.

Utbildningsvetenskapliga kommittén vill med denna redovisning medverka till att dels sprida kunskap om nya forskningsrön, dels öka möjligheten för den som är intresserad att via kontaktlänkar kunna nå olika forskare.

Stockholm i september 2011

Sigbrit Franke
Ordförande

Elisabet Nihlfors
Huvudsekreterare

PREFACE

Educational science today is a multi- and interdisciplinary field of research, encompassing all faculty areas and a range of different disciplines. The breadth and the various perspectives that exist and are emerging in this field, form a basis for research into educational systems, teaching, learning processes and knowledge formation, giving rise in turn to new and interesting research findings.

This year's report once again features results from most of the eight areas, which in a sense, describe the breadth of the research being undertaken:

History of education, Educational systems (research on grading and selection systems, curriculum theory, governance and management, educational economics, educational policy etc.), Value issues (e.g. democracy, ethical and moral issues, philosophy of education), Individual and Group learning (research on knowledge development, ICT, educational psychology, developmental psychology, sociological studies etc.), Didactics (both general and subject-specific aspects of didactics, including special education), Professions (the work and professional identity of teachers, teacher education, the work of school leaders, career choices and guidance etc.), and Impact studies (research on the impacts, productivity and effectiveness of reforms).

Every year, between 30 and 40 new research projects are launched and a similar number are completed. As each project is of 3–4 years' duration, some 100–140 projects and doctoral programmes are under way at any one time. For further information (in Swedish) on work in progress, funded or co-funded by the Swedish Research Council's Committee for Educational Sciences, readers are referred to www.vr.se, under the heading *Forskning vi stödjer*, where thematic overviews of current research can be found. Under the same heading, there are also summaries of the key research findings from the projects presented at this year's Results Dialogue.

Each project has a principal investigator, but most involve a research group or network comprising on average around 10 researchers and PhD students. This is made clear by several of this year's reports. The present publication, which will also form a basis for Results Dialogue 2011, hosted by Linköping University, contains brief presentations of recently or very soon to be completed projects, together with references to the researchers'/research groups' websites, where further information is available.

With this report, the Committee for Educational Sciences wishes both to help communicate new research findings and to make it easier for interested readers to come into contact with the different researchers concerned.

Stockholm, September 2011

Sigbrit Franke
Chair

Elisabet Nihlfors
Secretary General

INNEHÅLL

1. STEREOTYPER, NAIVA TEORIER, KULTURELLA NORMER OCH DERAS EFFEKTER PÅ SKOLPRESTATIONER	9
2. SKOLA, VALFRIHET OCH INTEGRATION	15
3. VAD GÖR SPRÅK?	21
En studie av språkbruk och normativitet i lärares utbildning	
4. POJKAR I BEHOV AV SÄRSKILLT STÖD	27
En studie av maskulinitet, särbehandling och socialisation i särskilda undervisningsgrupper	
5. DET BEKÄNNANDE SAMHÄLLET	33
Kunskap, styrning och formandet av den lärande vuxna	
6. BEDÖMNINGSKULTURER I OMVANDLING	39
7. KUNSKAPENS FRAMTRÄDANDEFORMER	47
– Ett projekt om kunskapsutveckling och en högskolepedagogik med dubbelt perspektiv: teori och gestaltning	
8. ELEVHÄLSA I RETORIK OCH PRAKTIK	54
9. HUR BLIR MAN BÄST ELLER SÄMST I KLASSEN	63
Uppkomst av skillnader i prestationsförmåga i matematik – en empirisk studie i klassrumspraktik	
10. DOKTORSHATTAR I OMVANDLING	69
– Reformerad forskarutbildning i teori och praktik	
11. PEDAGOGIK OCH MEDIER I HISTORISKT PERSPEKTIV	75
12. HISTORIA SOM KÄRNÄMNE I SKOLAN?	80
Hur var det möjligt?	
13. FÖRSKOLAN SOM JÄMSTÄLLDHETSPOLITISK ARENA 1970–2008	85

14. INTERAKTION – LÄRANDE – UNDERVISNING	90
En plattform för studier av pedagogiska praktiker	
15. ATT UTGÅ FRÅN SAMHÄLLSFRÅGOR I GRUNDSKOLANS NATURORIENTERANDE UNDERVISNING	93
– Ett sätt att öka elevers intresse och kunnande?	
16. HISTORIA UTAN GRÄNS	99
Internationellt samarbete för att reformera historieundervisningen	
17. GYMNASIET SOM MARKNAD	105
18. UTVECKLINGSSAMTAL I FÖRSKOLAN – EN BEDÖMNINGSPRAKTIK	112
Praktiker för skapande av barndom, föräldraskap och professionalisering i skärningspunkten mellan hem och förskola	
19. NÄTVERKET "TEXTEN, LÄSAREN, SAMHÄLLET"	120
20. BORTOM BOKENS BEGRÄNSNINGAR	126
– Ungdomars möten med fiktion på nätet	
21. KUNSKAP I FÖRHANDLING	131
Europeiska muslimer mellan konkurrerande världsbilder	
22. FÖRSKOLLÄRARKOMPETENS I FÖRÄNDRING	136
– En studie om förskollärarkompetens i förskolan	
23. REDSKAP MELLAN VÄRLDAR	143
– Medierande redskap och konstruktionen av ämneskunskap	
24. FÖRÄNDRADE KUNSKAPSFORMER OCH FÖRNYADE INFORMATIONSKOMPETENSER I GYMNASIESKOLAN	149
25. SKOLA OCH BARNDOM I FÖRÄNDRING	156
– Individualisering, demokratisering, förändrad generationsordning	
26. EN GOD UTBILDNING GÖR LIVET BÄTTRE – OCH LÄNGRE!	164
27. LITTERÄR GESTALTNING PÅ IRLAND	170
28. ETT AKTIVT MEDBORGARSKAP?	176
Om demokratifostran i gymnasieskolan	

1. STEREOTYPER, NAIVA TEORIER, KULTURELLA NORMER OCH DERAS EFFEKTER PÅ SKOLPRESTATIONER

Författare:

Dennis Beach, *Högskolan i Borås*

Peter Erlandson, *Högskolan i Borås*

Helena Korp, *Högskolan Väst*

Anna-Carin Jonsson, *Högskolan i Borås*

Gymnasieutredningens betänkande (SOU 1981:96) föreslog en modell för gymnasieskolan, baserad på grundtanken att elevernas utbildningskarriärer måste göras oberoende av deras sociala bakgrund och kön. Gymnasiet skulle göras attraktivare för alla kategorier av elever och eleverna skulle i så stor utsträckning som möjligt få läsa de program de önskade och göra intresseval inom utbildningen, samt välja skola. Yrkesprogrammen blev treåriga och gemensamma kärnämnen skulle ge alla elever förutsättningar för ett aktivt medborgarskap såväl som grundläggande behörighet för högskolestudier. De starka gränserna mellan praktiska och teoretiska utbildningar skulle på så sätt suddas ut och gymnasiet skulle öppna dörrarna för ett livslångt lärande för alla elever. Härtill infördes exempelvis Skolverket som kvalitetsstödande och granskande myndighet och nationella prov för att säkra utbildningens likvärdighet. Intentionerna med 1990-talets reformer att leda till valfrihet, öppenhet, jämlikhet och likvärdighet kom dock inte att realiseras (Beach & Dovemark, 2012). Social bakgrund och kön slår fortfarande igenom både i elevernas utbildningsval och deras resultat och undervisningens kvalitet varierar starkt (Beach & Sernhede, 2011; Öhrn, Lundahl, Beach, 2011).

Denna problematik har undersökts ur olika perspektiv i flera svenska studier – dock ej kopplat till kognition, stereotyper och så kallat naiva teorier, vilket utifrån internationell forskning (t.ex. Carol Dweck och Claude Steele) framstår som en fruktbar ingång till att förstå hur processer i undervisningen och skolmiljön kan bidra till att bevara klass- och könsskillnader i studieval och resultat. I vårt forskningsprojekt tog vi därför utgångspunkt i tidigare forskning om kulturella teories inverkan på undervisning och det lärande subjektet. Vi använde såväl etnografiska som statistiska me-

toder och ägnade särskilt uppmärksamhet åt ämnet matematik i relation till andra ämnen. Detta ämne har en viktig plats i skolan och samhället idag, som är i allra högsta grad att betraktas som ”genommatematiserat”. Vi ämnade att:

- kartlägga vilka stereotyper, naiva teorier och kulturella normer som lärare och elever bär med sig in i skolan i matematik och andra ämnen i relation till sig själva och gentemot varandra och hur dessa eventuellt skiljer sig i termer av innehåll mellan olika (teoretiska och praktiska) program
- undersöka hur dessa stereotyper eventuellt påverkar lärarnas undervisning och elevers kognitiva förmågor, metakognitiva förmågor och faktiska prestationer i olika ämnesområden samt
- undersöka om man kan, via den metakognitiva förmågan, eventuellt korrigera för de kulturella teorier som verkar kunna ge upphov till onödiga stereotyperna med negativa konsekvenser

Projektet undersökte bland annat lärares, lärarstuderandes och elevers naiva föreställningar, även kallade för implicita teorier, om intelligens, med utgångspunkt i Carol Dwecks forskning (Dweck, 2007). Forskningen skiljer mellan framför allt två olika sätt att se på intelligens: som en fixerad förmåga, medfödd och mer eller mindre oföränderlig (entity theory of intelligence) respektive som dynamisk, föränderlig och i första hand beroende av ansträngning (incremental theory of intelligence).

Tidigare forskning har visat att vilken implicit teori om intelligens elever bär med sig har stor betydelse för deras lärande och resultat. Man har funnit att om elever fås att tro att intelligens är en medfödd och fixerad förmåga påverkas deras lärande och prestation i skolan negativt, medan om de istället har en föreställning om intelligens som föränderlig och beroende av ansträngning förbättras deras motivation, lärande och studieresultat. Därför finns en stor potential i att öka kunskapen om hur naiva föreställningar om intelligens, lärande och kunskap skapas och ”arbetar” i en svensk skolkontext (Jonsson & Beach, 2010).

De statistiska studierna

Vi har genom fyra breda statistiska undersökningar visat att dominansen av antingen synen på intelligens som fixerad eller som föränderlig bl.a. är beroende av själva ämneskontexten. Med andra ord har det visat sig att en och samma lärarstudent hävdar att vad gäller intelligens inom ämnet matematik så är den mer fixerad och medfödd än i samhällsvetenskapliga ämnen och samtidigt, att intelligens är mer dynamisk och föränderlig inom samhällsvetenskapliga ämnen än inom matematik. Detta kan vara

problematiskt om man hemfaller till att tro att en elev antingen har en begåvning i matematik eller inte har detta och gör så initialt. Den själv-uppfyllande profetian vad gäller de som tros ha en låg, fixerad förmåga kan vara i högsta grad problematiskt då det leder till ett hjälplöst beteende hos studenten som förlorar tron på att ansträngning skulle kunna löna sig (Dweck, 1999).

Ytterligare stöd för detta fick vi genom en undersökning hos verksamma lärare vid gymnasieskolan. Matematiklärare visade sig ha starkare preferenser för synen på intelligens som fixerad samt en lägre tolerans för synen på intelligens som föränderlig och dynamisk än lärare inom samhällsvetenskapliga ämnen samt yrkeslärare (Jonsson, Beach, Erlandson, & Korp, re-submitted, 2011). Det tycks som om vad gäller matematikämnet så är synen på intelligens som medfödd och fixerad starkare hos såväl lärare inom disciplinen som hos övriga lärare. Inom ämnet matematik kan det alltså vara särskilt viktigt att betona det dynamiska och föränderliga i begreppet förmåga (Beach, & Jonsson, submitted a).

En annan studie gällde sambandet mellan den typ av feedback som lärarstudenter föredrog att använda och deras syn på intelligens som fixerad eller föränderlig. Studien visade att de som föredrog att berömma eleven som person tenderade att uppfatta intelligens som fixerad, medan de som föredrog att berömma processen som tagit eleven fram till målet hade en starkare preferens för det dynamiska intelligensbegreppet. Det tycks som naiva teorier om intelligens är en faktor av betydelse för att förklara vilken typ av feedback som läraren är villig att ge. Det har visat sig i tidigare forskning att beröm av person stärker tron att intelligens är fixerad (Mueller & Dweck, 1998).

Det är viktigt att få en tydligare kunskap om vad som påverkar lärare att använda en specifik typ av beröm samt att uppmärksamma lärarutbildare på hur. I en studie undersökte vi vilka samband förekom mellan tilltro till olika vetenskapliga teorier om intelligens och olika implicita teorier samt om den möjligen fanns en interaktionseffekt mellan implicita teorier och tilltro till vetenskapliga teorier (Jonsson & Beach, 2011).

Vikten av de statistiska studierna

Skolpersonals naiva teorier om förmåga och intelligens har inte utforskats i en nordisk kontext. Detta trots att det påverkar ett faktiskt beteende hos såväl lärare som elev. Vår undersökning därför bidragit med viktiga kunskaper och insikter. Fler studier är nödvändiga för att få en mer komplett bild av detta fenomen med speciellt fokus på matematikämnet.

De etnografiska studierna

Inom ramen för projektet genomfördes etnografiska studier på två olika gymnasieskolor. Studierna utgick från den övergripande frågan om hur elever och lärare i gymnasiet tolkar och använder, eller omskapar och gör motstånd mot, olika kulturellt etablerade föreställningar om intelligens.

En studie genomfördes på transportprogrammet vid ett mindre, lantligt beläget gymnasium (Korp, 2011, 2012). Eleverna är till övervägande del män med homogen svensk arbetarklassbakgrund. Här gjordes en traditionell etnografisk studie under ett drygt halvår, baserad på observationer, samtal och intervjuer. Den andra studien genomfördes vid det samhällsvetenskapliga programmet på en innerstadsskola med hög akademisk status och jämn könsfördelning. Denna studie var mindre omfattande och fokuserade i första hand en specifik undervisningsform – litteratursamtal (Erlandson, 2009, 2011). Resultaten visar att kulturella (naiva) teorier om intelligens är betydelsefulla både för hur elever skapar en bild av sin egen förmåga att lära och för de pedagogiska diskurserna och interaktionerna i skolan. Hur eleverna i de båda skolorna tolkade och förhöll sig till olika sätt att se på intelligens var kopplat såväl till deras egna klass- och genuspositioner som till skolans och programmets institutionella habitus.

På transportprogrammet tenderade både elever och lärare att se intelligens om antingen teoretisk eller praktisk, och som starkt förknippad med personligheten. De beskrev sig själva exempelvis som ”praktiskt lagda”, ”duktig med händerna” och ”ingen skolperson”. Att vara *smart* associerades med attribut som att vara en självständig, orädd och handlingskraftig, och att hantera de sociala koderna i transportbranschen. Dessa attribut, som alltså hade hög status i transportprogrammet, uppfattades av eleverna dock stå i viss motsättning till vad de uppfattade de förmågor som ger framgång skolan.

Eleverna i samhällsvetenskapsprogrammet beskrev sina strävanden att uppfylla skolans krav som taktiska; som ett spel som de behärskade, men som saknade koppling till deras egentliga personligheter. I båda elevgruppernas kulturella produktion fanns alltså element av motstånd mot och distanserade till den kulturella teori om intelligens som de uppfattade att (de traditionella ämnena i) skolan bygger på och premierar. Innebörden och konsekvenserna av detta motstånd blev dock olika i de båda grupperna och kontexterna. I samhällsvetenskapsprogrammet togs det som utgångspunkt för kritiska litterära diskussioner, medan det i transportprogrammets kärnämnen ledde till en förenklad, reproducerande undervisning med få inslag av dialog, kreativitet och teori.

Yrkesämnenas däremot gav eleverna rika tillfällen att utveckla teoretiskt tänkande. Dessa erfarenheter tycktes dock inte ändra transportelevernas syn på sin egen förmåga som praktisk och inte teoretisk. Den naiva/kulturella teorin om intelligens som antingen teoretisk eller praktisk (manuell eller intellektuell) och som förbunden med olika personligheter tycks alltså vara stark och påverkar elevernas tolkning av sina egna prestationer, möjligheter och begränsningar. På så sätt utgör den en länk mellan kulturella produktionen i klassrummet och den sociala reproduktionen, dvs. att ojämlikhetsmönster i samhället återskapas i nya generationer. Av samma skäl kan explicita insatser för att synliggöra och utmana dikotoma och naturaliserade teorier om intelligens i undervisningen vara av kritisk betydelse för att bryta dessa processer och erbjuda alla elever möjlighet till allsidig kunskapsutveckling och identifikation.

Referenser

- Beach, D. & Dovemark, M. (2012: accepted). Twelve Years of Upper-Secondary Education in Sweden: The Beginnings of a Neo-liberal Policy hegemony? *Educational Review*, 64.
- Beach, D. & Jonsson, A.-C. (submitted a). Different understandings of intelligence in math and social science among pre-service teachers.
- Beach, D. & Sernhede, S. (2011). From Learning to Labour to Learning for Marginality: School Segregation and Marginalisation in Swedish Suburbs, *British Journal of Sociology of Education*, 32, 257-274.
- Dweck, C. S. (1999). *Self-theories: Their role in motivation, personality, and development*. Philadelphia: Psychology press.
- Dweck, C. S. (2007). The perils and promises of praise. *Educational Leadership*, 34-39.
- Erlandson, P. (2009). *Struggle with intelligence*. Paper for ECER conference in Vienna September 2009.
- Erlandson, P. (2011). Tasting Intelligence. (Submitted: on review). *Harvard Educational Review*.
- Jonsson, A.C. & Beach, D. (2010). Reproduction of social class in teacher education: The influence of scientific theories on future teachers' implicit beliefs. *Journal for Critical Education Policy Studies*, 8 (2), <http://www.jceps.com/?pageID=article&articleID=1992>
- Jonsson, A.C. & Beach, D. (2011). *The problem of reproduction of class in the teacher educational programs*. International Conference on Critical Education, Athen, Greece, 12-16/7-2011.
- Jonsson, A.-C., Beach, D., Erlandson, P. & Korp, H. (re-submitted, 2011). Teachers implicit theories of intelligence: Influences from different disciplines and scientific theories, *European Journal of Teacher Education*, 34.
- Korp, H. (2011). What counts as being smart around here? The performance of smartness and masculinity in vocational upper secondary education. *Education, Citizenship and Social Justice* 6, 21-37.

- Korp, H. (2012: in press). I think I would have learnt more if they had tried to teach us more – performativity, learning and identities in a Swedish Transport Programme. *Ethnography and Education*, 7, xx-xx.
- Mueller, C.M., & Dweck, C.S. (1998). Praise for intelligence can undermine children's motivation and performance. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, 33-52.
- SOU:1981:96. *En reformerad gymnasieskola*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Öhrn, E., Lundahl, L., Beach, D. (2011). *Young People's Influence and Democratic Education: Ethnographic Studies in Upper-Secondary Schools*. London: Tufnell Press.

2. SKOLA, VALFRIHET OCH INTEGRATION

Författare:

Nihad Bunar, *projektledare*, nihad.bunar@buv.su.se

Jenny Kallstenius, jenny.kallstenius@skolverket.se, *Stockholms universitet*

Thomas Johansson, thomas.johansson@ped.gu.se

Ove Sernhede, ove.sernhede@kultur.gu.se

Jonas Lindbäck, jonas.lindback@gmail.com

Nils Hammarén, nils.hammarén@socwork.gu.se, *Göteborgs universitet*

Ett tvärvetenskapligt forskningsprojekt om mångkulturella innerstadsskolor och invandrarungdomars sociala, kulturella och emotionella omkostnader i samband med uppbrottet

Bakgrund

De främsta argumenten bakom valfrihetsreformerna, i Sverige och internationellt, har handlat om att makten över barnens skolgång ännu mer skall flyttas över till föräldrar, om konkurrens som ett utvecklingsincitament, om pedagogiska innovationer genom profileringar (som fristående skolor förmodades starkt skulle driva), om mindre byråkrati samt om att bryta upp elevernas geografiska inlåsning och därmed även boendesegregationens spegling i de lokala skolornas elevsammansättning. Kritikerna, å andra sidan, har pekat på att marknadens intåg i utbildningssfären riskerar att medföra ytterligare selektering, då medelklassen har mest resurser för att använda sig av de nya reglerna, försämrad situation för elever i de mest utsatta skolorna som nu riskerade att bli av med sina socialt starkaste elever, utan att det fanns tillräckliga bevis på att valfriheten verkligen leder till högre prestationer, mindre segregation och lägre kostnader. I denna studie har vi ställt de ungdomar som det hela handlar om i centrum för våra empiriska undersökningar. Syftet har varit att undersöka hur de dagliga fysiska förflyttningar som ungdomar boende i något av de mångkulturella och socialt utsatta områdena i Stockholm och Göteborg företar, genom att använda sig av valfriheten på grundskolenivån och betygsintagningen på gymnasienivån, påverkar deras individuella självförståelseformer, relationer med den nya respektive gamla miljön och konkreta handlingar beträffande framtidsplaner.

Genomförande och huvudsakliga resultat

Projektet har genomförts i Stockholm och Göteborg. Resultaten från det treåriga forskningsprojektet sammanfattas och presenteras i boken *Urban utbildningspolitisk geografi* (Bunar m.fl. 2012, under utgivning). Nedan tar vi upp några huvudsakliga poänger från projektets delstudier.

I Stockholm har projektet fokuserat på elever boende i några av stadens mest utsatta och mångkulturella områden och valt att dels följa elever som byter till kommunala innerstadsskolor och dels dem som väljer att stanna kvar i de lokala skolorna. Jenny Kallstenius, som inom ramen för projektet har skrivit sin mycket uppmärksammade doktorsavhandling *De mångkulturella innerstadsskolorna* (Kallstenius 2010) har fokuserat på tre innerstadsskolor i Stockholm. Sedan början av 2000-talet har dessa skolor i betydande omfattning påverkats dels av ett inflöde av elever från socialt utsatta och mångkulturella förortsområden, dels av ett utflöde av elever som bor inom skolornas upptagningsområden. Efter ett gediget arbete med datainsamling, inklusive dokumentgenomgång, statistiska sammanställningar, intervjuer och deltagande observationer, visar Kallstenius analys, bland annat, komplexiteten i integrationseffekterna av valfrihetens utnyttjande i en stad präglad av boendesegregation och stora statuskillnader mellan bostadsområden och skolor. De elever som söker sig från de socialt utsatta och mångkulturella förorternas skolor till innerstadsskolor kan sägas bli mer integrerade i den fysiska bemärkelsen i och med att de vistas i miljöer där etniska svenskar och medelklassen är i majoritet. Det empiriska underlaget visar dock att det inte riktigt är så enkelt att vi mot bakgrund av detta kan dra slutsatsen att skolvalfrihet leder till ökad integration. De skolbytande elevernas och deras föräldrars berättelser vittnar om segregationens konsekvenser samt om en social och mental distans mellan "svenskar" och "invandrare" som på flera sätt aktualiseras i och med frågan om skolval. Valet av innerstadsskolor är för flera av dem ett sätt att försöka överbrygga denna distans. Annorlundaskapet blir således till en påtaglig verklighet som de skolbytande eleverna dagligen öppet eller subtilt påminns om genom hänvisning till deras boendeort, etnicitet, religion, brytning, kläder, svaga föräldrar och pedagogiska behov som svenska som andraspråk. Detta leder många gånger till ett avståndstagande från det de skolbytande eleverna betecknar som "det svenska samhället" och dem som de betecknar som "svenskar". Innerstadsskolornas "mångkulturalisering" har också påverkat lärarnas arbetssätt, interna relationer och inte minst skolornas rykte. Alltsammans har medfört att ett ökat antal svenska föräldrar börjar sätta sina barn i andra innerstadsskolor (både kommunala och fristående) med direkta och indirekta hänvisningar till det förändrade skolunderlaget och, vad de menade, skolklimatet. Fler lediga platser har medfört att skolorna "känt sig tvungna"

att ta in fler elever från de mångkulturella förorterna, vilket enligt lärarna och rektorerna ytterligare har påverkat skolornas rykte och deras jobb. De skolbytande eleverna och deras utbildningsbehov pekades således ut som en avgörande faktor i skolornas nedåtgående trend, inte lärarnas attityder och arbetssätt och inte skolans organisation. Men alla, inklusive de föräldrar som hade flyttat sina barn till andra innerstadsskolor, bedyrade sin positiva inställning till integrationstanken och det mångkulturella samhället. Men inte "för mycket" i deras och deras barns skola.

Nihad Bunar har i sin delstudie intervjuat ett stort antal elever i år 7, 8 och 9 i de mångkulturella och socialt utsatta områdenas skolor och ställt frågan: Varför stannar de kvar? Är de oinformerade, ointresserade eller så fattiga att de inte kan koppla upp sig på den integrationsmöjlighet som valfriheten till synes innebär? Dessa förklaringar återfinns i en stor del av den internationella litteraturen som behandlar de fattigas och minoriteternas barn på skolmarknaden (Apple 2006; Ball, Reay, David 2002; Ball 2003; Bell 2007; Fiske, Ladd 2000; Fusarelli 2003; Gewirtz et al. 1995; Noreisch 2007). Bunar hävdar att svaret på frågan varför de stannar inte bara kan sökas i deras positioner på skolmarknaden eller i individernas sociala omständigheter. Den analytiska blicken måste också riktas mot de sätt på vilka elever i dessa områden uppfattar, definierar och vilken mening de tillskriver sitt bostadsområde och sin skola som en reflektion av den bredare sociala och symboliska hierarkin som råder i staden och på skolmarknaden. Först avfärdar Bunar, med hänvisning till empiriska bevis, hypoteser om att ungdomar inte känner till hur valfriheten fungerar, att de skulle vara ointresserade eller att föräldrarnas ekonomi skulle påverka valet. Med utgångspunkt i teorierna om community diskurs (Back 1996) visar han att elevernas beslut eller val att stanna i den lokala skolan är en produkt av förhandlingar mellan de positiva (relationer med kamrater) och negativa (stigmatisering) aspekterna av community diskursen. Genom att hänvisa till argumenten som kompisarna finns här, det är lätt att ta sig till skolan, men också rädslan för att förlora det sociala nätverket samt rädslan för isolering och mobbning i den nya miljön, visar de att relationer överväger stigmatisering. Men om någon viktig omständighet i denna känsliga ekvation skulle ändras, till exempel att kompisarna byter skola eller flyttar bort, att det inträffar någon händelse som på ett genomgripande sätt urholkar känslan av trygghet, ja då är dessa ungdomar också redo att byta skola.

I Göteborg genomförde projektet två studier på gymnasienivå. Ove Sernhede och Jonas Lindbäck studerade Berydsgymnasiet (namnet är fingerat) som på många sätt är unikt. Dels för att det ligger i en förort och dels för att det, sin placering i förorten till trots, drar till sig elever från innerstaden såväl som från andra mer etablerade medelklassområden runt om i Göte-

borg. Den främsta anledningen till detta är de estetiska linjer (musik, teater och dans) som Berydsgymnasiet har att erbjuda och som håller hög klass och därmed är högt eftertraktade. Författarna utgår i sin studie från två olika rörelser eller mönster som uppstår i och med valfrihetens införande på gymnasieskolans område och som kommer till uttryck på Berydsgymnasiet. Den ena handlar om de ungdomar som bor och är uppvuxna i Beryd och som väljer en skola i innerstaden, men som efter ett tag i en innerstadsskola finner att detta inte var rätt för dem och därför återvänder till förorten och Berydsgymnasiet. Den andra rörelsen handlar om de ungdomar som väljer att läsa på Berydsgymnasiet men som inte bor i stadsdelen. Utifrån de berättelser Sernhede och Lindbäck har tagit del av kan de konstatera att elevernas möte med innerstadsskolorna inte är friktionsfritt, och i skolvardagen på Berydsgymnasiet återskapas delvis de mönster som de kan se i staden. I båda fallen framträder den urbana segregationen som ett hinder vilket reglerar elevernas möjligheter. Skolorna i centrum likväl som Berydsgymnasiet aktualiserar frågor om identitet, "svenskhet" och vilka föreställningar som existerar om stadens olika rum. Författarna visar också att de sätt på vilka stadens rum och människor beskrivs, kategoriseras och positioneras inte är någon oskyldig handling, utan påverkar bilden av dessa rum och dess invånare, och hur människor relaterar till dem. Detta blir inte minst tydligt i elevernas möte med skolorna i innerstaden, där upplevelserna av att inte bemötas som en "svensk" och att återkommande betraktas som den Andre, är förknippade med individens plats i det urbana rummet. Utifrån elevernas berättelser – och den medvetenhet och reflexivitet med vilken de talar om sig själva, skolan och staden – konstaterar Sernhede och Lindbäck att flera samverkande processer bidrar till svårigheterna att skapa "mångkulturella" möten i skolan vare sig det är i innerstadens gymnasieskolor eller i Beryd. Samtidigt visar elevernas berättelser från Berydsgymnasiet på hur de rumsliga och imaginära gränserna delvis kan överskridas till förmån för nya sätt att tolka och förstå stadens olika rum och människor. Men för att detta överskridande skall komma till stånd måste skolan understödja mötena mellan eleverna och ta sig bortom den gränsdragningens praktik som finns inom skolan.

Thomas Johansson och Nils Hammarén har i sin delstudie undersökt hur ungdomar bosatta i en multietnisk förort och som valt att gå i två olika gymnasieskolor i innerstaden förhåller sig till sina skolval, framtidsplaner, fritid och livsstil. De undersökta skolorna skiljer sig med avseende på den etniska och sociala sammansättningen samt status. De ungdomar som valt att ta spårvagnen till Katedralskolan (relativt få elever med en annan bakgrund än svensk) tillhör en minoritet. De beskriver också hur de stundtals känt att de vill byta skola, hur de upplever sig som annorlunda och utanför. Detta utanförskap uttrycks på en rad sätt. Det handlar inte minst om ung-

domskultur i form av stil, musik och kläder. Det är också tydligt att man ofta, trots sina stora olikheter, pratar om en gemenskap som grundas på att man är "invandrare". I grunden verkar det handla om att man då upplever samma typ av utanförskap och ansträngda relation till skolans dominerande kultur. Kontrasten mot Framtidsgymnasiet (en mångkulturell gymnasieskola) finns hela tiden närvarande i ungdomarnas berättelser. Det finns klara upplevelser av att gå på antingen en statusskola eller på en "invandrarskola". Eleverna på Framtidsgymnasiet upplever inte några skarpa kontraster mellan olika ungdomskulturer eller ett behov av att skapa speciella enklaver. Det kanske mest intressanta är hur dessa ungdomar oavsett om de väljer det ena eller andra gymnasiet i stor utsträckning umgås med andra ungdomar som är bosatta i multietniska förorter och som kan ses som "invandrare". Dessa förhållanden är förstas inte absoluta. Visst umgås man över gränser och upplevelserna av utanförskap är olika starka, dock kan vi se tydliga mönster som talar för en betydande uppdelning av det urbana rummet utifrån etnicitet, klass och boendemiljö.

Sammanfattningsvis visar resultaten av forskningsprojektet Skola, valfrihet och integration att valfriheten visserligen har tillhandahållit en struktur för skapandet av en fysisk integration mellan barn och ungdomar, med olika social och etnisk bakgrund, från de mångkulturella förorterna och innerstaden. Den tidigare inlåsningen i det segregerade urbana rummet har luckrats upp. Delstudierna från de olika städerna, skolorna och skolnivåerna visar dock på ett entydigt mönster, nämligen att eleverna bär med sig det polariserade urbana rummets strukturer och hierarkier, sociala såväl som symboliska, in i nya sammanhang och lyckas aldrig frigöra sig från de reella och föreställda gränserna som anvisar en plats till var och en inom ramen för de formellt integrerade skolorna. Ett misstag som politiker, lärare, rektorer, föräldrar och förespråkare för valfriheten i allmänhet har gjort är att de har betraktat integrationen som fullbordad när mötesplatsen har skapats. Vi visar i denna studie att detta bara är början och egentligen en förutsättning för det arbete som måste ha som sitt yttersta mål att sudda ut gränser som begränsar ungdomarnas potential och gör skolorna till ett effektivt medel för social och kulturell reproduktion i samhället.

Referenser

- Apple, M. (2006). *Educating the 'Right' Way*. New York: Routledge.
- Back, L. (1996). *New Ethnicities and Urban Culture*. London: UCL Press.
- Ball, S. (2003). *Class Strategies and the Education Market*. New York: Routledge Falmer.

- Ball, S., Reay, D. och David, M. (2002). 'Ethnic Choosing': Minority Ethnic Students, Social Class and Higher Education Choice, *Race, Ethnicity and Education* 5: 333–57.
- Bell, C. (2007). 'Space and Place: Urban Parents' Geographical Preferences for Schools', *The Urban Review* 39:375–404.
- Bunar, N. (2012), Red. *Urban utbildningspolitisk geografi*. Stockholm: Natur & Kultur
- Fiske, E. och Ladd, H. (2000). *When Schools Compete: a Cautionary Tale*. Washington D.C.: Brookings Institution Press.
- Fusarelli, L. (2003). *Political Dynamics of School Choice*. London: Palgrave Macmillan.
- Gewirtz, S., Ball, S. och Bowe, R. (1995). *Markets, Choice and Equity in Education*. Buckingham: Open University Press.
- Kallstenius, J. (2010). *De mångkulturella innerstadsskolorna*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Noreisch, K. (2007). 'Choice as Rule, Exception and Coincidence: Parents' Understandings of Catchment Areas in Berlin', *Urban Studies* 44: 1307–28.

3. VAD GÖR SPRÅK?

En studie av språkbruk och normativitet i lärares utbildning

Författare:

Boel Englund, boel.englund@edu.su.se, *Stockholms universitet*

Mariana Eriksson, mariana.e@tele2.se

Marie Fagerlind, marie.fagerlind@sjolin.com, *Uppsala universitet*

Agneta Linné, agneta.linne@oru.se

Birgitta Odelfors, birgitta.odelfors@oru.se, *Örebro universitet*

Birgitta Sandström, birgitta.sandstrom@edu.su.se, *Stockholms universitet*

Undervisning inom lärarutbildningen handlar liksom inom annan utbildning i hög grad om talande, språkande. Utgångspunkten för projektet är att sättet att bruka språket spelar roll. Språkbruk är semiotiskt medierad handling, och i linje med den språkuppfattning och lingvistiska forskning som ser språkets sociala funktioner som centrala (se t.ex. Halliday 1978; Hodge & Kress 1988; Fairclough 1992) har lärarutbildares språkliga handlande betydelse för att forma studenters föreställningar om världen; om lärande, sitt framtida yrke, sig själva och de sociala relationer de ingår i. Att skapa vissa föreställningar är rentav en av huvuduppgifterna. Projektet bygger på insikter från de tidigare projekten "När praktikgrundad kunskap möter högskolan – kontinuitet och förändring i lärarutbildningen" (2004–2009) samt "Praxis och genus" (2004) och utforskar språkbruket närmare i tre av de utbildningsprofiler som lärarutbildningsreformen 2001 resulterade i. Främst, men inte enbart, är det lärarutbildarnas språk vi undersöker. I en delstudie jämförs det också med språket i det s.k. gemensamma utbildningsområdet vars kurser vänder sig till samtliga blivande lärare. Mer om projektet och dess resultat kan man läsa i boken *Språk och normativitet i lärares utbildning* (2011).

De tre profilerna är utbildningen till lärare för yngre barn/förskollärare, lärare inom vård, hälsa och omsorg och textillärare. Alla tre är kvinnodominerade och har en lång tradition som praktiskt-metodiskt inriktade utbildningar (jfr. Tellgren 2008; Eliasson 2009; Holmberg 2008). Mot bakgrund av den traditionen, tonvikten på vetenskaplig – dvs. verbaliserad – kunskap i reformen och det faktum att många av lärarutbildarna i profilerna har en bakgrund i yrket, inte inom akademien, formulerades tre breda frågor för projektet

i dess helhet. Hur kan språkbruket inom dessa utbildningsinriktningar karaktäriseras jämfört med det i kurser för alla blivande lärare – skiljer det sig åt och i så fall hur? Vilka följder kan språkbruket/skillnaderna i språkbruk tänkas ha för utbildningarna? Kan språkbruket kopplas till breda, samhällseliga diskurser? Sökljuset riktades särskilt mot språkbruk och normativitet, dvs. den språkliga dimension som har att göra med kommunikationen av normer och värden. Det övergripande teoretiska ramverket bygger på synen på diskursordningar hos Norman Fairclough (2001, 2003) och den värdeladdade distinktionen praktiskt kontra teoretiskt som så länge har tagit sig konkret uttryck i utbildningssystemens organisation. Empirin utgörs av konkreta utbildningssituationer: ett mindre antal föreläsningar, seminarier eller aktiviteter under praktikperioder har spelats in, transkriberats och analyserats. En delstudie fokuserar på textilläroarutbildningen och det textila hantverkets språk och har annan karaktär.

Läroarutbildares verbalspråk

I den mest omfattande delstudien analyseras läroarutbildares språk vid två lärosäten på mikronivå med redskap hämtade från lingvistik och diskursanalys (Halliday 1978, 1985; Fairclough 2001, 2003; Lakoff & Johnson 2003). Resultaten visar att språkbruket i den mest allmänna bemärkelsen inte skiljer sig mycket åt i det hypotetiskt sett mer akademiska gemensamma området och de förr mer praktiskt inriktade profilerna. I båda fallen är språket framförallt informellt och vardagligt, med den pedagogiska omsorgen om studenterna och deras förmodade svårigheter i centrum. Detta i motsats till t.ex. det franska universitetsläroarspråk som beskrevs av Pierre Bourdieu och hans medarbetare år 1965. Informaliteten, i synnerhet i en genre som föreläsningen, bidrar i sin förlängning till att underminera och omvandla sociala relationer av över- och underordning. Värt att notera är att distinktionen teoretiskt-praktiskt återkom hos de flesta av talarna. Läroarutbildare markerade på olika vis både i profilkurser och gemensamma kurser att "det teoretiska" är något svårt, svårare än annat som ingår i kurskraven, och samtidigt kategoriserades och positionerades lyssnarna som sådana som ogärna läser svår litteratur och har svårt för "det teoretiska". Det betyder inte bara att en distinktion mellan teoretiskt och praktiskt upprätthålls och återskapas, utan också formar studenters identiteter. Följden i synnerhet för profilutbildningarna och kanske för läroarutbildningen i dess helhet kan bli en ytterligare underordning i de dominansstrukturer som råder inom högre utbildning (jfr. Börjesson 2006).

Ifråga om språkbrukets normativa dimension pekar resultaten på intressanta skillnader mellan profilerna och det gemensamma området. Inom de aktuella profilerna – som alltså har kännetecknats av en annan kunskapskultur än den akademiska – var spåket klart mer präglad av normativitet. Det tycks alltså fortfarande viktigare att förmedla riktlinjer inför framtiden inom den typen av lärarutbildning. De få normer som hävdades, explicit eller implicit, vid undervisningstillfällena inom det gemensamma området var dessutom av akademisk art. Gott och önskvärt var att förstå och förklara, eller att inse att olika teorier tolkar världen på olika sätt.

Mest intressant är dock profölföreläsningarnas centrala normer och det sätt på vilket de kommunicerades. Här blir det tydligt hur nödvändigheten att förbereda blivande lärare för handling och samtidigt rättfärdiga ett handlande kan hanteras. Vid båda lärosätena avsåg normerna inte främst hur man bör handla eller hur man bör vara som lärare. I stället var det ett visst sätt att se och förstå, ett visst teoretiskt synsätt som mer eller mindre explicit rekommenderades studenterna. Det som tycks ha hänt i utbildningen för dessa lärarkategorier är alltså att i den nya kontext där vetenskaplig förankring har blivit en ledstjärna är det den vetenskapliga teori som bör ledsaga den praktiska verksamheten som normeras – ett fynd som vi har sammanfattat som "teorins roll i praktiken". Sättet att kommunicera normerna innebar samtidigt att de gavs en dubbel legitimitet, både vetenskaplig och erfarenhetsgrundad.

Innehållet i normerna i profilen mot yngre åldrar liknade varandra i det att det som var önskvärt sammanfattningsvis var att förstå att "det är olika". En analys som fokuserade på utsagor om kunskap och lärande och om det framtida yrket gjorde detta tydligt. Analysen av strukturerande och orienterade metaforer i utsagorna (se Lakoff & Johnson 2003) visade även på en tonvikt på rörlighet och föränderlighet som gällde också undervisningstillfällena inom det gemensamma området. Hur lärande går till är olika för olika individer och i olika sammanhang; kunskap och lärande är i ständig rörelse och ständig förändring. Detsamma gäller läraryrket: det är olika och föränderligt. *Skillnad* kan ses som en rotmetafor som ligger under mycket av lärarutbildarnas tal. Både skillnader och föränderlighet tillskrivs positivt värde. Sättet att tala om läraryrket konstruerar en förändringsbenägen och självstyrande lärare som förväntas ta ansvar för att analysera, formulera, förstå och agera i olika situationer, men betoningen av det individuella och särskilda är en diskurs som inte enbart är verksam i skolans värld (se t.ex. Giddens 2002; Bauman 2002). Språkbruket kan också ses som ett uttryck för en sannings- och kunskapsrelativism som har stöd i postmodern teoribildning (jfr. Liedman, Tännsjö & Westerståhl 2008) och en del av en utbredd diskurs i synen på kunskap och lärande.

Genusnormer bland barn och vuxna

En delstudie fokuserar med Walkerdine (1989) och Davies (1989, 2003) som hörnstenar samspel, variation och genusskapande i utbildningen till lärare för yngre barn. Verbal och icke-verbal interaktion mellan barn, lärarstudenter och handledare under praktikperioder och mellan lärare och lärarstudenter under seminarier analyseras. Här visar resultaten att varken studenter eller personal i förskolepraktiken genom sina språkhandlingar förmedlar genusspecifika förväntningar på barnen. Både flickor och pojkar kan vara på många olika sätt, men samtidigt tycks det dock accepteras att pojkar ibland tar utrymme på flickornas bekostnad. Den största variationen när det gäller att göra genus står barnen för: maskulinitet och femininitet är positioner som intas av barnen oberoende av kön. De vuxna är något mer traditionella. I de högskoleförlagda seminarierna skapas utrymme för både en individualistiskt präglad norm och en relationell, mer kollektiv norm. Den individualistiska genusnormen handlar om att hävda sina egna åsikter och ha ett gott självförtroende. Dominerande är dock den relationella normen, som betonar att ge stöd och hjälp åt andra i form av en uppmuntrande och stödjande attityd. Den relationella genusnormen uppträder ibland mellan studenter men först och främst mellan lärarutbildare och student. Eftersom den kan ses som laddad med feminitet och feminina värden pekar också den delen av studien på att de vuxna i större utsträckning intar traditionella positioner, feminina och underordnade. Samtidigt ska det understrykas att värden som omsorg om andra och ett relationellt, kollektivt förhållningssätt är allmänmänskliga kvaliteter som i ett könsöverskridande genusskapande bör kunna känneteckna positioner valda av såväl män som kvinnor.

Språk och textilläroinbildning

Textilläroinbildningen ägnas en mindre studie som sätter de speciella kvaliteterna hos hantverk i centrum. Hantverkets praktiska, handlingsburna och materialbundna karaktär innebär att kunskaper är förkroppsligade och kommer till uttryck i de utförda handlingarna, vilket i sin tur betyder att processen måste betonas i undervisning och utvärdering. Vilka språk används för att beskriva och redogöra för den kunskap som kommuniceras i vävundervisning där både process och produkt är viktiga? Tre examensarbeten i vilka både arbetsprocessen och produkten är en del av det dokumenterade resultatet analyseras och studenterna intervjuas. Verbalt språk visar sig vara bara ett komplement till andra sätt att kommunicera. Ett brett spektrum av kommunikationsmedel (bild, film, grafik, skisser, provvävar) är inblandade och vilket eller vilka som väljs beror på arbetets karaktär, t.ex. fokus på tekniker, på materialet, hantverket eller den kreativa processen. Det verbala språket kräver ofta en personlig dimension och metaforer som bygger på taktila eller visuella intryck.

Litteratur

- Bauman, Zygmunt (2002). *Det individualiserade samhället*. Göteborg, Daidalos.
- Bourdieu, Pierre; Passeron, Jean-Claude & de Saint Martin, Monique (1965). *Rapport pédagogique et communication*. Paris & La Haye, Mouton & Co.
- Börjesson, Mikael. *Det svenska högskolefältet och lärarutbildningarna*. Uppsala universitet, SEC Report 30. 3:e rev. uppl., december 2006. <http://www.skeptron.uu.se/broadly/sec/sec-30.pdf>
- Davies, Bronwyn (1989). *Frogs and snails and feminist tales: preschool children and gender*. Sydney, Allen & Unwin.
- Davies, Bronwyn (2003). *Hur flickor och pojkar gör kön*. Stockholm, Liber.
- Eliasson, Eva (2009). *Metod, personlighet och forskning – kontinuitet och förändring i vårdlärarutbildarnas kunskapskultur 1958–1999*. Stockholms universitet, Avhandlingar från Pedagogiska institutionen, 159.
- Englund, Boel (red.) (2011). *Språk och normativitet i lärares utbildning. Rapport från forskningsprojektet Vad gör språk?* Stockholm, Stockholms universitets förlag.
- Englund, Boel & Linné, Agneta (2008). *Academic tribes and less academic tribes – practical knowledge, academic values and teacher education*. Paper till the Nordic Educational Research Association (NERA) 36th congress, Aarhus, mars 2008.
- Fagerlind, Marie (2008). *Att kommunicera handlingsburen kunskap. En studie av språkbruk inom textillärarutbildningen*. Uppsala universitet, Konstvetenskapliga institutionen/textilvetenskap.
- Fairclough, Norman (1992). *Discourse and social change*. Cambridge, Polity Press.
- Fairclough, Norman (2001). *Language and power*. 2:a uppl, Harlow, Pearson Education Ltd.
- Fairclough, Norman (2003). *Analysing discourse*. Textual analysis for social research. London & New York, Routledge.
- Giddens, Anthony (2002). *Modernitet och självidentitet. Självet och samhället i den senmoderna epoken*. Göteborg, Daidalos.
- Halliday, Michael (1978). *Language as social semiotic. The social interpretation of language and meaning*. London, Edward Arnold.
- Halliday, Michael (1985). *An introduction to functional grammar*. London & New York, Edward Arnold.
- Hodge, Robert & Kress, Gunther (1988). *Social semiotics*. Cambridge, Polity Press.
- Holmberg, Annelie (2009). *Hantverksskicklighet och kreativitet. Kontinuitet och förändring i en lokal textillärarutbildning 1955–2001*. Uppsala universitet, Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Textilia, 1.
- Lakoff, George & Johnson, Mark (2003). *Metaphors we live by*. Chicago & London, University of Chicago Press.
- Liedman, Sven-Erik; Tännjö, Torbjörn & Westerståhl, Dag (2008). *Den svårfångade relativismen: en uppslagsbok*. www.bokforlagetthales.se.
- Linné, Agneta (2007). Rethinking curriculum history. I: Eva Forsberg (red.) *Curriculum theory revisited*. Uppsala universitet, Studies in Educational Policy and Educational Philosophy, 10.

- Odelfors, Birgitta (2009). *Language and gender norms in teacher education*. Paper till the Nordic Educational Research Association (NERA) 37th congress, Trondheim, mars 2009.
- Sandström, Birgitta (2009). *Language use and normativity. Metaphors teacher educators live by*. Paper till the Nordic Educational Research Association (NERA) 37th congress, Trondheim, mars 2009.
- Tellgren, Britt (2008). *Från samhällsmoder till forskarbehörig lärare. Kontinuitet och förändring i en lokal förskolläraryrkesutbildning*. Örebro universitet, Studies in Education, 24.
- Walkerdine, Valerie (1989). *Counting girls Out*. London, Virago.

4. POJKAR I BEHOV AV SÄRSKILT STÖD

En studie av maskulinitet, särbehandling och socialisation i särskilda undervisningsgrupper

Författare:

Ann-Carita Evaldsson, ann-carita.evaldsson@edu.uu.se, *Institutionen för pedagogik, didaktik och utbildningsstudier, Uppsala universitet*

Eva Hjørne, eva.hjorne@ped.gu.se, *Institutionen för pedagogik och specialpedagogik, Göteborgs universitet*

Övriga medverkande:

Yvonne Karlsson, *Institutionen för pedagogik och specialpedagogik, Göteborgs universitet*

Adriana Velasquez, *Institutionen för pedagogik, didaktik och utbildningsstudier, Uppsala universitet*

Sammanfattning

Projektet ”pojkar i behov av särskilt stöd” har utforskat hur skolproblem hanteras i särskilda undervisningsgrupper där pojkar är överrepresenterade. Resultaten visar att skolan i sin strävan att uppfostra pojkarna aktualiserar deras avvikande beteenden och diagnoskriterier på bekostnad av skolkunskaper. Pojkarna medverkar också själva i dessa processer. Sammantaget visar projektet hur pojkar med skolproblem trots motsatt ambition befäster avvikande identiteter i specialpedagogisk praktik. Resultaten understryker att pojkars skolproblem inte enbart låter sig förklaras med neuropsykiatriska teorier.

Pojkar som skolproblem – projektets bakgrund och syfte

Forskningsrapporter från den svenska skolan ger delvis alarmerande information om att framförallt pojkar riskerar att utsorteras från skolans reguljära verksamhet. Fler pojkar än flickor får neuropsykiatriska diagnoser som AD/HD, Aspergers syndrom och dyslexi under sin skoltid. Intressant är att även social bakgrund har betydelse då framförallt pojkar ur lägre socialgrupp får diagnosen AD/HD. Den lösning som skolan främst tillämpar är placering i särskilda undervisningsgrupper med särskild anpassad pedagogik. Det

faktum att framförallt pojkar anses vara i behov av särskilt stöd i skolan och hamnar i särskilda åtgärder har varit en viktig utgångspunkt i projektet *pojkar i behov av särskilt stöd*. Vi vet i dag att de pojkar som placeras i särskilda undervisningsgrupper har bristande skolframgång och att en placering i en särskild undervisningsgrupp är ett första steg i en lång utsorteringsprocess inom utbildningssystemet.

Ett övergripande syfte med det sökta projektet har därför varit att undersöka processen för hur just pojkar tillskrivs problematiska identiteter inom ramen för elevhälsans konkreta verksamhet i särskilda undervisningsgrupper. Framförallt har vi varit intresserade av hur olika innebörder av skolproblem konstrueras av lärare och elever i skolans praktik och hur skolproblem relateras till såväl skolans ideologiska och organisatoriska ramar som olika former av identitetsformeringar. De frågor vi ställt oss är bland annat:

- 1) Hur legitimerar skolans olika aktörer (rektor, lärare, specialpedagoger) att just pojkar blir föremål för särlösningar och tillskrivs problematiska beteenden?
- 2) Hur samspelar sociala kategoriseringar av pojkar som "elever i behov av särskilt stöd" och användning av neuropsykiatriska diagnoser med identitets-kategorier som kön, etnicitet, ålder och klass?
- 3) Vilka former av identiteter (maskuliniteter, etniciteter, neuropsykiatriska diagnoser, ålder, klass, elevidentiteter) tillskrivs och formar pojkar i specialpedagogisk verksamhet?
- 4) Vilka metoder använder skolpersonal för att åtgärda och utvärdera pojkarnas problematiska beteenden i verksamheten i särskilda undervisningsgrupper?

Pojkar som skolproblem – projektets ansats

Projektets utgångspunkt har varit att studera hur olika former av identiteter konstrueras i relation till definitioner av pojkar som problembarn som ett empiriskt fenomen. Vi menar att det inte finns några enkla lösningar för hanterandet av pojkar i problematiska skolsituationer. Snarare har vi valt att lyfta fram de sociala praktiker och dilemman som hanterandet av just pojkar som problembarn genererar. Forskning såväl som praktik med fokus på elever i problematiska skolsituationer har i hög grad dominerats av vad som alternativt kan beskrivas som ett individualistiskt, kompensatoriskt, kategoriskt eller medicinskt-psykologiskt perspektiv (se Nilholm, 2003). På senare år har ett kritiskt perspektiv etablerats som istället för att lokalisera problem till individer, beskriver problemens sociala natur i form av hur vardaglig skolverksamhet, diskurser, skolans organisation och professionella

intressen genererar ett behov av kompensatoriska åtgärder (se t.ex. Skritic, 1991). Hjärne & Säljö (2004, 2010) visar bl.a. i en studie av elevhälsans arbete med barn i behov av särskilt stöd hur olika diskurser aktualiseras och används under skilda tidsperioder för att förstå barns skolsvårigheter. Till exempel används beteckningar som "omogen", "svag", "sen", etc. i skolans verksamhet under tidigt 1900-tal, medan skolproblemen under 1990-talet istället relateras till neuropsykiatriska diagnoser som Damp, AD/HD, Aspergers syndrom. Med en ökad diagnosättning har såväl individuella förklaringsmodeller ökat som specialpedagogiska sÄrlösningar för framförallt de pojkar som får diagnoser. Det finns dock få kvalitativt orienterade studier av elevhälsans verksamhet. Projektet "pojkar i behov av särskilt stöd" har därför haft som sin utgångspunkt att det finns ett behov av att öka kunskapen om hur olika identitetskategorier som berör genus, etnicitet, social klass, ålder, neuropsykiatriska diagnoser, elevidentiteter konstrueras och samspelar i specialpedagogisk verksamhet.

Tre delstudier

Projektet har bestått av tre intimt sammanlänkade delprojekt (se nedan) där ett av delprojekten (1) fokuserar en miljö med pojkar som diagnostiserats med diagnosen AD/HD och två miljöer där pojkarna saknar neuropsykiatrisk diagnos, men där de beskrivs och segregeras med hjälp av andra beteckningar (2–3). Det empiriska materialet består av en kombination av etnografiska observationer, intervjuer och video- och audioinspelningar från särskilda undervisningsgrupper i fyra olika skolsammanhang samt styrdokument, skolplaner och nationella styrdokument. De tre delprojekten har genomförts för att generera ett rikt empiriskt material med avseende på projektets övergripande syfte. Vi har strävat efter att skapa en empirisk variation för att kunna belysa maskulinitetskonstruktioner, sÄrlösningar och socialisationsprocesser i relation till såväl samtida som historiska samhälleliga aspekter.

1. Pojkar i AD/HD grupper

Det första delprojektet baseras på insamlat material från särskilda undervisningsgrupper som har organiserats utifrån att eleverna har fått en AD/HD diagnos. I delprojektet har vi studerat hur olika former av identiteter konstrueras i skolans konkreta verksamhet i särskilda undervisningsgrupper med pojkar som fått diagnosen AD/HD. I jämförelse med flertalet maskulinitetsstudier, vilka studerar pojkar i skolans reguljära verksamhet, studeras den subtila process som legitimerar inrättandet av sÄrlösningar och etablerandet av pojkar som problem i skolan. I fokus har varit hur olika former av sociala katego-

riseringar (genus, etnicitet, klass, "elever i behov av särskilt stöd", AD/HD diagnosen) aktualiseras och omförhandlas inom ramen för den konkreta verksamheten i de särskilda undervisningsgrupperna. Av studierna framkommer att pojkarnas skolproblem och diagnoskriterier blir till innehåll i den pedagogiska verksamheten. Lärarnas åtgärdsstrategier riktades sällan mot pojkarnas sociala och akademiska förmågor. Undervisningen handlar framförallt om att upprätthålla ordning i klassrummet och att lära eleverna hur man löser konflikter och uppför sig. I skolvardagen blir också diagnoskriterier och diagnoser ett sätt för lärarna att hantera och förklara pojkarnas störande beteende. Samtidigt som diagnoser blir ett verktyg i skolans sociala liv förstärks paradoxalt nog individorienterade förklaringar till pojkarnas sociala agerande. Av studien framkommer också att pojkarna gör motstånd mot lärarens auktoritet och mot traditionell skolkunskap (Haavind, 2003; Willis 1977). Ett genomgående resultat är att pojkarna genom sitt motstånd etablerar normerande maskuliniteter och att de därmed indirekt bidrar till att stärka sin redan marginella position. Som framgått transformeras pojkarnas motstånd i klassrummet till individuella problem som medikaliseras. Delprojektet består av två delar där ena delen har genomförts som en del av en avhandlingsstudie av Adriana Velasquez i samarbete med Ann-Carita Evaldsson och Eva Hjärne. Den andra delen, som är en etnografisk studie av en särskild undervisningsgrupp arrangerad för barn med diagnosen AD/HD, har genomförts av Eva Hjärne.

2. Pojkar utan diagnoser i särskilda undervisningsgrupper

Materialet i delprojektet är från en skola med en särskild undervisningsgrupp bestående av pojkar i åldern 7–12 vilka beskrivs ha sociala, emotionella och beteendemässiga problem. Alla pojkarna saknar diagnoser och är under utredning. I delprojektet har vi framförallt undersökt hur lärarna samspelar med och beskriver pojkarnas problem i konkret skolverksamhet i den särskilda undervisningsgruppen. Studien visar bland annat hur pojkarnas skolproblem aktualiseras inom ramen för en schemalagd klassrumssituation i vilken lärarna utvärderar och åtgärdar elevers problembeteenden. Paradoxalt nog skapar denna återkommande verksamhet också en plattform för att pojkarnas beskrivna sociala, emotionella och beteendemässiga problem befästs och cementeras över tid. Det faktum att de konkreta situationer där skolproblemen hanteras raderas bort i lärarnas beskrivningar, utgör en förutsättning för att problemen individualiseras och kategoriseras som mentala egenskaper. Delprojektet har genomförts av Yvonne Karlsson i samarbete med Ann-Carita Evaldsson.

3. Pojkar i specialgrupper – en historisk studie och samtida analys av elevhälsan

I det här delprojektet har vi undersökt hur pojkar blir föremål för specialpedagogiska sÄrlösningar under en annan tidsperiod, nämligen 1960-talets skola. Undersökningen har baserats på ett videospelat material av specialklasser (dåtidens föregångare till "särskild undervisningsgrupp"). Det inspelade materialet finns vid pedagogiska institutionen på Göteborgs universitet. I likhet med dagens skola visar det historiska materialet att en stor del av de elever som hoppade av skolan under åren 1964–1968 hade varit specialklasselever (se t.ex. Emanuelsson, 1976). Bland de elever som fanns i specialklasserna var 2/3 pojkar, vilka ofta placerades i skolmognads-, läs- eller observationsklasser. I de sistnämnda klasserna återfinns vi de elever som blivit placerade på grund av störande beteende och brott mot skolans ordningsregler. Här är andelen pojkar så hög som 90 % (Ahlström, 1986). Trots att tidigare historiska studier ger viktig information om andelen pojkar i problematiska skolsituationer och de åtgärder som skolan vidtog, vet vi i dag relativt lite om de processer som låg till grund för att framförallt pojkar blev föremål för specialpedagogiska sÄrlösningar under den här perioden. Vi vet inte heller mycket om hur de åtgärder som skolan vidtog gestaltade sig i klassrumspraktiken. Resultatet visar framförallt hur verksamheten i specialklassen fokuserar på problematiska elevbeteenden, och social fostran framför lärande av sedvanliga skolkunskaper. Resultatet visar också att pojkarnas skolproblem utgör ett filter genom vilket avvikande beteenden individualiseras och befästs i den vardagliga verksamheten. Delprojektet har genomförts av Eva Hjörne.

Projektets betydelse för forskningsområdet pojkar i behov av särskilt stöd Resultaten från våra tre delstudier pekar sammantaget på de subtila kategoriseringsprocesser som ligger till grund för hur pojkar som placeras i särskilda åtgärder, trots motsatt ambition, själva befäster normerande maskuliniteter omfattande ett uttalat motstånd mot lärarauktoritet och utbildning. Av resultaten framgår också den intrikata samspelsprocess genom vilken den sociala betydelsen av pojkarnas motståndshandlingar tonas ner av lärarna. Pojkarnas störande agerande transformeras till individuella problem med hjälp av neuropsykiatriska förklaringar och diagnoskriterier i vardaglig verksamhet. Resultaten understryker att pojkars skolproblem inte enbart är lokaliserade till individer och/eller låter sig enbart förklaras med neuropsykiatriska teorier. Vi behöver samtidigt uppmärksamma problemens sociala natur för att kunna synliggöra de subtila processer för hur marginalisering av pojkar med problematiska skolbeteenden sker inom specialpedagogisk verksamhet. Mer kunskap behövs om hur maskulina underordningar etableras inom specialpedagogisk praktik – ett område som inte uppmärksammas ordentligt tidigare och där forskning i övrigt i stor utsträckning saknas.

Referenser

- Ahlström, K-G. (1986). "...fyller inte skolans krav." Specialundervisningen i folkskola och grundskola från 1842 till 1974. I: K-G. Ahlström, I. Emanuelsson, & E. Wallin (Red.), *Skolans krav – elevernas behov* (s. 10–84). Lund: Studentlitteratur.
- Emanuelsson, I. (1976). *Studieavbrott i grundskolan* 5. Stockholm: Pedagogiskt centrum.
- Haavind, H. (2003). Maculinity by rule-breaking. Cultural contestations in the transitional move from being a child to being a young male. *Nora* 11(2), 89–100.
- Hjörne, E. & Säljö, R. (2004). "There is something about Julia" – Symptoms, categories, and the process of invoking ADHD in the Swedish school: A case study. *Journal of Language, Identity, and Education* 3(1), 1–24.
- Hjörne, E. & Säljö, R. (2010). *Att platsa i en skola för alla – elevhälsa och förhandling om normalitet i den svenska skolan. Med samtalsguide*. Stockholm: Norstedts.
- Nilholm, C. (2003). *Perspektiv på specialpedagogik*. Lund: Studentlitteratur.
- Skrtic, T. (1991). *Behind special education*. Denver: Love Publishing Company.
- Willis, P. (1977). *Learning to Labour. How Working Class Kids Get Working Class Jobs*. Guildford: Gower.

Projektpubliceringar i urval

- Evaldsson, A-C. & Karlsson, Y. (2011). Shaping marginalized identities and indexing deficient behaviours in special needs units, in E. Hjörne, G. van der Aalsvoort & G. d'Abreu, *Learning, social interaction and diversity – exploring school practices*. Rotterdam: Sense (i tryck).
- Evaldsson & Velasquez (2011 kommande). Maskulina iscensättningar och normalisering av avvikande beteende i en AD/HD-grupp. Temanummer . Utbildning & Demokrati, 3.
- Evaldsson & Hjörne (kommande). Pojkar i behov av särskilt stöd.
- Hjörne, E. (2006). Pedagogy in the ADHD-classroom: an exploratory study of the Little Group, in G. Lloyd, D. Cohen & J. Stead (Eds.), *Critical new perspectives on Attention Deficit/Hyperactivity disorder*, p. 176–197. Oxon: Routledge Falmer.
- Hjörne, E. (2009). Skolans problem blir elevens. *KRUT* 136(4). 32–37.
- Hjörne, E. (2011). Livet i en särskild undervisningsgrupp – pedagogiska strategier och identitetsformering, i A-L. Eriksson Gustavsson; K. Göransson & C. Nilholm, (Red.) *Specialpedagogiska lösningar*.
- Hjörne, E. & Karlsson, Y. (2011). Institutionellt minnande och skolproblem – Kategoriseringsprocesser och specialpedagogiska lösningar, i R. Säljö (Red) *Lärande och minnande i sociala praktiker*, Stockholm: Norstedts (i tryck).
- Hjörne, E. & Larsson, P. "Beyond teaching and learning– regulating 'slow learners' in remedial classes during the 1960's in Sweden, in E. Hjörne, G. van der Aalsvoort & G. d'Abreu, *Learning, social interaction and diversity – exploring school practices*. Rotterdam: Sense (i tryck).
- Velasquez, A. (kommande avhandling). AD/HD i skolans praktik. *En studie av normer och motstånd i en särskild undervisningsgrupp*.

5. DET BEKÄNNANDE SAMHÄLLET

Kunskap, styrning och formandet av den lärande vuxna

Författare:

Andreas Fejes, andreas.fejes@liu.se, *Linköpings universitet*
www.ibl.liu.se/vufo/af

Inledning

Discipliner, ämnesområden och vetenskaplig verksamhet har sin grund i, och producerar kunskap. Kunskap är också utgångspunkt för beslut som tas av beslutsfattare på olika nivåer, allt ifrån riksdagspolitiker ner till den enskilde läraren eller eleven i skolan. Det sker även en kamp om vilken kunskap som anses vara den rätta, den goda eller den åtråvärda, något som skiftar i tid och rum. Den kunskap som positioneras som den "sanna" kunskapen i ett visst sammanhang skapar ramar för vad som kan eller inte kan sägas i just det sammanhanget, samtidigt som det genom sådan kunskap skapas bilder av vad som är åtråvärda egenskaper hos elever, lärare, medborgare osv. Kunskapen bidrar med andra ord till att styra och forma de subjekt (t.ex. elever) om vilka den talar. Sådan kunskap tas i vardagliga sammanhang ofta såsom sann och given. Vi ifrågasätter den sällan, och vi bidrar till att positionera kunskapen som den sanna. Det är därmed av stor vikt att rikta ett kritiskt öga mot vad för kunskap som har positionen av den "sanna" kunskapen i olika utbildningsvetenskapliga (diskursiva) praktiker, hur denna kunskap har fått en sådan position, vad som bidrar till att upprätthålla positionen och vad denna kunskap "gör" med de subjekt om vilken den handlar (och därmed skapar).

Detta projekt tar sin utgångspunkt i den diskussion som har pågått det senaste decenniet om att samhället, för sin fortlevnad, måste skapa system som gör det möjligt för människor att lära sig hela livet. System för livslångt lärande måste enligt sådana utsagor skapas. Inom ramen för en diskurs om livslångt lärande ersätter lärande ordet utbildning. Därmed mobiliseras annan kunskap än vad som tidigare var fallet. Livslångt lärande gör det möjligt att tala om människor såsom ständigt lärande personer, där lärande ej begränsas till utbildning. Lärande är något som kan ske på fritiden, på arbetet, i skolan osv. Skiftningen lägger ansvaret för lärandet på den enskilde medborgaren som

måste tillse att vara ständigt lärande, ta ansvar för att uppdatera sin kunskap, vara flexibel, mobil och anpassningsbar till ständigt skiftande förutsättningar och en oförutsäglig framtid (Fejes 2006).

Samtidigt innebär diskursen om livslångt lärande att kunskap som tidigare ej har stått i central blickpunkt, såsom "know how" kunskap och erfarenhets-baserad kunskap, nu pacificeras, omformas och görs ekonomiskt gångbar (Nicoll & Fejes 2011). Det kan t.ex. handla om utbildningsprogram inom högre utbildning där arbetsintegrerat lärande är en central del, eller valideringsprogram där tidigare lärande bedöms och erkänns. I dessa sammanhang görs "know how" kunskap och erfarenhetsbaserad kunskap ekonomiskt gångbar genom att omformas och legitimeras i form av betyg. Sådana sammanhang är därmed bra utgångspunkter för vidare studier av hur kunskap produceras, positioneras, positionerar och mobiliseras inom utbildningsvetenskapliga (diskursiva) praktiker och vilka åtråvärda subjekt som därigenom formeras. Kunskap från projektet ämnar bidra till diskussioner om de för-givet-taganden vi i dag har om lärande, utbildning, styrning och subjektformering.

Mer specifikt studeras i detta projekt en kompetensutvecklingsinsats vid sex äldreboenden, där vårdbiträden erbjöds möjlighet att, genom validering och utbildning, erhålla betyg från omvårdnadsprogrammet. Därigenom kunde de anställas som undersköterskor. Insatsen aktualiserar frågor om kunskap genom sin fokus på att formalisera erfarenhetsbaserad kunskap i form av betyg. För att ytterligare studera kunskap i denna verksamhet, följdes också den dagliga verksamheten vid ett av dessa äldreboenden närmare. I båda fallen var syftet att se vad för kunskap som mobiliserades, hur den mobiliserades och vilka åtråvärda subjekt som därigenom skapades.

En styrningsanalys

Teoretisk inspiration har hämtats från Michel Foucaults (se bl.a. 1998, 2007) senare arbeten där han problematiserar styrning genom självteknologier. Centrala begrepp har varit självteknologi, styrningsrationalitet samt bekännelse. Kunskap blir en central del av en styrningsanalys då styrning opererar med utgångspunkt i den kunskap som positioneras som "sann", samtidigt som styrningen i sig bidrar till att producera den "sanna" kunskapen. Med andra ord, för att kunna styra något måste vi ha kunskap om vad detta något är, samtidigt som styrningen i sig skapar kunskap om detta något.

Foucaults arbeten har tidigare tagits upp och vidareutvecklats inom ramen för olika diskurser, varav den ena kan sägas vara kopplad till en anglosaxisk uttolkning av hans skrifter, vilken har varit en inspiration i mitt arbete (se Rose 1999; Dean 1999). Viss inspiration har även hämtats från

samtalsanalys (Potter 1996) tillika positioneringsteori (Harré & Langenhove 1999).

Studien ämnar bidra till den flora med styrningsrationalitetsstudier som ofta tar sin empiriska grund i policytexter. Genom att studera en kompetensutvecklingsinsats och verksamheten vid ett äldreboende, ges möjlighet att se hur styrning opererar i lokala diskursiva utbildningsvetenskapliga praktiker. Det innebär dock inte att jag teoretiskt rör mig mot en mer "realistisk" epistemologi. Det handlar snarare om att studera hur kunskap produceras av och producerar subjekt i lokala praktiker.

Empiriskt material består av policytexter, intervjuer samt observationer inom äldreomsorgen. Intervjuer genomfördes med ett trettiotal deltagare, enhetschefer, lärare och handledare vid sex äldreboenden i en medelstor kommun i Sverige. Intervjuerna följdes upp av en nio månader lång fältstudie vid ett av de sex äldreboendena. Vid tretton observationstillfällen följdes enhetschefen samt ett av arbetslagen i deras dagliga arbete och vid deras arbetslagsmöten.

Resultat

Resultat från analyser av det slag jag genomfört i projektet, kopplat till det teoretiserande jag använder mig av, består av de berättelser jag skapar. Genom att producera annorlunda berättelser än de för-givet-tagna, om och i de praktiker som studeras, är förhoppningen att utrymme skapas för att tänka och göra annorlunda. Formatet av denna text erbjuder ej möjlighet att ge en nyanterad bild av projektets resultat. Ett exempel ges dock nedan.

Övergripande identifierar projektet tre teknologier varigenom styrning opererar: En bekännelse-teknologi (Fejes 2008a, 2008b, 2011), en omsorgsteknologi (Fejes & Nicoll 2010) samt en aktiveringsteknologi (Fejes & Nicoll 2011). Teknologerna är i sin tur sammanvävda med kunskapsproduktion inom områden såsom new public management, yrkesprofessionalisering, omsorg, erfarenhetsbaserat lärande, bedömning, anställningsbarhet (Fejes 2010) osv. Genom att identifiera dessa teknologier, beskriva hur de opererar och den kunskap de vilar på samt de subjekt de formerar, framträder en annan berättelse än det för-givet-tagna.

Analysen sker på diskursiv nivå vilket innebär att det empiriska materialet analyseras som text, där utsagor i dessa texter producerar bilder om vad som är verkligt och sant. Med andra ord är fokus på bilder av *vad* som skapas och *hur* detta skapas genom text. Ingen åtskillnad görs mellan policytexter, transkriberade intervjuer eller observationsanteckningar. Fokus är därmed inte på vad som "verkligen" händer på äldreboendet, eller vad en intervju-person "verkligen" menar.

Bekännelsen

Bekännelsetemat är ett återkommande tema i materialet. Vårdbiträderna, under arbetstid tillika som deltagare i kompetensutveckling, inbjuds ofta att tala och visa upp sig själva in i minsta detalj varigenom de blir bedömda, bedömer sig själva och andra. Det kan handla om uppmaning till självreflektion i form av loggböcker och deltagande i lärande samtal under kompetensutvecklingsprocessen eller genom uppmaning till självreflektion i yrkespraktik – att vara en reflekterande praktiker. Viss likhet finns här med bikten i kyrkan. Vi har den som bekänner och den som lyssnar på bekännelsen. Samtidigt är det annorlunda. Bekännelsen är idag inte begränsad till kyrkan, utan den opererar i en rad olika sammanhang med syftet att forma och skapa specifika subjekt (Foucault 1998).

Under tidig kristen tid var bekännelsen ett sätt för den enskilde att rena sitt jag. Ondska lurade överallt. Att *verbalisera* jaget inför sin mästare synliggjorde och renade på samma gång det syndiga. Nära sammanlänkat var den enskildes *avsvärande* av det syndiga jaget inför Gud och församlingen. Att få status som och synliggöra sig som syndare var ett sätt att rena jaget. I och med vetenskapens framväxt, avkrävde den vetenskapliga blicken verbalisering – den enskilde skulle synliggöra jaget som genom vetenskap kunde analyseras, bedömas, mätas, vägas och därigenom kategoriseras såsom varandes normalt eller onormalt. Blicken efterfrågade och inbjöd normalitet – en vilja att normalisera. Avsvärande av jaget var ej längre nödvändigt.

Loggböcker och lärande samtal

Inom ramen för kompetensutvecklingen skulle den enskilde i en loggbok anteckna tankar om sin yrkesroll, den kunskapsprocess man genomgick samt tankar om sig själv i form av hur duktig man menade sig vara på att kommunicera och umgås med andra människor. Boken var till för den enskilde. Men tankar från boken kunde på frivillig basis lyftas upp under de lärande samtalen. Samtalen skedde i en grupp om fem eller sex deltagare och de leddes av en lärare. Deltagarna var inför samtalen ombudda att ta med sig exempel från sin yrkespraktik. Alla deltagare skulle bidra till diskussionen, helst med reflektioner som berörde dem själva i relation till olika arbets-situationer och kunskapsområden. Läraren ledde samtalen och använde dem som grund för bedömning. Två poänger kan göras om det ovan nämnda.

Loggboken är i sin frivillighet en inbjudan att rikta blicken mot jaget och att skriva ner sanningen om detta jag i boken. En verbalisering äger därmed rum. Bekännelsen kräver en närvaro av en annan som lyssnar på bekännelsen. I detta fall är en ”virtuell annan” närvarande i form av rådande normer om vad som är bra egenskaper hos en person. Genom fokus på personliga egen-

skaper inbjuder loggboken den enskilde att arbeta på sitt jag – att skapa ett nytt och förbättrat jag.

De lärande samtalen innebär en verbalisering inför kollegor och lärare, men här i form av beskrivningar av händelser istället för beskrivningar av det inre jaget. Vi kan därmed tala om ett vittnesmål istället för en bekännelse. Visserligen har vittnesmålet en formgivande effekt genom att bidra till att förbättra och omforma det professionella jaget genom den disciplinära maktens verkan. Den enskilde skall lära sig att bete sig på rätt sätt i rätt situation utifrån rådande normer. Disciplinär makt opererar också genom inbjudan om att lyfta upp tankar från loggböckerna under samtalens gång. Att lyfta upp sådana tankar kan ses som en inbjudan till bättre betyg. Om de tankar som lyfts upp från loggböckerna handlar om det inre jaget har vi återigen en bekännelserelation.

Avslutning

Den ovan nämnda beskrivningen ger inte rättvisa åt analysen utan skall snarare ses som ett kort exempel. På ett mer generellt plan är bekännelsen som självteknologi sammanvävd med maktens teknologier i form av disciplinär makt. Bekännelsen inbjuder oss och ämnar skapa åtrå till att tala om oss själva och göra oss synliga. Startpunkten är vår frihet att aktivt göra val, om vad, när och hur vi vill tala. Men talet sker alltid i relation till det som bedöms vara normalt och onormalt som i sin tur är baserat på den kunskap som positioneras såsom sann. Genom vårt tal, genom att acceptera att tala görs vi till redskap i styrningen av oss själva och andra. Inbjudan är inte bara en inbjudan till att nyttja friheten att tala, utan också ett löfte om att om vi talar, så är vi fria. Just denna dubbelhet, där friheten både är utgångspunkt och effekt av styrning, är ett viktigt kännetecken i dagens utbildningsvetenskapliga diskursiva praktiker. Projektet har genom sin analys ämnat göra maktens och kunskapens operation synlig.

Bekännelse temat avrapporteras i en bok som utkommer i slutet av 2012 på Routledge med titeln *The Confessing Society*. För fullständig publikationslista se www.ibl.liu.se/vufo/af

Referenser

-
- Dean, M. (1999). *Governmentality: Power and rule in modern society*. London: Sage publications.
- Fejes, A. (2006). *Constructing the adult learner: A governmentality analysis*. Linköping: LiU-Press.
- Fejes, A. (2008a). Governing nursing through reflection: a discourse analysis of reflective practices. *Journal of Advanced Nursing*, 64(3), 243–250.

- Fejes, A. (2008b). To be one's own confessor: Educational guidance and governmentality. *British Journal of Sociology of Education*, 29(6), 653–664.
- Fejes, A. (2011). Confession, in-service training and reflective practices. *British Educational Research Journal*, 37(5), 797–812.
- Fejes, A. (2010). Discourses on Employability: Constituting the Responsible Citizen. Forthcoming in *Studies in Continuing Education*, 32(2), 89–102.
- Fejes, A. & Nicoll, K. (2011). Activating the worker in elderly care: A technique and tactics of invitation. *Studies in Continuing Education*, 33(3), 235–249.
- Fejes, A. & Nicoll, K. (2010). A Vocational Calling: Exploring a caring technology within elderly care. Forthcoming in *Pedagogy, Culture & Society*, 18(3), 353–370.
- Foucault, M. (1998). *The Will to Knowledge: The History of Sexuality. 1*. London: Penguin Books.
- Foucault, M. (2007). *Security, Territory, Population: Lectures at the Collège de France 1977–1978*. Houndmills: Palgrave MacMillan.
- Harré, R. & van Langenhove, L. (eds.) (1999). *Positioning Theory*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Nicoll, K. & Fejes, A. (2011). Lifelong Learning: A pacification of 'know how'. *Studies in Philosophy and Education*, 30(4), 403–417.
- Potter, J. (1996). *Representing Reality: Discourses, Rhetoric and Social Construction*. London: Sage.
- Rose, N. (1999). *Powers of Freedom: Reframing Political Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.

6. BEDÖMNINGSKULTURER I OMVANDLING

Författare:

Eva Forsberg, *Uppsala universitet*

Henrik Román, *Uppsala universitet*

Florian Waldow, *Universität Münster*

Hannah Budnowski, *Humboldt-universität*

Introduktion

I den globala kunskapsekonomin betonas konkurrens och kostnadseffektivitet. Skolan förväntas skapa förutsättningar för ett livslångt och flexibelt lärande. Stor vikt läggs vid de nationella utbildningssystemen som även de alltmer formas i mötet med det internationella samfundet. Idéer och handlingsprogram överförs mellan länder och mellan den internationella och nationella nivån. Vad som förflyttas, hur det översätts från ett sammanhang till ett annat, motivet för transfereringen och vilka konsekvenser det får varierar. Med internationella komparativa studier ökar vår förståelse för hur reformer reser, men också hur de samspelar med nationella utbildningssystemens historia och kultur.

I projektet *Internationella kunskapsmätningar, nationell bedömningskultur och reformhistoria* utvecklar vi kunskap om utbildningsreformer och legitimering av dessa, sett utifrån skolans bedömningskulturer – dvs. uppfattningar om bedömningar och skilda bedömningspraktiker med olika sätt att mäta, värdera och dokumentera prestationer samt använda resultat. Tre arenor framträder som nyckelaktörer vid formeringen av bedömningskulturerna: politik/byråkrati, vetenskap och skolpraktik. Vi jämför utvecklingen i Sverige och i Tyskland med fokus på 1990–2008. Nationella och internationella mätningar av elevers prestationer har under denna period fått en central roll i legitimeringen av länders reformer. Allt fler deltar i dag i internationella test som PISA m.fl. och den mediala och politiska uppmärksamheten kring dem har ökat.

Sverige och Tyskland i de internationella mätningarna

Under 1930-talet deltog de två undersökta länderna i *The International Examination Inquiry*. Där aktualiserades frågor om standards, objektivitet och test. För Sveriges del förstärktes en psykologiskt grundad förståelse av pedagogiken. Vägen mot standardiserade test och betyg som urvalsinstrument var

redan utstakad. I Tyskland var genomslaget närmast obefintligt. Objektiv kunskapsmätning var inte kompatibelt med den filosofiska traditionen och en skola för individuell bildning. Sedan 1960-talet har Sverige frekvent deltagit i internationella mätningar från IEA, och senare OECD och även EU. Tysklands medverkan var före 1990 mer begränsad och ofta deltog bara en delstat, men därefter har deltagandet varit mer regelbundet.

Mätningarna som omfattar få ämnesområden prövar med papper/pennatest kunskapen hos elever från olika skolformer och årskurser. Sverige har oftast legat över genomsnittet och många gånger i topp, men trenden har varit nedåtgående vad gäller vissa resultat. Tysklands resultat var initialt svaga och under genomsnittet. Betydelsen av social och etnisk bakgrund var större än i andra länder. Sen dess har emellertid trenden varit uppåtgående och de sociala skillnaderna minskat något. Såväl forskare som politiker, men mer sällan praktiker hänvisar till mätningarnas resultat. Stora skillnader finns i hur och när resultat uppmärksammas och för vilka syften. Resultaten har i Tyskland, alltsedan den s.k. PISA-chocken, diskuterats avsevärt mer än i andra länder. I både Sverige och Tyskland förs även diskussioner om testens tillförlitlighet, metodologiskt och i relation till ut/bildningens mål och innehåll. Genomslaget för resultaten som en tillförlitlig bild av skolan och som utgångspunkt för reformdiskussioner har dock varit stort.

Internationella mätningar behandlas i lärares pedagogiska och fackliga tidskrifter, men i betydligt högre grad i Tyskland än i Sverige. Detsamma gäller användningen av mätningarna vid fortbildning och i samarbetet med kollegor. Vi noterar även en ökning av främst den empiriska forskningen, men till viss del också av forskningen om fenomenet internationella kunskapsmätningar och dess konsekvenser för styrningen av utbildningen och för skolans mål och mening.

Svensk och tysk bedömningspraktik

De internationella mätningarna inordnas i redan existerande bedömningskulturer med nationella särdrag. Sverige och Tyskland hade in på 1940-talet likartade parallellskolesystem. Därefter gick Sverige successivt över till ett enhetligt skolsystem. Skolsystemen har genererat skilda bedömningspraktiker med delvis olika bedömningsredskap. Olikheter finns även i hur bedömningar debatterats, förändrats och legitimerats.

Skolans bedömningspraktik har både en in/formell och formativ/summativ sida. Det formella utgår från centrala regleringar, medan det informella avser lärares faktiska bedömningar av elevers prestationer. Formativa bedömningar är i många fall odokumenterade och informella, medan summativa bedömningar alltid är dokumenterade och formella. I Sverige har

regleringen av formativa bedömningar, som utvecklingssamtal och IUP, ökat, medan sådana regleringar saknas i Tyskland. Diskussionen kring utvecklingssamtal har varit marginell. Överlag noterar vi en tilltagande formalisering av bedömningspraktiken i båda länderna. Den svenska bedömningsregleringen har i vissa avseenden varit mer omfattande än den tyska. Det gäller t.ex. kraven att koppla omdömen och betyg till nationella betygskriterier och utvecklingen av fler och mer frekvent använda nationella prov, samt kraven på kvalitetsredovisningar. Framtagandet av federalt giltiga Bildungsstandards för olika ämnen och årskurser under 2000-talet och kraven på självvärdering har i Tyskland ett delvis likartat syfte.

Summativa bedömningar, oftast betyg och examina, reglerar in-, ut- och övergångar mellan skolformer och mellan utbildning och arbetsliv. I det tyska systemet finns riktlinjer för när en elev ska gå om. Betygens avgörande betydelse för elevers framtid har i Sverige medfört en debatt om möjligheten att överklaga betygen, något som i princip är möjligt i tysk skola. I Tyskland finns olika examen för Hauptschule, Realschule och Gymnasium och endast gymnasiet Abitur öppnar för universitetsstudier. En stor andel elever går i lärlingsutbildningen som är förlagd till både skola och arbetsplats. Bedömningen görs där av företrädare från båda verksamheterna. Under senare år har ländernas system närmast sig varandra. I Tyskland ökar andelen elever som går i gymnasium och i Sverige införs lärlingsutbildning och examen för olika gymnasiala inriktningar, med examensprojekt istället för examensprov.

I Sverige, där de första betygen sätts relativt sent, har betygsfrågan länge stått i centrum för bedömningsdebatten. I Tyskland, där betyg sätts från årskurs 2/3 och elever differentieras tidigt, har debatten varit svagare och delvis av en annan karaktär. Den har främst gällt lärares förmåga att sätta rättvisa betyg och betygens konsekvenser för elevers lärande. Det senare har sedan länge varit framträdande också i den svenska debatten, som varit relativt polariserad. Klasslärarföreträdare, politiker till vänster och skolforskare har generellt varit mer negativt inställda till betyg än ämneslärarföreträdare, politiker till höger och forskare från andra discipliner. Perioden utmärks i sin helhet av mer forskning i bedömning än om bedömning. Den negativa inställningen till betygen försvagas under 2000-talet. Alltmer betonas betygen som redskap för rättvisa, likvärdighet och kvalitet. Uppluckringen av det enhetliga skolsystemet genom expansionen av fristående skolor och ökad segregation har spelat en stor roll för attitydförändringen. Problem med betygsinflation, gapet mellan resultat på nationella prov och betyg samt risken för att utveckla en treämnesskola har lyfts fram i legitimeringen av svenska skolreformer.

Nationella skolmyndigheter har i Sverige haft en framträdande roll i regleringen och bruket av lärares elevbedömningar. Utvärderingen av svensk skola

har en lång tradition, men med 1990-talet växer det fram en statlig kontrollregim med uppföljningar, utvärderingar, kvalitetsredovisningar och skolinspektioner. I Tyskland var utvärderingar mer sällsynta före PISA-chocken. Nu har en relativt omfattande tysk granskningsapparat byggts upp i form av kvalitets- och utvärderingsinstitut på federal och delstatlig nivå. Den tyska utvecklingen innefattar framtagandet av standards, test och fortbildningsmaterial för lärare. Ett system byggs upp för skolors medverkan i internationella och nationella jämförande test. Avrapportering i Sverige innehåller rankinglistor för både kommuner och skolor, men det är ovanligt i Tyskland

Bedömningens funktioner

De två ländernas system för bedömning skiljer sig åt, men fullgör samma övergripande funktioner. Bedömningssystemet är ett av skolans centrala och kanske mest kraftfulla signalsystem och styrmedia. Det ger information till elever och föräldrar samt diagnosticerar lärandet. Det pekar ut prioriterad kunskap och sätter normer för hur kunskap bör observeras, mätas, värderas och kommuniceras. Även relationerna mellan olika aktörer påverkas. Bedömningar har vidare en dubbel disciplinär funktion genom att de korrigerar både elevens prestationer och beteenden, oavsett om betyg i ordning och uppförande ges eller inte. Sådana betyg har återkommande diskutrats i båda länderna. Bedömningar har också en normerande funktion, de ringar in det normala: Vem som är mogen att börja skolan, att flyttas upp en klass, och vem som bör få särskild undervisning. Pedagogiska bedömningar samspelar ofta med psykologiska och medicinska. Bedömningar fungerar även som prognosredskap. Dessutom har de en sorterande funktion som kan knytas till såväl urvalsprocesser som elevernas egna val.

Det finns också nationella skillnader som handlar om vad som dominerar i de olika systemen. Här krävs en blick på bedömningssystemet i relation till hela utbildningssystemet och den betydelse bedömningar har i samhälls- och arbetsliv. Det tyska systemet accentuerar meritering (provresultat, betyg, examina, certifikat) i ett tidigt skede. Det är också mer genomgripande än det svenska. Längre hade Sverige fokus på mer komplexa och formativa bedömningsredskap, åtminstone i skolåren fram till de första betygen i åk 8. Betygssystemet var före 1994 normativt och ämneskraven för tillträde till gymnasiet var jämförelsevis ringa. Slutbetyg från gymnasiet gav tillträde till universitetet. Det handlade kanske mindre om att kvalificera sig för högre utbildning och mer om risken att diskvalificera sig. Bedömningssamtal har dock visat sig vara problematiska på flera sätt. Det tycks som den reduktion av komplexitet som sammanfattande sifferomdömen medger, kan upplevas som mer innehållsrika och konkreta samt enklare att kommunicera. I det

svenska systemet har det individuella valet av skola gjort goda betyg till ett marknadsföringsinstrument. Utan elever ingen skolpeng, utan skolpeng ingen skola. Betygen har därmed fått en ekonomisk funktion. Det mål- och kriteriestyrda svenska systemet har samtidigt rört sig i riktning mot det tyska genom att betydelsen av prov och betyg ökat i skolan.

Legitimering av idéer och handlingsprogram

Projektet visar hur centrala aktörer samspelar och konkurrerar med varandra i nationella bedömningskulturer som i allt större utsträckning präglas av det internationella. Frågor som tidigare mest varit föremål för lärares professionella bedömningar avgörs oftare på centrala nivåer. I förhållande till den enskilda skolan är det vanligare att externa aktörer som politiker och byråkrater förvaltar många av bedömningsfrågorna. Tidigare relativt stabila bedömningskulturer är i rörelse, även om grundläggande funktioner upprätthålls. Det har i båda ländernas styrning av utbildningen skett en förskjutning från input och processer mot output. Därmed har också balansen mellan läroplan och bedömning ändrats.

De internationella mätningarna ingår i en empirisk vändning där evidensbaserad politik och pedagogik betonas starkt, och där standardbaserad utbildning fått genomslag i båda länderna. Kvantifieringar, rankinglistor och tydliga, konkreta och utvärderingsbara mål, standards och läroplaner är del i denna förändring. Andra inslag är inrättandet av referensgrupper som samlar företrädare för politik, forskning och praktik. Även en rik utgivning av råd kunskapsöversikter och handböcker hör hit. En ny form av experter – kunskapsmäklare – tar plats i bedömningskulturerna.

I det moderna demokratiska samhället kan inte längre olikheter i livschanser legitimeras med hänvisning till börd och rang. Skillnader måste framstå som rättvisa. Det meritokratiska idealet har vuxit fram som en viktig symbol för fördelningen av chanser i utbildning och arbetsliv. Den meritokratiska utbildningskoden sätter fokus på elevens prestation som en kombination av intelligens/förmåga och ansträngning/insats. Den utgör en viktig symbolisk legitimering av slutbetyg och examina som fungerar som grindvakter i utbildningssystemen. Här finns likheter mellan Sverige och Tyskland men också avgörande skillnader. Rättvisan i det tyska fallet refererar främst till lärarens förmåga att göra en sammanhållen bedömning av elevens utveckling. Den svenska läraren är mer kringskuren i sin professionella utövning. Här består rättvisan främst i hur bedömningen kan göras på ett likvärdigt sätt.

Forskningsprojektets publikationer i urval

- Budnowski, Hannah (2011). Teacher perceptions on assessment. *An analysis of German teacher journals, 1990–2008. Studies in Educational Policy and Educational Philosophy: Research reports 15*, Uppsala University (uu).
- Englund, Tomas; Forsberg, Eva & Sundberg, Daniel (red.) (2011). *Vad räknas som kunskap? – läroplansteoretiska utsikter och inblickar i lärarutbildning och skola*. Stockholm: LiberFörlag (uu).
- Carlgrén, Ingrid; Forsberg, Eva & Lindberg, Viveca (red.) (2010). *Perspektiv på den svenska skolans kunskapsdiskussion*. Stockholm: HLS Förlag.
- Forsberg, Eva (2010). Styrning av utbildning, ledning och skolutveckling. I: Ulf P. Lundgren, Roger Säljö & Caroline, Liberg (red.) (2010). *Lärande, skola, bildning*. Stockholm: Natur & kultur.
- Forsberg, Eva (Ed.) (2011). *Curriculum Theory Revisited. Curriculum as content, pedagogy and evaluation*. Saarbrücken: LAP Lambert Academic Publishing.
- Forsberg, Eva (2008). Framtidsvägen – en huvudled eller en skiljeväg? *Utbildning & demokrati. Tidskrift för didaktik och utbildningspolitik*, (17), 1, s. 75-98.
- Forsberg, Eva (2008). *Is evaluation ethics an epistemic object?* Symposium on the Evaluation Academy Research Program, Örebro University, Sundbyholm, Sweden, June.
- Forsberg, Eva & Lindberg, Viveca (2010). En kartläggning av den svenska bedömningsforskningen. Stockholm: Vetenskapsrådet.
- Forsberg, Eva & Lundahl, Christian (2010). Skolans interna och externa kunskapsbedömningar. I: Rita Foss Lindblad & Lander, Rolf (red.). *Att säkra det osäkra. Reflektion och makt i skolans utvärdering*. Lund: Studentlitteratur.
- Forsberg, Eva & Lundahl, Christian (2006). Kunskapsbedömningar som styrmedia. *Utbildning & Demokrati. Tidskrift för didaktik och utbildningspolitik*. (15), 3, s. 7–30.
- Forsberg, Eva & Lundgren, Ulf P. (2004/2009). Sweden. *A Welfare State in Transition. Change and Tradition in Global Education Reform*. Med Addendum Sweden. In: Iris C. Rotberg (Ed.) *Change and Tradition in Global Education Reform*. Oxford: ScarecrowEducation
- Forsberg, Eva & Lundgren, Ulf P. (2006). *Examensarbetet inom den nya lärarutbildningen*. Högskoleverket, Stockholm.
- Forsberg, Eva & Nordzell Anita. State intervention for school improvement. (submitted).
- Forsberg, Eva & Román, Henrik (red.). *Bedömningskulturer under tryck. Slutrapport från projektet Internationella kunskapsmätningar, nationell bedömningskultur och reformhistoria* (uu).
- Forsberg, Eva & Wallin, Erik. (red.) (2006). *Skolans kontrollregim – ett kontraproduktivt system för styrning?* Stockholm: HLS Förlag.
- Forsberg, Eva & Wermke, Wieland. *Knowledge sources and autonomy. Teachers' continuing professional development of assessment knowledge*. (submitted).
- Lundahl, Christian (2008). Inter/national Assessments as National Curriculum: The Case of Sweden The German delegation to the IEI. In M. Lawn (Ed.), *An Atlantic crossing? The work of the International Examination Inquiry, its researchers, methods and influence* (pp. 61–82). Oxford: Symposium Books.

- Lundahl, Christian & Waldow, Florian (2009). "Standardisation and 'quick languages': The shape-shifting of standardised measurement of pupil achievement in Sweden and Germany", in: *Comparative Education* 45, 3, s. 365–385.
- Román, Henrik (2012). I valfrihetens tidevarv. Skoldebatter i Stockholms stadsfullmäktige 1985–2010, I: *Torbjörn Nilsson & Anders Gullberg* (red.). *Makten i stadshuset*, del 3 (arbetstitel). Stockholmia förlag (uu).
- Román, Henrik (2011). *Kunskap och bedömning som kompetensutvecklingsprojekt – en sammanfattande analys av en pågående process*. Luleå kommun.
- Román, Henrik (2011). I enhetsskolans tidevarv. Skoldebatter i Stockholms stadsfullmäktige 1950–1984 I: *Torbjörn Nilsson* (red.). Stockholm blir välfärdsstad – Kommunalpolitik i huvudstaden efter 1945. Stockholm: Stockholmia förlag.
- Román, Henrik (2010). 1950-talsdebatten kring enhetsskolan i Stockholms stadsfullmäktige. Vägval 4/10. *Tidskrift för föreningen för svensk undervisningshistoria*.
- Román, Henrik (2010). *Tre partiers bedömningspolitik 1990–2007*. I: *Christian Lundahl & Maria Folke Fichtelius* (red.). *Bedömning i och av skolan – praktik, principer, politik*. Lund: Student-litteratur.
- Román, Henrik (2009). *Reformer. I: Vad påverkar resultaten i svensk grundskola? Kunskapsöversikt om betydelsen av olika faktorer*. Skolverket.
- Román, Henrik (2008). Utbildningspolitikens själ och skäl. – Om tre partiers bedömningspolitik 1990–2007. *Studies in Educational Policy and Educational Philosophy: Research reports* 13, Uppsala University.
- Waldow, Florian. Standardization and Legitimacy: two central concepts in research on educational borrowing and lending. In: *Gita Steiner-Khamsi & Florian Waldow*. *World Yearbook of Education. Policy Borrowing and Lending in Education*. London: Routledge (uu).
- Waldow, Florian. Unterschiedliche Welten der Meritokratie? Gerechtigkeitskonzeptionen in den Regularien zur schulischen Leistungsbeurteilung in Deutschland, Schweden und England im Zeit-alter der standards-based reform (uu).
- Waldow, Florian (2011). Juristen oder Testspezialisten? Zur Rolle von Experten bei der Herstellung von Notengerechtigkeit in Deutschland und Schweden. Forthcoming in *Zeitschrift für Pädagogik*.
- Waldow, Florian (2010). Der Traum vom skandinavisch schlau Werden – Drei Thesen zur Rolle Finnlands als Projektionsfläche in der gegenwärtigen Bildungsdebatte, *Zeitschrift für Pädagogik* 56, 4 (2010), s. 497–511.
- Waldow, Florian (2010). Die internationale Konjunktur standardisierter Messungen von Schülerleistung in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts und ihr Niederschlag in Deutschland und Schweden. *Jahrbuch für Pädagogik* 22, s. 75–86.
- Waldow, Florian. (2010). Kunskapsbedömningens roll i fördelningen av livschanser i Tyskland och Sverige", I: *Christian Lundahl & Maria Folke-Fichtelius* *Bedömning i och av utbildning*, Lund: Studentlitteratur. s. 11–125.
- Waldow, Florian (2009). Undeclared imports: 'Silent borrowing' in educational policy-making and research in Sweden, in *Comparative Education* 45, 4, s. 477–494.

- Waldow, Florian (2009). "What PISA did and did not do: Germany after the 'PISA-shock'", *European Educational Research Journal* 8, 3 (2009), s. 476–483.
- Waldow, Florian (2008). Awkward knowledge: The German delegation to the IIE. In *M. Lawn* (Ed.), *An Atlantic crossing? The work of the International Examination Inquiry, its researchers, methods and influence* (pp. 61–82). Oxford: Symposium Books.
- Waldow, Florian. (2007). Undeklarierte Importe: Der internationale Einfluss auf den bildungspolitischen Diskurs in Schweden", In: *Imke Sturm-Martin & Jan Hecker-Stampehl* Europa im Blick: Westeuropäische Perspektiven im 20. Jahrhundert, Hamburg: Verlag Dr. Kovač, s. 141–150.
- Waldow, Florian (2005). Späte Sanktionierung – Formen und Funktionen der Leistungsmessung in Schweden", in: *Hans Döbert & Hans-Werner Fuchs* Leistungsmessungen und Innovationsstrategien in Schulsystemen: Ein internationaler Vergleich, Münster: Waxmann, s. 125–138.
- Waldow, Florian & Müller, Thomas (2011). Expertenwissen für Bildungsreformen Beziehungen zwischen Bildungsforschung und Bildungspolitik in Schweden und Deutschland. In: *Johannes Bellmann und Thomas Müller*. Wissen, was wirkt. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.

7. KUNSKAPENS FRAMTRÄDANDE FORMER

– Ett projekt om kunskapsutveckling och en högskolepedagogik med dubbelt perspektiv: teori och gestaltning

Författare:

Anette Göthlund, *Konstfack*

Ulla Lind, *Konstfack*

Cecilia Andersson, *Konstfack*

Margareta Melin, *Malmö högskola*

Bo Reimer, *Malmö högskola*

Helena Danielsson, *Högskolan Dalarna*

Ana Graviz, *Södertörns högskola*

Birgitta Odelfors, *Örebro universitet*

Projektledare:

Anette Göthlund, *professor, Institutionen för bildpedagogik, Konstfack*

anette.gothlund@konstfack.se

Inom utbildningsväsendet finns en långlivad och fast rotad föreställning om att teori och praktik är två olika fenomen, som bör hållas åtskilda. Så-lunda finns det ”praktisk-estetiska ämnen” i grundskolan som åtskiljs från de teoretiska ämnena; på gymnasiet finns yrkesförberedande, praktiska utbildningar respektive högskoleförberedande, teoretiska sådana. I högskole-sammanhang särskiljs exempelvis de konstnärliga högskolorna från övriga universitet och högskolor. Den forskning som nu börjat bedrivs vid konst-närliga högskolor har växt fram ur det som har kallats ”konstnärligt utveck-lingsarbete”, och som tillkom i och med högskolereformen 1977. På mot-svarande sätt har forskning inom områden som sjuk- och hälsovård, arbets-livskunskap och förskola och skola, men även designområdet benämns ”praxisnära” forskning.

Det forskningsprojekt som här presenteras har utförts av åtta forskare vid fem olika lärosäten och består av tre olika delprojekt. Gemensamt är

att vi alla också arbetar som lärare vid respektive institutioner, inom lärarutbildningar med olika kulturprofiler eller i utbildningar med ämnen som kultur, kommunikation och media. Det är i arbetet med studenter som i sina utbildningar arbetar såväl teoretiskt som praktiskt, som projektets frågeställningar har formulerats. Projektets syfte har varit att undersöka och vidareutveckla en högskolepedagogik med det vi benämner ett "dubbel perspektiv", där både teori och gestaltning används som kunskapsformer i lärande och examensarbete inom högskolan. Tanken om ett dubbel perspektiv handlar sålunda om hur man utifrån olika mål kan kombinera teori med gestaltning på akademisk nivå, utan att ställa skrift eller andra kunskapsformer emot varandra. Istället har vi arbetat utifrån teorier om "skillnadens pedagogik".

Vi menar att just det faktum att teoretisk och praktisk kunskap gör olika saker och kan användas på olika sätt för att undersöka en och samma forskningsfråga, är en värdefull tillgång för kunskapsproduktion inom en mängd olika områden. En drivkraft i projektet har därför varit att det har saknats forskning inom området, såväl nationellt som internationellt. Samtidigt visar sig, på många lärosäten och i olika utbildningar, ett ökat behov för att pröva kombinerade verktyg för examensarbeten.

En styrka i detta avseende har varit projektets sammansättning av forskargrupp från olika pedagogiska fält. Detta breddar tillämpningen av forskningsmetoder inom relativt skilda men jämförbara professionsutbildningar. Projektet sammanför vetenskapsområden som visuell kultur, genus-, medie- och kommunikationsvetenskap, interkulturella studier, multimodal medie- och bildpedagogik. Ett konstruktionistiskt kulturpedagogiskt perspektiv utgör projektets gemensamma teoretiska och metodologiska ram. Det betyder bl.a. att vi tar oss an den uppdelning mellan teori och gestaltning som är inbyggd i kulturella föreställningar och institutionella praktiker. Konstruktionism inom utbildningsfilosofi har rötter i pragmatism, kritisk teori och poststrukturalism. Här uppmärksammas vikten av och strävan efter en utbildning där deltagarna ingår som lärande subjekt. Detta möjliggör att erfarenhetsaspekter och kunskap som deltagarna bär med sig in i utbildningen också blir en aktiv del i läroprocesser och varierade gestaltningar av lärandet. Här ses erfarenheter inte som något man "har" utan något som "görs" och utformas i läroprocesser där olika kunskapsformer tas i bruk. Projektets delstudier betonar och kombinerar i skiftande grad aktörs-, diskurs- och positioneringsteori.

Studien fokuserar på hur kunskaper framträder (perform, på engelska) i studenternas läroprocesser, kursexaminationer och i examensarbeten; det handlar om olika funktioner i användningen av multimodala representations- och

presentationsformer (det vill säga som kombinerar t.ex. text, rörlig bild, stillbild, performance, ljud etc.), samt bedömningsformer. Studenterna har följts och intervjuats med hjälp av etnografiska metoder; fältstudier med observation, dokumentation och intervjusamtal. Två delstudier har använt enkäter, medan återkopplingar och uppföljande samtal i viss omfattning ingått i alla delstudier. Därtill har olika aktörer inom utbildningarna, t.ex. handledare och examinatorer, intervjuats och deltagit i samtal.

Delstudie 1 – skillnadens pedagogik

Vid Institutionen för bildpedagogik vid Konstfack utformas all undervisning i spänningsfältet mellan vetenskapliga och konstnärliga teorier och praktiker. Metoder har utvecklats för att formulera och bedöma studier och undersökningar som bygger på att föra samman olika erfarenheter och kunskaper som finns inom dessa områden. Institutionen har lång erfarenhet av detta arbetssätt, men har saknat forskning kring denna praktik. Delstudiens syfte var att öka kunskapen om denna kunskapsmodell genom att undersöka villkor och förutsättningar för studenterna att arbeta med det dubbla perspektivet under sin lärarpraktik i partnerskolor, liksom hur dessa kunskapsprocesser tas i bruk i examensarbetena. Delstudien har därför utförts dels som etnografiska fältstudier, dels som analyser av några utvalda examensarbeten. Fyra studenter ur årskurs 3 valdes ut och tre av dessa har följts fram till examensarbetena i årskurs 5. Vid fältbesöken i partnerskolorna observerades och dokumenterades (framför allt visuellt) lektionsupplägg, arbetssätt, interaktion mellan lärarstudenter, handledare och elever. Vi var särskilt intresserade av att se i vilken utsträckning och hur studenterna aktualiserade och iscensatte det dubbla perspektivet, liksom hur de introducerade sina idéer för elever och handledare; hur de talade om det dubbla perspektivet. Ett viktigt inslag i studiens design har varit återkommande reflektionssamtal, i första hand med studenterna men någon gång även med handledare, och då alltid i form av bildelicitering. Det vill säga att vi har utgått ifrån forskarnas visuella dokumentation, studenternas lektionsmaterial eller elevarbeten i reflektionssamtalen.

De examensarbeten som har analyserats representerar utbildningens olika inriktningar (Konst och lärande, Medier och lärande, Design och lärande, Magisterkurs med konstnärlig inriktning) och har analyserats i sin helhet; uppsats och visuell gestaltning. I dessa analyseras särskilt relationen mellan vetenskapliga och konstnärliga teorier och metoder som tas i bruk i studenternas undersökning; begreppsanvändning; begreppsfrskjutningar och begreppsutveckling.

Delstudie 2 – multimodal gestaltning av vetenskaplig text

Denna delstudie har genomförts vid tre lärosäten, inom olika lärarutbildningsprogram. Urvalet representerar varierade profiler vad gäller sammanhang och inriktningar: bild, mediepedagogik, pedagogik med didaktisk inriktning (media, genus och etnicitet). Det främsta syftet var att få kunskap om vad som händer när studenter får möjlighet att använda olika multimodala verktyg, dvs. nyttja individens resurser till varierade teckenvärldar (modes, på engelska) och olika medier för att gestalta kunskap och skapa nya representations- och presentationsformer i sina akademiska examensarbeten. Arbetet har hämtat teoretiska och metodiska ansatser från "visual literacy" samt "media literacy". Vid Södertörns högskola och Örebro universitet har likadan forskningsdesign använts. De multimodala examensarbetena har vid båda dessa lärosäten utgjorts av uppsatser samt filmer och/eller bilder. Vid Högskolan Dalarna gjordes ett urval av visuella gestaltningar och examensrapporter, och därutöver användes material från ventileringsprocessen (examinationstillfällen).

Resultat visar på såväl likheter som skillnader mellan de tre deltagande lärosätena. Vid Södertörns högskola och Örebro universitet fanns inledningsvis vissa problem som gäller acceptans från de institutioner som skulle granska och godkänna studentens examinationsarbeten. Tveksamheter gällde huruvida den multimodala texten skulle kunna ges samma akademiska erkännande som en "skriven traditionell text". Resultaten tyder på svårigheter med handledare och examinatoreer som inte har relevant kompetens för att vägleda studenter med multimodala arbetssätt samt för att utvärdera deras texter.

Olika former av uttryck kan underlätta visualiseringen av andra typer av erfarenhet och kunskap än enbart skriven text. De multimodala delarna kan också erbjuda andra möjligheter att kommunicera resultaten. Enkäter med handledare pekar på att arbetssättet kräver mer tid för handledning och dubbel kompetens hos handledarna, men att multimodala texter också erbjuder nya möjligheter att gestalta komplexa fenomen. En tydlig skillnad mellan de deltagande lärosätena gällde antalet handledare per arbete som skiftade mellan 1-3 personer. Vid ett lärosäte anlitas även kompletterande konstnärskompetens utanför högskolan. Studenter betonar vikten av förkunskaper av den teknik de väljer, att multimodala tekniker både öppnar för deras möjligheter att uttrycka sig och erbjuder inspirerande arbetssätt. Flera nämner även att kvaliteten höjs med ökad transparens i forskningsprocessen. Examinatoreer och andra sakkunniga lyfter fram betydelsen av att det finns personer med expertkunskap att tillgå vid behov, såväl för handledning som vid examination. Dessa personer poängterar även vikten av att likvärdiga krav ska gälla som vid bedömning av traditionella vetenskapliga arbeten.

Vid Högskolan Dalarna har några andra aspekter särskilt uppmärksamats. Här användes en offentlig plats för den multimodala representatio-

nen (tre månaders utställning på Dalarnas Museum) och en mer utvecklad form för reflektion och oppositionsförfarande ägde rum, där både skriftlig rapport och utställningsdel diskuterades och dokumenterades. Det visade sig att en särskild dynamik kan uppstå när examensarbeten presenteras och problematiseras i offentlig miljö. I analysarbetet uppmärksammades såväl de positiva som negativa effekterna av förfaringssättet. En annan aspekt har gällt hur arbetet med att utveckla teori och konstnärliga uttryck har fungerat som en väv i en steg-för-steg-process, när studenten undersökt sin preciserade frågeställning.

Delstudie 3 – att utbilda kreativa, kritiska och etiska medieaktörer

Syftet med delstudien vid Institutionen för Konst, kultur och kommunikation (K₃) vid Malmö högskola har varit att undersöka examensarbeten i Medie- och kommunikationsvetenskap i kombination med intervjuer av studenter under utbildningstiden och senare i arbetslivet. Analyserna av det stora forskningsmaterialet har framför allt fokuserat på den interdisciplinära spänningen, den uppdragna linjen mellan teori och gestaltning. Hela K₃:s verksamhet, med examensarbetena som flaggskepp, bygger på det dubbla perspektivet, där studenter och medarbetare ska bli "reflexiva praktiker" och skapa kunskap genom erfarenhetsbaserat lärande ("learning by doing"). Projektet visar att det finns en stark vilja bland K₃:s personal att skapa ideologiska, mångvetenskapliga och kreativa mötesplatser och en stark tro på ett dubbelt perspektiv. Men dessa mötesplatser har i verkligheten ofta blivit platser för kulturella konflikter, där olika forskare och lärare kämpar för sina egna versioner av vad som är vetenskaplig forskning och hur utbildning bör vara. Ett av problemen har varit att uppdelningen mellan teori och gestaltning orsakat en tudelning av lärarkåren, ämnen och kurser. Ett annat problem har varit att denna uppdelning orsakat maktkonflikter genom att den ena sidan – den traditionella vetenskapliga forskningen – givits högre status.

Projektet visar vidare att mediestudenter visserligen har varit frustrerade för att de inte riktigt vet vad ett dubbelt perspektiv är, men att de faktiskt förstått. De har under tre år arbetat inom och med mellanrummet teori och gestaltning och har därför fått en förkroppsligad kunskap; de förstår vad dubbelt perspektiv är utifrån gjorda erfarenheter.

Analysen av examensarbetena visar att de har utvecklats från att ha varit traditionella "C-uppsatser", där man gör något (en mediegestaltning) som en "extra krydda", till att bli integrerade arbeten där traditionella vetenskapliga och gestaltande teorier och metoder flätas in i varandra och når en vetenskaplig kunskapsnivå som inte skulle vara möjligt utan denna sammanflätning. Slutsatserna av K₃-projektet är tydliga. Studenterna har lärt

sig genom att göra, de tar med sig detta ut i arbetslivet och de har blivit reflexiva praktiker. Med en förändrad forskningspolitik, där begrepp som konstnärlig forskning blivit vedertaget, kommer fler lärare och forskare att få sådan förkroppsligad kunskap av forskning i mellanrummet.

Sammanfattning

Projektet har haft som avsikt att utveckla såväl teori som metodologi för kvalitativ forskning inom utbildningsvetenskap med fokus på kombinationer av multimediala lärprocesser och gestaltningar. Genom att undersöka arbetsfördelningen mellan vetenskapliga och gestaltande verktyg och utmana införstådda betydelse av hur vetenskaplig kunskap gestaltas, har projektet velat bidra till att studenternas inflytande över kunskapsutvecklingen förstärks. Vi ser möjligheterna till ökad kunskap om och tillgänglighet till lärprocesser med både teori och gestaltning i examensarbeten och kurser. Detta innefattar även utveckling av kriterier för bedömning av arbeten med ”dubbelt perspektiv”. Behovet av begreppsutveckling är framträdande, för att öka förståelsen av lärprocesser och utveckla ny kunskap med sådana verktyg. Detta medför att även rutiner gällande arkivering och tillgängliggörande av examensarbeten som innehåller gestaltningar behöver utvecklas. För likvärdig status i vetenskapliga sammanhang behöver kriterier för bedömning av examensarbeten med dubbelt perspektiv utvecklas ytterligare.

Inom studien beskriver studenter hur arbetssättet ökar deras möjligheter att uttrycka sig med variation, att göra individuella val utifrån sina skilda förutsättningar, samt att det ”dubbla perspektivet” ger användbara kompetenser för arbetslivet. Att arbeta gestaltande med multimodala, visuella och performativa verktyg bidrar till ökad kommunikerbarhet av komplexa fenomen. I studenternas arbeten med multimodala, visuella och performativa kunskapsformer framträder forskningsprocessen tydligare och blir därmed tillgänglig på olika sätt och synliggörs som lärprocess. Hos lärarstudenterna framträder kompetenser som främjar delaktighet och inkludering; i lärarprofessionen med ämnesövergripande arbeten, i relation till samhällets offentlighet och civilsamhället, i arbetet för att stärka elevers kulturella yttrandefrihet, ansvar och delaktighet i skola och samhälle, i förhållande till elevers skilda förutsättningar beträffande t.ex. språk, kön, etnicitet, ålder och funktionsnedsättning.

Till skillnad från föreställningen om att teori och praktik bör agera i skilda kunskapsvärldar, ser vi hur resultaten av vår forskning pekar på många fördelar med att, när så är möjligt, låta teoretiska och performativa, gestaltande, visuella, multimodala, konstnärliga – det som ofta benämns som ”praktiska” diskurser – samverka i studenters kunskapsproduktion.

Referenser

- Danielsson, H. (2002), *Att lära med media: Om det språkliga skapandets villkor i skolan med fokus på video* (Doktorsavhandling 107), Stockholm: Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet.
- Denzin, N. K. (2001), The reflexive interview and a performative social science, *Qualitative Research*, 1:1, pp. 23–46.
- Denzin, N. K. (2003), *Performance Ethnography: Critical Pedagogy and the Politics of Culture*, Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Dewey, J. (1916), *Democracy and Education*, New York: Macmillan.
- Dewey, J. (1927), *The Public and its Problems*, New York: Henry Holt and Company.
- Dewsbury, J. D. (2000), Performativity and the event: enacting a philosophy of difference, *Environment and Planning D: Society and Space*, 18:4, pp. 473–496.
- Graviz, A. (2008), Medier – lärande och interculturalitet. Den 10. nordiske læreuddannelseskongress. Island. Artikel i rapporten till ”Den 10. nordiske læreruddannelseskongress”. <http://yourhost.is/khiz008>.
- Göthlund, A. & Lind, U. (2010), Intermezzo – A Performative research project in teacher training, *International Journal of Education Through Art*, 6:2, pp. 197–212.
- Law, J. and Urry, J. (2004), Enacting the social, *Economy and Society*, 33:3, pp. 390–410.
- Mirzoeff, N. (1998), What is visual culture? in N. Mirzoeff (ed.), *An Introduction to Visual Culture*, New York: Routledge.
- Mirzoeff, N. (ed.) (2002), *The visual Culture Reader*. New York, London: Routledge.
- Pink, S. (2001/2007), *Doing Visual Ethnography: Images, Media and Representation in Research*. London: SAGE.
- Schön, D. A. (1987), *Educating the Reflective Practitioner. Toward a New Design for Teaching and Learning in the Professions*, San Francisco: Jossey-Bass.
- Selander, S. & Kress, G. (2010), *Design för lärande – ett multimodalt perspektiv*. Stockholm: Norstedts.
- Trifonas, P.P. (ed.) (2003), *Pedagogies of Difference. Rethinking Education for Social Change*, New York, UK: Taylor & Francis Ltd.

8. ELEVHÄLSA I RETORIK OCH PRAKTIK

Författare:

Ingrid Hylander, *Karolinska Institutet*

Bakgrund

Fr.o.m. 1 juli i år fick arbete med elevhälsa ett tydligare stöd i den nya skollagen. Där betonas att arbetet med elevhälsa i huvudsak ska vara förebyggande och hälsofrämjande. Enligt propositionen (SOU 2000:19) som kom för 10 år sedan, och därför delvis redan fått genomslagskraft, innebär elevhälsa en integration av tre tidigare verksamheter; skolhälsovård, elevvård och specialpedagogik. Elevhälsa betecknar såväl all verksamhet som rör elevers välbefinnande som de yrkespersoner som har till uppgift att särskilt arbeta med detta. Trots mycket diskussion såväl internationellt som i Sverige om en förändrad inriktning av elevhälsoarbetet från ett snävt diagnosticerande till ett hälsofrämjande perspektiv, finns det få studier som tyder på en sådan förändring (Guvå, 2009b; Guvå & Hylander, 2011; Hjørne & Säljö, 2004; Thornberg, 2007). Detta väckte frågor om hur olikheter i professionella perspektiv förhandlas i skolans elevhälsa. Det övergripande syftet med det aktuella projektet var att skapa kunskap om hur yrkespersoner inom elevhälsan lär av varandra och förhandlar sina professionella perspektiv. Därför studerade vi vilka föreställningar elevhälsans professioner (läkare, sköterskor, psykologer, kuratorer och specialpedagoger) har om elevhälsa, om och hur dessa föreställningar skiljer sig åt mellan professionerna samt hur olikheter i perspektiv hanteras när professionerna samverkar med varandra.

Studiens upplägg

Kollektiva föreställningar

Med kollektiva föreställningar menar vi uttalade åsikter, berättade erfarenheter, farhågor, förhoppningar och förväntningar som delades av många och ständigt återkom i fokusgrupperna. Vi har alltså valt de typiska uppfattningarna som kan ses som professionernas gemensamma föreställningar (Markova, 2008; Moscovici, 1998; Hylander, 2011a; Guvå & Hylander, 2011).

Huvudfokus har legat på följande områden:

1. Innebörden av elevhälsa med fokus på fyra teman: ledarskap och organisation, hantering av individuella ärenden, teamsamarbete och professionernas bidrag till elevhälsa
2. Förhandling av professionella perspektiv vid teammöten
3. De olika professionernas involvering i arbete med åtgärdsprogram för enskilda elever

Information har samlats in genom gruppintervjuer (14 fokusgrupper med 7 olika professioner), individuella intervjuer, inspelningar av elevhälsoteam-möten (15 möten), åtgärdsprogram (27) samt enkäter till 256 psykologer och kuratorer om deras medverkan i utarbetande av skolans åtgärdsprogram.

Studiens resultat

Nedan beskrivs resultatet under rubrikerna föreställningar om elevhälsa, professionernas samverkan i elevhälsan samt elevhälsans involvering i arbetet med åtgärdsprogram.

Föreställningar om elevhälsa

Elevhälsans inriktning

Gemensam föreställning om elevhälsa. De intervjuade professionerna hade en gemensam föreställning om innebörden av elevhälsa. Elevhälsa sågs som generell och hälsofrämjande (salutogen) i motsats till individuell och snävt diagnosticerande (patologisk) (Guvå, 2009a). Dessa olika föreställningar om elevhälsa sammanfattas i figur 1 som beskriver elevhälsa på generell respektive individuell nivå samt med patologisk respektive salutogen inriktning.

Figur 1. Elevhälsa på generell eller individuell nivå med patologisk eller salutogen inriktning

	Patologisk	Salutogen
Generell nivå	a. Förebygga problem, t.ex. Screening	b. Främja hälsa, lärande och välbefinnande hos alla
Individuell nivå	c. Individuella interventioner, diagnosticering, remittering, behandling	d. Främja hälsa lärande och välbefinnande hos enskilda elever

Skillnad mellan retorik och praktik. Det fanns också en överensstämmelse mellan professionerna om en skillnad mellan retorik och praktik. Trots övertygelsen om att elevhälsa skulle vara generell och hälsofrämjande (ruta b) tog i praktiken individuella utredningsärenden (ruta c) all tid. Deltagarna var medvetna om denna skillnad som de upplevde som ett dilemma.

Avsaknad av hälsofrämjande teori. En förklaring till att de intervjuade menade att patologiskt inriktade individuella åtgärder dominerade, trots att de ansåg att elevhälsa borde vara hälsofrämjande, kan vara en avsaknad av teori. Hälsofrämjande arbete kräver en gemensam integrerad uppfattning om vad som är hälsa och hur man kan nå dit (Antonovsky, 1995). Enligt Antonovsky krävs det också att man skiljer på förebyggande och hälsofrämjande arbete, vilket inte gjordes i intervjuerna. En förebyggande åtgärd innebär att det finns problem som man vill undvika och är därmed tecken på sjukdomstänkande. Ungefär på samma sätt som man tar på barn flytväst för att de inte ska drunkna, när den hälsofrämjande insatsen skulle vara att lära barnen att simma.

Integrering av perspektiv. För att åstadkomma en integrerad elevhälsa krävs en diskussion bland de olika professionerna i elevhälsan om hur samtliga fyra perspektiv i ovanstående figur används och balanseras. Det är svårt att invända mot att barn som inte kan simma ska ha flytväst, men om alla resurser går åt till flytvästar istället för till simlektioner skapas ett resursslukande och ineffektivt system. Det krävs också att varje profession har teorier och metoder för hur hälsofrämjande arbete ska gå till. Risken är annars att man låser fast sig vid en retorisk vision, som man inte vet hur man ska genomföra och därför fortsätter med den traditionella praktiken.

Ärendehantering

En anledning som uppgavs till att man så lätt fastnar i att kartlägga och utreda enskilda elever var att de gemensamma strukturer som finns är uppbyggda utifrån att hantera problematik hos enskilda elever. Läraren identifierar ett problem i klassen som hon/han tar upp med rektor. Problemet blir då ett fall för rektor som i sin tur tar upp det på elevhälsomötet där det blir ett ärende som antingen diskuteras på den lokala nivån eller går vidare som ett ärende till den centrala elevhälsan.

Figur 2. Elevhälsotrappan

Det fanns olika åsikter om värdet av dessa rutiner. För vissa yrkeskategorier upplevdes det som nödvändigt för att få kontroll på ärendehantering, medan andra tyckte att det var en krånglig väg. En farhåga var att problemen cementerades genom detta förfarande och blev svårare att lösa än om elevhälsan kommit in på ett tidigare stadium (Einarsson, 2011).

Organisering och ledning av elevhälsan

Föreställningar om elevhälsans organisering byggde på en vid variation av erfarenheter, vilket tidigare har visats av bl.a. Backlund (2007). Utifrån yrkesgruppernas föreställningar gick det att urskilja fyra olika modeller för elevhälsans organisering och ledning (Hylander & Ahlstrand, 2011). Dessa skiljer sig åt i ett antal väsentliga aspekter. Olika yrkesgrupper i vår undersökning uttalade ofta starka preferenser för den ena eller den andra formen av organisering och såg olika för- och nackdelar med dem. Framträdande aspekter av *organisering* är om elevhälsan ligger på central eller lokal nivå. Framträdande aspekter av *ledning* är om ledarskapet är delat eller enskilt.

Lokalt team med en ledare. Detta innebär *hierarkisk organisering*. Rektor är ledare och teamet förväntar sig ett starkt ledarskap. Tillgänglighet och informationsutbyte är viktigt, men professionella olikheter tonas ned. Denna organisering föredrogs av rektorer och lärare, men kan innebära att de olika professionernas kompetens inte tas till vara.

Lokalt team med delat ledarskap. Detta innebär *matrisorganisering*: Rektor är ledare för elevhälsans interventioner på den lokala skolan, men varje yrkesgrupp har en samordnare/ledare på central nivå. Olika professionella roller accentueras och professionsutveckling betonas, men det kan uppstå dragkamp mellan ledarna på central och lokal nivå. Denna modell förordades av kuratorer, specialpedagoger och skolsköterskor.

Centralt team med en ledare. Detta innebär *teamorganisering*: Teamet leds av en samordnare och det finns en tydlig strävan efter konsensusbeslut. Uppdrag tas såväl från skolor som från enskilda elever och föräldrar. De professionella rollerna är tydliga och diskuteras i teamet som har en tydlig inriktning på att utveckla kommunens elevhälsa. Risken med denna modell är att teamet blir isolerat från skolans pedagogiska verksamhet. Denna modell förordades av skolläkare.

Centralt team med delat ledarskap. Detta innebär *projektorganisering*: Denna organisering kan bestå av ett centralt resursteam men kan också utgöras av enskilda yrkesutövare under central ledning. Dessa tar uppdrag på de lokala skolorna och ingår då i projekt, vilka har den lokala skolans rektor som arbetsledare (d.v.s. en form av *tillfällig* matrisorganisering). Risken med denna modell är att elevhälsan inte upplevs som tillgänglig för skolan. Denna modell förordades av psykologer och vissa specialpedagoger.

Sammanfattningsvis framkom klara skillnader mellan professionernas föreställningar om elevhälsans struktur och organisering, vilka speglade olika föreställningar om elevhälsoarbetets inriktning.

Professionernas samverkan i elevhälsan

Föreställningar om de olika professionernas bidrag till elevhälsan

Meningen med att olika professioner samverkar är tanken att olika perspektiv leder till en helhetsbild. Alla professioner menade dock att det som var specifikt för just deras profession var en helhetssyn som gjorde att de kunde arbeta hälsofrämjande. Däremot förväntade man sig inte att andra yrkeskategorier skulle arbeta hälsofrämjande i samma utsträckning utan mer traditionellt, samtidigt som alla hyste farhågor om att enbart bli förknippade med dessa traditionella uppgifter. Skolsköterskor ville inte enbart ses som några som plåstrar om skadade elever och ger sprutor, psykologer ville inte enbart förknippas med psykologiska test och läkarna inte enbart med sneda ryggar. Det hälsofrämjande arbets sätt som alla professioner förespråkade motverkades också av att traditionella arbetsuppgifter har starkare specifikt professionsstöd i lagar och förordningar (professionell jurisdiktion) (Abbot, 1988). Det finns alltså ett stort behov av att diskutera yrkesroller och rollfördelning i elevhälsan, vilket också framfördes av samtliga yrkeskategorier. Vi har närmare studerat två arenor där sådana diskussioner kan äga rum, nämligen elevhälsomöten och upprättande av åtgärdsprogram.

Teammöten som samarbets- och förhandlingsarena

Elevhälsomöten är centrala när det gäller att utveckla en gemensam elevhälsa eftersom det är det forum där professionerna träffas. Yrkesgrupperna såg olika på meningen med dessa möten, särskilt om de skulle användas till ärendebehandling eller utveckling och lärande (Tabell 1.)

Tabell 1. Elevhälsoteamsmötets olika funktioner

Ärendebehandling	Utveckling och lärande
• Problemlösning	• Teamutveckling
• Fördelning	• Elevhälsoutveckling
• Tankesmedja	• Interprofessionellt lärande
• Information	

Teammöten för informationsutbyte och delegering. Trots att deltagarna i fokusgrupperna betonade vikten av att diskutera förväntningar och de olika professionernas roller i elevhälsan var det svårt att hitta exempel på sådana diskussioner i elevhälsoteamsmöten. Ett typiskt elevhälsomöte bestod av att ett stort antal elever diskuterades. De vanligast förekommande funktionerna var alltså informationsutbyte (rapportering) och fördelning av ärenden. Mer sällan gavs information som var baserad på specifik yrkeskunskap. Det fanns litet underlag för interprofessionellt lärande och diskussionerna var långt ifrån den tankesmedja som det talades om i fokusgrupperna (Gardeman, J. & Kilman, L., 2008; Hylander, 2011a, 2011b; Kilman, 2009).

Förväntningar på rektor som verksamhetsutvecklare. En anledning till att teammöten inte användes till diskussioner om yrkesgruppernas olika bidrag och roller i elevhälsan kan vara den uttalade önskan att rektor som ledare för elevhälsan skulle initiera och leda sådana diskussioner. Denna förväntan kan vara svår att infria eftersom rektorerna uttalade ett generalistperspektiv som innebär att de gärna ser att arbetsuppgifter överlappar mellan yrkeskategorierna och att den som finns närmast till hands tar sig an arbetsuppgifterna.

Strävan efter konsensus. En annan orsak till avsaknaden av profilering av professionella perspektiv var en rädsla för att profilering skulle orsaka svårigheter i samarbetet. Alla professioner, förutom läkare och rektorer, uttryckte att de kände sig ensamma i sin profession och därför avstod från att profilera sig, vilket visade sig i elevhälsoteamsmöten som präglades av strävan efter konsensus.

Otydlig elevhälsoidentitet. Utan gemensam reflektion och praktik blir den professionella elevhälsoidentiteten otydlig. Människor söker sig till och identifierar sig med grupper som har en tydlig identitet (Brewer, 2003; Hylander, 2011a, 2011b). Om elevhälsoidentiteten förblir otydlig och inte ger utrymme för skiljaktigheter mellan professionerna, kan detta medföra att den spänning som finns mellan yrkesidentitet och elevhälsoidentitet försvårar utvecklandet av gemensamma teorier och metoder, och att en snäv yrkesidentitet prioriteras på elevhälsoidentitetens bekostnad.

Elevhälsans involvering i arbetet med åtgärds-program

En uppgift för lärare och specialpedagoger

Åtgärdsprogram ska upprättas för alla elever som inte förväntas uppnå skolans mål, varför upprättandet av dessa också skulle kunna tänkas vara en arena för samverkan. Det visade sig emellertid att det var främst specialfjpedagoger och lärare som var involverade (Jonsson, 2009; Lindberg, 2009) men att ett behov av större involvering från övriga elevhälsans sida uttrycktes. Lärare såg i hög utsträckning åtgärdsfjprogrammen som ett formulär som de var tvungna att fylla i. Såväl psykologer som kuratorer var överens om att åtgärdsprogram inte utgjorde en gemensam arbetsuppgift för dem och skolan, men särskilt kuratorerna ansåg att de borde göra det i större utsträckning (Hylander, 2011c).

Sammanfattning

Trots att de olika professionerna hade en gemensam föreställning om att elevhälsa innebär ett hälsofrämjande perspektiv, beskrev de sin verksamhet i termer av individuell diagnostik och utredning, d.v.s. ett patologiskt perspektiv. Det finns ett antal bidragande faktorer till detta fenomen, som har identifierats i projektet.

En faktor är att det hälsofrämjande arbetet till vilket alla professioner förväntas bidra inte bara tycks sakna teori utan även metoder, vilket gör att det finns en stark tendens att tolka nya fenomen i termer av gamla föreställningar (sociala representationer) och använda traditionella metoder. För en nytolkning av elevhälsa krävs gemensam praktik samt plattform för reflektion av denna gemensamma praktik.

Elevhälsans gemensamma plattform, elevhälsoteamsmötet, som skulle kunna användas som plattform för reflektion av elevhälsopraktiken, begränsas i dag till endast en mycket liten del av det gemensamma uppdraget. Framförallt två fenomen kan skapa förståelse för denna begränsning. Dels uttrycktes en

allmän föreställning om att tydlig professionell profilering leder till konflikter i elevhälsoteamen. Dels fanns en förväntan att rektorer ska initiera och leda dessa diskussioner, trots att rektorerna inte förespråkar professionell profilering. Detta leder till att elevhälsan inte får tillgång till de olika professionella perspektiv som skulle leda till en helhetssyn på problematiken.

Slutligen har strukturer och organisering av elevhälsa en avgörande betydelse för om traditionella metoder vidmakthålls eller nya skapas, och här förelåg stora skillnader i professionernas föreställningar och önskningsar. Det föreföll alltså som om förhandling av professionella perspektiv inte skedde genom samtal och diskussion utan genom ett gestaltande av strukturer och önskemål om organisering av arbetet.

Vi kan alltså konstatera att varken elevhälsomöten eller upprättande av åtgärdsprogram tycks utgöra arenor för lärande mellan professioner i elevhälsan, men att sådana arenor krävs för att den föreslagna förändringen av elevhälsan ska äga rum. Vår förhoppning är att de tankemodeller av elevhälsans innebörd, struktur och organisering som utvecklats i detta projekt ska kunna ligga till grund för reflektion av skolans elevhälsoarbete som kan leda till en utveckling av teori och praktik.

Referenser

- Abbott, A. (1988). *The systems of professions, an essay on the division of expert labor*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Backlund, Å. (2007). *Elevvård i grundskolan – Resurser, organisering och praktik*. Rapport i socialt arbete nr 121.2007. Stockholms universitet, Institutionen för socialt arbete.
- Brewer, M. (2003). *Intergroup relations*. Philadelphia: Open University Press.
- Einarsson, C. (2011). Ett ärende blir till. Föreställningar om hur problem hanteras inom elevhälsan. FOG rapport, 71. Linköping: Linköpings universitet, Institutionen för beteendevetenskap och lärande.
- Gardeman, J. & Kilman, L. (2008). Skilda världar – gemensamma mål. Några elevhälsoteams beskrivningar av samverkan med lärare. Linköpings universitet, Institutionen för beteendevetenskap och lärande.
- Guvå, G. (2009a). *Professionellas föreställningar om elevhälsans retorik och praktik*. FOG rapport, 65. Linköping: Linköpings universitet, Institutionen för beteendevetenskap och lärande.
- Guvå, G. (2009b). *Och de tre skola bliva ett. Om elevhälsans tre spår*. FOG rapport, 67. Linköping: Linköpings universitet, Institutionen för beteendevetenskap och lärande.
- Guvå, G. & Hylander, I. (2011). Diverse perspectives on student health among professionals in school based multiprofessional teams. (Accepted for publication in *School Psychology International*).
- Hjörne, E. & Säljö, R. (2004). The pupil welfare team as a discourse community: accounting for school problems. *Linguistics and Education*, 15, 321–328.

- Hylander, I. (2011a). Samverkan – professionellas föreställningar på elevhälsoarenan. FOG rapport, 69. Linköping: Linköpings universitet, Institutionen för beteendevetenskap och lärande.
- Hylander, I. (2011b). Elevhälsans professioner – egna och andras föreställningar. FOG rapport, 70. Linköping: Linköpings universitet, Institutionen för beteendevetenskap och lärande.
- Hylander, I. (2011c). Professionals' representations of multi professional services to schools. Final report from the "Student health" project. Vetenskapsrådet.
- Hylander, I. & Ahlstrand, E. (In print). Föreställningar om Elevhälsans ledning och organisering. FOG rapport, 67. Linköping: Linköpings universitet, Institutionen för beteendevetenskap och lärande.
- Jonsson, C. (2009). Levande verktyg eller döda dokument? En kvalitativ studie av sju lärares upplevelse av arbete med åtgärdsprogram. Linköping: Linköpings universitet, Institutionen för beteendevetenskap och lärande.
- Kilman, L. (2009). För delat ansvar till dubbel fördel. Linköping: Linköpings universitet, Institutionen för beteendevetenskap och lärande.
- Lindberg, S. (2009). Åtgärdsprogram – men vad händer sedan? En kvalitativ innehållsanalys av åtgärdsprogram och utvärderingsdokument. Linköping: Linköpings universitet, Institutionen för beteendevetenskap och lärande.
- Markova, I. (2008). The epistemological significance of the theory of social representations. *Journal for the theory of social behaviour*, 38, 4, 461–487.
- Prop. 2009/10:165. *Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet*. Stockholm: Regeringskansliet.
- SOU (2000:19). *Från dubbla spår till elevhälsa*. Slutbetänkande av Elevvårdsutredningen. Stockholm: Fritzes förlag.
- Thornberg, R. (2008). Multi-professional Prereferral and School-Based Health-Care Teams: A Research Review (FOG-rapport nr 62).

Hemsida:

www.cefam.se (sök "Elevhälsa").

9. HUR BLIR MAN BÄST ELLER SÄMST I KLASSEN?

Uppkomst av skillnader i prestationsförmåga i matematik – en empirisk studie i klassrumspraktik

Författare:

Eva Jablonka, eva.jablonka@ltu.se, *Luleå tekniska universitet*

Projektmedarbetare:

Maria Johansson

Mikaela Rohdin

Inledning

Det här redovisade projektet är en del av ett mer omfattande forskningsprogram som bedrivs av forskningsgrupper i matematikdidaktik vid Luleå tekniska universitet, Sverige; Freie Universität Berlin, Tyskland och Acadia University, Kanada. Till grund för den forskning som är delfinansierad av UVK ligger observationen att i en klass där eleverna är nya för varandra kan elever och lärare ganska snabbt förutsäga vilka elever som kommer att lyckas väl i matematik och vilka som inte kommer att göra det. Detta förekommer såväl i skolor där man använder nivågruppering som i skolor där man inte gör det. Även inom en homogent sammansatt låg- eller högpresterande grupp uppstår efter en tid en prestationshierarki. En vanligt förekommande common sense förklaring är att det beror på elevers "naturliga fallenhet" för matematik, men detta förklarar inte varför skillnaden i några länder (t.ex. Tyskland) mellan lågpresterande och medelpresterande elever är större än i andra (t.ex. Kanada, Sverige). Forskningsprogrammet fokuserar på de mekanismer som producerar skillnader i prestation i klassrumspraktik i matematik, i såväl relativt homogena som inhomogena elevgrupper. Forskningen bygger på ett sociologiskt perspektiv på matematiklärande i skolan och är upplagd som en komparativ fallstudie av matematikklasser med elever som börjar i gymnasieskolan eller motsvarande i Sverige, Tyskland och Kanada.

Analysmaterialet består av videoinspelade lektioner, intervjuer med elever och deras lärare samt enkäter om elevers sociala, kulturella och ekonomiska bakgrund. I den svenska delstudien har två klassrum i två olika program studerats under elevernas tre första veckor på gymnasiet när de studerade matematik kurs A. De två programmen, Estetiska programmet och International Baccalaureate, har valts så att de skiljer sig med hänsyn till vilka yrkeskarriärer eleverna siktar på. Olika mekanismer för hur skillnader i prestation uppstår i klassrumsinteraktionen i de två grupperna har identifierats. Dessutom har projektet bidragit med grundforskning inom området genom att vidareutveckla teorier och metoder som tillsammans ger ett koherent perspektiv på uppkomsten av skillnader i prestation i matematikklassrum.

Teoretiska utgångspunkter

Projektet bygger på ett ramverk som har utvecklats omkring teorier rörande rekontextualisering av vardagsaktiviteter i skolmatematik (Bernstein, 1990, 1996; Dowling, 1996, 2009; Gellert & Jablonka 2009) och interaktionistiska teorier om hur social ojämlikhet produceras och reproduceras i skolan (Mehan, 1992). Detta innebär att vi utgår från antagandet att elevers framgång i skolmatematik inte speglar någon form av "naturlig fallenhet", utan är baserad på elevers skicklighet att tolka kriterier för det kunnande som förhandlas och att ha de attityder, beteenden och värderingar som är fördelaktiga inom den kontext de befinner sig i. Vidare antar vi att det inte finns några generella kriterier för vad skolmatematiskt kunnande innebär utan bara olika versioner för olika program och kurser. Till exempel är det inom mindre teoretiskt inriktade program vanligt med textuppgifter där eleven ska tillämpa matematik i vardagsnära situationer (s.k. vardagsmatematik), medan program som syftar till vidare postgymnasiala studier ger betydligt större utrymme åt uppgifter som är mer direkt inriktade mot att utveckla en generell matematisk kunskap.

Prestationsnivå som eget val

Båda klasserna karakteriseras under undersökningsperioden av att ett dominerande utrymme av lektionstiden upptas av elevernas eget arbete styrt av läroboken, ett mönster som tidigare forskning visat är vanligt i svenska matematikklassrum. Inom detta undervisningsformat ryms flera olika stratifieringsmekanismer. När i detta format lärarledd undervisning ersätts av utvärdering av elevernas lösningar av uppgifterna, speglar deras uppvisade matematiska kunskaper främst tidigare framgång eller misslyckande. Dessutom gynnas elever som tar egna initiativ att ställa konstruktiva frågor i högre grad än mer passiva elever. Att det finns väldigt lite gemensamma

genomgångar skapar förutsättningar för läraren att använda nivågruppering genom att eleverna får lösa uppgifterna i boken enligt de olika nivåer de är markerade i. I Estetiska programmet ska de själva välja vilka uppgifter som passar deras egen nivå. Man kan dock inte ta för givet att elevers egen självuppfattning speglar deras prestationspotential. I båda klasserna kan eleverna välja sin egen arbetstakt eller t.ex. också att prata med sina kamrater om annat än matematik. Det finns inga väl etablerade rutiner för att kontrollera deras delaktighet i de matematiska aktiviteterna. Detta innebär att en elevs prestationsnivå hänger samman med att vara delaktig och ta egna initiativ, en social kompetens som kan relateras till elevers bakgrund och levnadsvanor och ses som socialt förvärvat.

Självuppfyllande profetia?

I ett av de program vi har studerat handlar de flesta uppgifterna från läroboken om att tillämpa matematik i en kontext. Det matematiska innehållet är i stort sett att redovisa den matematiska kunskap man tillägnat sig redan i grundskolan. En detaljerad analys av samtal mellan läraren och eleverna visade att när svar och förklaringar på individuella frågor ges, så använder läraren olika strategier för olika elever. För vissa elever lyfts det matematiska innehållet fram, medan det för andra sätts fokus i högre grad på det specifika i den kontext som beskrivs i uppgiften. Medan den första strategin erbjuder möjligheten att utveckla insikt i de matematiska sambanden, begränsar den andra strategin på längre sikt elevers tillgång till det matematiska kunnande som är relevant i mer avancerade kurser. Om dessa välmenande strategier används på elever som av läraren antas ha hög respektive låg prestationsnivå, kan det leda till en dynamik som fungerar som en självuppfyllande profetia som i slutet "bevisar" att läraren hade rätt i sitt första antagande om elevernas matematiska prestationsförmåga.

Olika effektivt utnyttjande av resurser

I en del av studien analyserades elevers kommunikationsstrategier för att undersöka hur effektivt olika elever utnyttjar de resurser som finns tillgängliga för att tillägna sig den matematiska kunskap som värderas som legitim. Under de nio första lektionerna analyserades i en klass lektionernas struktur och elevernas kommunikativa strategier och dessas samband med vad de tycker om vilka elever som kommer att lyckas väl i sina matematikstudier. Resultatet visade på en svag styrning av tempot, men en stark styrning av den ordning i vilken eleverna arbetade med uppgifterna, främst genom lärobokens upplägg. En sådan typ av lektionsstruktur, med en stor del av lek-

tionstiden använd för kort genomgång och individuellt arbete i läroboken, ger mycket spelutrymme för hur en elev utnyttjar lärarens närvaro i klassrummet. En självinitierad fråga till läraren ger större chans att få tillgång till den legitima matematiska kunskapen. Data visade också att det fanns en stor variation mellan eleverna när det gäller vilka olika kommunikationsstrategier som användes och hur mycket. De elever som av elevgruppen sågs som bäst i klassen i matematik var de som uppvisade en bred repertoar av kommunikationsstrategier.

Osynliga kriterier

I båda klasserna är lärarna mycket otydliga med att markera vad som är viktigt att kunna för att klara olika betygsnivåer. Det beror delvis på att den kunskap som behövs för att lösa de kontextuppgifter som finns i läroboken är en hybrid mellan vardagskunskaper och matematiska kunskaper och eleverna har problem med att veta hur mycket av sina vardagskunskaper de ska använda eller bortse ifrån. I Estetiska programmet matchar inte skillnaden mellan uppgifterna på olika nivåer skillnaden mellan de officiella betygskriterierna och uppgifterna från International Baccalaureate-klassen täcker inte in alla kompetenser som beskrivs i betygskriterierna för högre betyg. Därför har de elever som är mer skickliga på att hitta de dolda kriterierna en fördel.

Implikationer

Ett komparativt perspektiv på de klassrum som studerats i Sverige, Tyskland och Kanada, visar på att det finns olika stratifieringsmekanismer i homogena respektive mindre homogena grupper. Skillnader i undervisningsformat och i kriterier för vad som räknas som matematisk kunskap och lärande, skapar olika interaktionsmekanismer som leder till uppkomst av skillnader i prestationsförmåga i matematik. Det urval av resultat som presenterats ovan illustrerar att projektet vidgar vår förståelse för hur klassificering av prestation i matematik uppkommer och hur man skulle kunna mildra effekterna av olika stratifieringsmekanismer. Projektets resultat är användbart för matematiklärares professionella utveckling i syfte att höja den genomsnittliga prestationen hos elever i matematik och samtidigt minska klyftan mellan bäst och sämst i klassen.

Referenser

- Bernstein, B. (1990). *The structuring of pedagogic discourse. Class, codes and control, Vol. 4*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Bernstein, B. (1996). *Pedagogy, symbolic control and identity: Theory, research, critique. Class, Codes and Control, Vol. 5*. London: Taylor & Francis.
- Dowling, P. (1996). A sociological analysis of school mathematics texts. *Educational Studies in Mathematics*, 31, 389–415.
- Dowling, P. (2009). *Sociology as method: Departures from the forensics of culture, text and knowledge*. Rotterdam: Sense Publishers.
- Gellert, U. & Jablonka, E. (2009). "I am not talking about reality" – Word problems and the intricacies of producing legitimate text. I Verschaffel, L., Greer, B., Van Dooren, W. & Mukhopadhyay, S. (red.), *Words and worlds: Modelling verbal descriptions of situations* (ss. 39–53). Rotterdam: Sense Publishers.
- Mehan, H. (1992). Understanding inequality in schools: The contribution of interpretive studies. *Sociology of Education*, 65, 1–20.

Resultatreferenser

- Gellert, U., Jablonka, E., Knipping, C., Reid, D.A. & Straehler-Pohl, H. (2011). Four mechanisms contributing to stratification of achievement in school mathematics: Insights from a comparative and sociological perspective: Round Table. European Conference on Educational Research 2011, Sept. 13–16, Berlin.
- Jablonka, E., Johansson, M. & Rohdin, M. (2010). Achievement as a matter of choice?. I Bergsten, C., Jablonka, E. & Wedege, T. (red.), *Mathematics and mathematics education: Cultural and social dimensions*. Proceedings of MADIF 7 (ss. 113–123). Linköping: Svensk förening för matematikdidaktisk forskning.
- Jablonka, E., Johansson, M. & Rohdin, M. (2010). Studying the effects of a hybrid curriculum and apparent weak framing: glimpses from an ongoing investigation of two Swedish classrooms. I Gellert, U., Jablonka, E. & Morgan, C. (red.), *Proceedings of the Sixth International Mathematics Education and Society Conference* (ss. 251–261). Berlin: Freie Universität Berlin.
- Johansson, M. (2010). School mathematics: An initiation into what? I Bergsten, C., Jablonka, E. & Wedege, T. (red.), *Mathematics and mathematics education: Cultural and social dimensions*. Proceedings of MADIF 7 (ss. 267–268). Linköping: Svensk förening för matematikdidaktisk forskning.
- Knipping, C., Reid, D.A., Gellert, U. & Jablonka, E. (2008). The emergence of disparity in performance in mathematics classrooms. I Matos, J.F., Valero, P. & Yasukawa, K. (red.), *Proceedings of the Fifth International Mathematics Education and Society Conference* (ss. 320–329). Lisbon, Portugal: Universidade de Lisboa.

- Rohdin, M. (2010). The emergence of disparity in mathematics performance: Early results from the Swedish part of a project. I Bergsten, C., Jablonka, E. & Wedege, T. (red.), *Mathematics and mathematics education: Cultural and social dimensions. Proceedings of MADIF 7* (ss. 277–278). Linköping: Svensk förening för matematikdidaktisk forskning.
- Rohdin, M. (u.u.). Making use of the available resources: Communication strategies and perceived mathematical ability. I Gunnarsdottir, G. m.fl. (red.), *Proceedings of the 11th Nordic Conference on Mathematics Education*. Reykjavik: University of Iceland Press.

Referenser relaterade till projektet

- Jablonka, E. (2009). Sociological perspectives in research in mathematics education. I Kaasila, R. (red.), *Matematiikan ja luonnontieteiden opetuksen tutkimuspäivät Rovaniemellä, Nov. 7–8 2008*, (ss. 31–65). Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Jablonka, E. (2009). The everyday and the academic in the mathematics classroom: Confrontation or conciliation?. I Bergsten, C., Grevholm, B. & Lingefjärd, T. (red.), *Perspectives on mathematical knowledge. Proceedings of MADIF 6* (ss. 7–19). Linköping: Svensk förening för matematikdidaktisk forskning.
- Jablonka, E. (2011). The (hidden) rules in a mathematics classroom. I Brandell, G. & Pettersson, A. (red.), *Matematikundervisning: vetenskapliga perspektiv* (ss. 65–91). Stockholm: Stockholms universitets förlag.
- Jablonka, E. & Gellert, U. (2011). Equity concerns about mathematical modelling. I Atweh, B., Graven, M., Secada, W. & Valero, P. (red.), *Mapping equity and quality in mathematics education* (ss. 221–234). New York: Springer.
- Jablonka, E. & Johansson, M. (u.u.). Expanding or limiting? A re-analysis of a researcher's interaction with students in a modelling session. I Gunnarsdottir, G. m.fl. (red.), *Proceedings of the 11th Nordic Conference on Mathematics Education*. Reykjavik: University of Iceland Press.

Avhandlingar som skrivs inom projektet

- Johansson, Maria: The emergence of disparity in mathematics classrooms: Teachers' distributive strategies (arbetsnamn, framläggning planerad till 2012).
- Rohdin, Mikaela: The emergence of disparity in mathematics classrooms: Students' communicative strategies (arbetsnamn, framläggning planerad till 2013).

10. DOKTORSHATTAR I OMVANDLING

– Reformerad forskarutbildning i teori och praktik

Författare:

Birgitta Jordansson, birgitta.jordansson@av.gu.se, *Institutionen för arbetsvetenskap, Göteborgs universitet*

Anna Peixoto, anna.peixoto@av.gu.se, *Institutionen för arbetsvetenskap, Göteborgs universitet*

1998 presenterades en ny forskarutbildningsreform med syfte att effektivisera svensk forskarutbildning. Reformen hade föregåtts av långvariga diskussioner som återkommande visat på problem med utbildningen. Det handlade bland annat om kritik mot alltför dålig genomströmning och om bristande enhetlighet.

Men att genomdriva en förändring på politisk nivå betyder inte att verksamheten förändras. Akademin styrs i hög grad av sina egna värderingar, vilket kan ses som att en akademisk kultur vägleder verksamheten. Akademin tolkar därmed de politiska målsättningarna utifrån sina egna förutsättningar och utifrån egna föreställningar om hur forskning och forskarutbildning ska bedrivas. Både förutsättningar och föreställningar ser dessutom olika ut på olika fakulteter och institutioner. Detta blir tydligt i förhållande till hur forskarutbildningsreformen har tagits emot ute i verksamheterna. Projektet har analyserat detta utifrån två olika synvinklar. Dels hur kraven på förändring har tolkats inom ett enskilt lärosäte. Studien bygger här på en analys av själva reformen och på intervjuer med ansvariga för forskarutbildningen på institutionsnivå. Dels hur doktorander på samma lärosäte har agerat för att finna sig tillrätta både i förhållande till de formella regelverken och till de informella strukturer som i hög grad styr verksamheten. Intervjuerna med doktoranderna visar att dessa ofta har famlat i blindo då det handlat om att förstå hur det går till att bli en del av den akademiska vardagen.

Politisk styrning av forskarutbildningen

Svenska lärosäten är i allmänhet statliga myndigheter men med en tradition av relativt oberoende, inte minst då det kommer till forskning. Den akademiska kulturen präglar även forskarutbildningen och doktoranderna socialiseras in i denna kultur, både av handledare och av andra verksamma på

institutionerna. Men samtidigt är även den akademiska kulturen utsatt för förändring och traditionella normer och värderingar står inte oemotsagda. Ett ökat marknadstänkande tränger in och samverkan med omgivande samhälle leder till kompletteringar då det gäller självbilden och synen på hur och för vem verksamheten ska drivas. Det är inte givet hur de politiska kraven på uppstramning av forskarutbildningen tas emot.

Politikerna hade definierat ett antal problem med hittillsvarande utbildning och utifrån dessa presenterat tekniker för att komma till rätta med dessa problem. En bättre genomströmning presenterades som ett mål, vilket skulle gagna både akademi och näringsliv. Sveriges konkurrenskraft skulle öka med fler akademiskt utbildade i arbetskraften. Kvantifierbara och mätbara mål skulle därmed ligga till grund för framtida resursfördelning. Reformen introducerade även så kallad självstyrning, det vill säga att både lärosätena själva och de enskilda doktoranderna förväntades vara aktiva i styrningen av forskarutbildningen. För lärosätena handlade det om dialoger med statsmakten om själva forskarutbildningsuppdraget och för de enskilda doktoranderna bland annat om individuella studieplaner som skulle följas upp minst en gång per år. Studierektorer för forskarutbildningen var ytterligare en åtgärd som skulle bidra till en mer effektiv och enhetlig utbildning och betydelsen av en väl fungerande handledning betonades likaså. En viktig punkt handlade om finansieringen av studierna och reformen förordade att antagning av nya doktorander endast skulle ske om full finansiering var garanterad under de fyra år som heltidsstudier var beräknade till.

De tekniker för att styra verksamheten som hade presenterats av politikerna hade därmed satt upp ramarna runt utbildningen, det vill säga för antagningen, finansieringen och examensmålen. Det handlade om att göra strukturen kring utbildningen både nationellt och lokalt likformad. Men det vardagliga arbetet med utbildningens innehåll lämnades till lärosätena själva att hantera. Ansvaret för forskarutbildningen ligger dessutom på fakultets- och institutionsnivå, vilket betyder att skillnaderna även inom lärosätena kan vara stora. Områden som lämnades åt verksamheterna själva att bestämma över handlade både om innehållet i utbildningen, det vill säga om relationen mellan kurspoäng och avhandling, och om handledningens konkreta utformning och omfattning. Styrningen har således blivit begränsad och dessutom medfört en rad tänkbara målkonflikter. Kraven på fullfinansiering och goda sociala villkor för doktoranderna kan komma i konflikt med institutionernas ekonomiska möjligheter att anta nya doktorander. Detta påverkar i sin tur kvaliteten på utbildningen eftersom det riskerar att bli för små grupper och sämre möjligheter att genomföra forskarutbildningskurser. Vissa institutioner är beroende av doktoranderna i grundutbildningen och då antalet antagna minskar riskerar undervisningsbördan

för de doktorander som undervisar att bli hög. En underliggande konflikt handlar om synen på utbildningen. Är det utbildning, ett självupppoffrande kall eller ett arbete? Traditionellt har själva bildningsaspekten varit tongivande, inte minst inom humaniora och samhällsvetenskap. Det regelverk som nu presenterats lade vikten vid arbetsrättsliga aspekter och doktorandtillvaron antar därmed alltmer karaktären av arbete. Inte heller här är det entydigt hur dessa förändringar har uppfattats. På en del institutioner är fortfarande det mer traditionella bildningsidealet förhärskande och forskarutbildning som en del i den personliga mognaden till forskare lever kvar. Andra betonar själva utbildningen eller framhåller doktorandtillvaron som ett arbete. De intervjuade, ansvariga för forskarutbildningen, har också ställt sig kritiska till de utmaningar som den kollegiala styrningen nu utsätts för. Kraven på individuella studieplaner ses som onödiga administrativa pålagor som ligger utanför forskningens egentliga uppdrag.

Det motstånd och de målkonflikter som framkommit visar att de försök till styrning av forskarutbildningen som initierades via reformen inte fick riktigt fäste i verksamheten. Kanske beroende på att det aldrig kom till en styrning av själva innehållet. De krav på förändring som presenterades av politikerna översattes på sätt som stämde överens med den syn på akademisk verksamhet som fortfarande i hög grad styrs av traditionella normer och värderingar kring forskningens frihet. Att det dessutom ser olika ut på olika institutioner beror av att ansvaret för utbildningen inte heller är enhetligt. Var och en har getts möjlighet att översätta eller tolka uppdraget utifrån egna specifika förutsättningar.

Att detta får betydelse för den enskilde doktoranden och innebär svårigheter att navigera mellan formella krav och regelverk samt informella förväntningar både på vad en avhandling är och vad forskarutbildning ska vara, är inte konstigt.

Att lära sig spelets regler – vardagen som doktorand

Forskarutbildningen påverkas och formas därmed på flera nivåer, från statsmaktens krav till institutionernas och handledarnas föreställningar om vad en forskarutbildning skall innefatta och vara. De olika nivåerna är bärare av skilda föreställningar om utbildningens mål och syfte vilket gör doktorandtillvaron svårnavigerad. Intervjuer med doktorander visar hur gamla ideal möter nya och skapar ett spänningsfält mellan officiella och inofficiella krav på doktoranden och avhandlingsarbetet. Hur spänningsfältet och spännvidden mellan de olika föreställningarna ser ut skiljer sig åt beroende på miljö. Tre olika förhållningssätt till vad forskarutbildningen skall vara och leda till framträder i materialet, *de intellektuella* där det gamla bildningsidealet

blir tydligt, *yrkesforskarna* som bedriver en forskarutbildning där doktoranderna utför ett arbete som förutsätts drivas av passion och engagemang, och slutligen *doktorandfabriken* där doktoranderna leds igenom en tänkt produktionsbana. I dessa miljöer möter doktoranderna olika hinder och motstridigheter. Bland de intellektuella betonas ofta vikten av att vara klar inom utsatt tid i officiella sammanhang, medan det på institutionsnivå antas misstänkt att vara klar på fyra år, då det gamla bildningsidealet om avhandlingen som livsverk lever kvar. För yrkesforskarna är kraven inte lika motstridiga, där finns istället uppfattningen om att det finns två typer av avhandlingar, en som går att skriva genom att arbeta normala arbetsveckor och en annan som kan leda till en akademisk karriär men som innefattar arbetsveckor långt över 40 timmar. Vid doktorandfabriken är utbildningsaspekten det centrala, där förväntas inte doktoranden kunna något när de kommer utan ses som oskrivna blad, vilka går att forma till forskare.

Trots de skilda bilderna finns det gemensamma erfarenheter utifrån positionen som doktorand. Men intervjuerna visar att mötet med akademien sett olika ut för kvinnor och män. Intervjuerna visar att akademien är konstruerad utifrån manliga värden och att det varit svårare för kvinnor att bli likvärdiga deltagare i det "akademiska spelet". Beroenderelationer, lojaliteter och hierarkier formar vardagen och de normer och värderingar som akademien i hög grad slår vakt om bidrar till att reproducera ojämställdhet mellan kvinnor och män. Samtidigt som de formella gränsdragningarna mellan doktoranden och handledaren är tydliga, upprättas ofta personliga relationer. Det blir svårt att ta upp känsliga frågor eftersom samtalen pendlar mellan att vara professionella och vänskapliga. Det upplevs som en nyckelfråga bland doktoranderna att befinna sig i denna komplexa värld av både konflikt och allians, som dessutom är oförutsägbar och där doktoranden kan uppleva sig stå mitt i en skärseld utan att egentligen vara direkt involverad. Där "striden" kan handla om konflikter mellan olika vetenskapliga inriktningar och där doktoranden blir passiv deltagare utifrån relationen till sin handledare. Är handledaren en framgångsrik forskare kan denna fungera som en "dörröppnare" för doktoranden, som på så vis blir delaktig i de nätverk som handledaren har. Det är kontakter som kan utvecklas under själva doktorandtiden men även efter disputationen och som ett led i den framtida karriären inom akademien. Men även detta har ett pris och det förutsätter lojalitet både i förhållande till de vetenskapliga frågeställningarna och i förhållande till universitetet som arbetsplats. Det kan framstå som en genväg till en fortsatt akademisk karriär men innebär samtidigt begränsningar i förhållande till den egna självständigheten. Men att i allt för hög grad gå sin egen väg och ta avstånd från de informella regler som präglar relationen till handledaren och gruppen runt denne/a är inte heller problemfritt, efter-

som relationen präglas av krav på lojalitet och bristande lojalitet riskerar att leda till olika former av reprimander. På så vis reproduceras de värden och normer som styr den akademiska verksamheten vidare till nästa generation forskare. Undersökningen visar att dessa lojalitetsband ofta kvarstår även efter disputationen och att de är mer eller mindre avgörande för den fortsatta karriären – åtminstone för den som vill vara kvar på institutionen.

Samtidigt som kön inte hade någon avgörande betydelse då det gällde själva förutsättningarna för att starta en doktorandkarriär, har de maktrelationer som baseras på kön och genus inverkan på det dagliga arbetet. Intervjuerna visar att kvinnliga och manliga doktorander har behandlats olika av de seniora kollegorna i vardagen. Det kan handla om seminarier och arbetsmöten men lika gärna vid mer informella kafferaster. De intervjuade vittnar om att de kvinnliga doktoranderna får mindre av uppskattande kommentarer och har större krav på sig än sina manliga kollegor. Resultaten kan tyda på att även om grundförutsättningarna varit desamma när forskarutbildningen inleddes, så kommer kön att spela roll under själva utbildningen och devalvera värdet av de resurser som de kvinnliga doktoranderna förde med sig in. Men kön är komplext och det handlar i hög grad om var i hierarkin man befinner sig. Doktoranderna möts av ”könade” beteenden men de utsätts för detta både av manliga och kvinnliga seniora forskare. Har man väl lyckats etablera sig inom akademien finns det stor risk att de värden och de normer som präglar verksamheten görs till ”sanningar” som lever vidare i oförminskad form. Ett exempel på detta är inställningen till kombinationen av arbete och familj. Frågorna lämnas till den enskilde att hantera och här finns utrymme för ett sådant förhållningsätt eftersom doktorandtillvaron framställs som ett arbete utan tidsgränser. Friheten och flexibiliteten i arbetet gör att det blir en fråga om ”egendisciplin” där omsorgen för barn anpassas till arbetet snarare än tvärtom.

En mindre studie av doktorander inom en professionsutbildning bekräftar dessa slutsatser om egenansvar och självdisciplin. Ett tiotal intervjuer med sjuksköterskor i forskarutbildning visar på svårigheter att förstå vad en forskarutbildning egentligen handlar om och att ställa krav kopplade till arbetsförhållanden. Osäkerheten handlade om allt från arbetsplats till försörjning och svårigheter att få acceptans för studiernas värde i förhållande till yrkesverksamma kollegor. Att lära sig spelets regler och att få respekt för det arbete som forskarutbildningen innebär, har varit en process som har kunnat vara svår att hantera.

Trots de dryga tio år som gått sedan försöken att göra utbildningen mer tydlig och enhetlig präglas vardagen för doktoranderna fortfarande av osäkerhet och otydlighet då det gäller de regelverk som faktiskt styr verksamheten.

Medverkande i projektet:

FD Birgitta Jordansson (projektledare), Institutionen för arbetsvetenskap, Göteborgs universitet, birgitta.jordansson@av.gu.se, 031-786 40 98.

FD Jennie Haraldsson (doktorand i projektet), Institutionen för arbetsvetenskap, Göteborgs universitet, jennie.haraldsson@gu.se.

FK Anna Peixoto (doktorand), Institutionen för arbetsvetenskap, Göteborgs universitet, anna.peixoto@av.gu.se, 031-786 54 44.

Referenslista:

Haraldsson, Jennie (2010) *"Det ska ju vara lite äventyr". Styrning av svensk forskarutbildning utifrån reformen 1998*, diss, Skrifter från Institutionen för arbetsvetenskap, nr. 6, Göteborgs universitet.

Jordansson, Birgitta, *Exploatering och passionerade villkor. Sjuksköterskor i forskarutbildning*, kommande 2011.

Peixoto, Anna, *'De mest lämpade'. Habituering på det vetenskapliga fältet*, diss, kommande vintern 2012.

11. PEDAGOGIK OCH MEDIER I HISTORISKT PERSPEKTIV

Författare:

Thomas Karlsruhn, *Docent i idé- och lärdomshistoria, Göteborgs universitet*

Bakgrund

Projektet *Originalitet och informationsteknik* (forskarassistenttjänst tillträdd i januari 2008 och löpande till december 2011) har varit inriktat på de pedagogiska idéernas historia. Det har behandlat ursprunget till flera av de ideal som präglat forskning och undervisning inom främst högre utbildning. Inte minst har idealet om originalitet fokuserats. Den första impulsen till undersökningen var den i vår samtid intensiva diskussionen om så kallat nätfusk. Den digitala informationstekniken har på ett nytt sätt möjliggjort kopiering, efterhärming och övertagande av redan formulerade kunskaper. Det förhållandet tycks ha medfört en ny osäkerhet som ofta visar sig hos studenter. Hur hanterar man de krav på originalitet som finns nedärvda inom det högre utbildningsväsendet? Vad innebär det att skapa någonting eget istället för att överta någonting givet?

Den genomförda forskningen har belyst detta tema, främst genom att låta perioden kring sekelskiftet 1800 utgöra relief för vår samtid. Under denna period uppstod nämligen – framför allt i det tyska språkområdet – många av de ideal som fortfarande reglerar verksamheten inom högskola och universitet. Strävan efter originalitet så som vi känner den i dag härör från just denna period. Kravet på att den akademiska läraren skall vara en nyskapande forskare som inte passivt återupprepar traditionen kan exempelvis lokaliseras till det moderna universitetsväsendets födelse för tvåhundra år sedan. Idén om att studenter måste lämna egna originella bidrag till kunskapsutvecklingen är ytterligare en företeelse vars rötter sträcker sig två sekler tillbaka. Hittills har forskningen kring dessa teman varit tämligen sparsam. Ambitionen med projektet har varit att minska denna brist.

En väsentlig förutsättning för arbetet är det faktum att genombrottet för de nya idealen inom den högre utbildningen ägde rum i en period som präglas av en informationsteknisk omvälvning. Kring sekelskiftet 1800 inträdde det som ibland har kallats för en medierevolution. Skriftlighetens inflytande ökade dramatiskt under några få årtionden. Allt bredare befolkningsskikt

lärde sig läsa och skriva. Bokproduktionen växte lavinartat och nya läsvanor bredde ut sig. Särskilt i de tyska länderna var förändringen påtaglig. Ett viktigt moment i *Originalitet och informationsteknik* har varit att utforska förbindelsen mellan å ena sidan denna medierevolution och å andra sidan de nya ideal som präglade den högre utbildningen och forskningen. Ett annat viktigt inslag i projektet har varit att föra fram diskussionen till vår egen tid och dess mediala omvälvningar.

Resultat

Undersökningen har på olika sätt visat att sambandet mellan idéer och informationsteknik är starkt och mångfacetterat. Hela det moderna högre utbildningsväsende som tog form kring sekelskiftet 1800 var ytterst sett beroende av och uppbyggt med utgångspunkt i skriftmediets nya dominans. Det innebar även att nya konkreta medievanor – exempelvis läspraktiker – för tvåhundra år sedan kom att spela en avgörande roll för den högre utbildningen. I vissa avseenden kan man faktiskt säga att de tänkesätt som genomsyrat universitetet, så som vi känt det under de senaste tvåhundra åren, är direkta konsekvenser av skriftkulturens hegemoni. Det gäller inte minst idealet om bildning, vilket blev centralt i reformsträvandena kring sekelskiftet 1800 – i de tyska länderna liksom något senare i Sverige. Flera av projektets publikationer har kretsat kring bildningstankens historiska framväxt och öden i det moderna universitetsväsendet. Här har både mediehistoriska och andra aspekter av temat – exempelvis begreppshistoriska och receptionshistoriska – belysts.

Projektet har resulterat i ett antal artiklar (Karlsruhn 2009a, Karlsruhn 2009b, Karlsruhn 2010a, Karlsruhn 2010b, Karlsruhn 2011a, Karlsruhn 2011b, Karlsruhn 2011c). I dessa arbeten har jag i essäns form och ur olika perspektiv belyst mitt tema. Under hösten 2011 utkommer en monografi (Karlsruhn 2011d) i vilken merparten av de nämnda bidragen samlas, introduceras och kompletteras med ytterligare fördjupningar. Projektet utmynnar alltså i en bokvolym innehållande en serie fristående men tematiskt sammanlänkade kapitel. I det följande begränsar jag mig och beskriver tre av de redan publicerade arbetena för att närmare illustrera projektets resultat.

En väsentlig nyckel till förståelsen av de nya originalitetsidealens framväxt är de förändrade läspraktiker som uppkom och de nya idéer om tillägnet av det tryckta ordet som formulerades kring sekelskiftet 1800. Dessa övergripande förändringar återverkade nämligen i hög grad på utbildningsväsendet och på det moderna universitetets framväxt. I en längre artikel har jag undersökt den intensiva diskussionen om bokläsningen som bröt ut under 1700-talets sista decennier (Karlsruhn 2010a, kommer att ingå i Karlsruhn

2011d). Denna debatt ägde framför allt rum i de tyska länderna, men den hade även en motsvarighet i Sverige.

Ofta har man inom forskningen menat att den vid tiden utbredda kritiken mot de bredare befolkningsskiktens nya medievanor – och mot den lägre stående nöjeslitteraturen – var ett sätt för samhällseliterna att skaffa sig kontroll över underklassen. Min undersökning visar emellertid att kritiken också leder fram till ett nytt ideal om den läsande människan. Detta läsarideal kom att få avgörande betydelse för den högre utbildningen. Läsaren skulle nämligen vara en originell tolkare av den text som tillägnades, ett krav som inte rests på samma sätt under tidigare perioder. Endast genom originalitet i form av egen skapande och aktiv läsning kunde textens avnämare bli autonoma, fria varelser och dras in i ett äkta bildnings skeende. Denna tanke om den originelle läsaren återverkar i det nya universitetsväsende som tar form i början av 1800-talet, med dess betoning av allas deltagande i forskningen. Artikeln avslutas med en reflexion kring det faktum att idealet om den originelle läsaren fortfarande lever kvar inom den högre utbildningen, inte minst inom humaniora.

Ett närbesläktat tema är förändringen av de ideal som knyts till den akademiska undervisningen och dess utförare, läraren. Jag har i en artikel undersökt detta tema genom att summera den akademiska föreläsningens historia och dess förändring (Karlsohn 2011a, kommer att ingå i Karlsohn 2011d). Återigen finns här en viktig mediehistorisk förutsättning för nyorienteringen inom den högre utbildningen. I takt med att det tryckta ordet fick en starkare ställning kring sekelskiftet 1800, utmanades äldre former för undervisning vid universiteten. Den från medeltiden nedärva praktiken med *lectio* – uppläsning och utläggning av traditionens kanoniserade texter – framstod nu som överspelad. När tryckta böcker fanns tillgängliga saknades anledning till uppläsning och diktamen. Varför skulle studenten infinna sig vid lärosätet när det fanns bibliotek och bokhandlar?

Många utbildningspolitiska debattörer vid den här tiden menade att universiteten borde stängas. Andra förordade långtgående reformer. Bland de sistnämnda formulerades bland annat idén om att den muntliga undervisningen inför publik är det moment då lärarens originalitet får liv och gestalt. Föreläsningen blir ett skeende som ingen textbok kan ersätta och som studenten måste uppleva i fysisk närvaro inför läraren. Min genomgång redogör för hur dessa idéer utvecklades. Samtidigt delges läsaren en historisk översikt över den akademiska undervisningens utövande och idéhistoria, en översikt som sträcker sig fram till i dag. Artikeln avslutas med en genomlysning av diskussionen om pod-casting och så kallade e-föreläsningar. Jag berör det faktum att föreläsningen fortfarande har en stark ställning inom den högre utbildningen, trots informationstekniska förändringar och nya

ideal om kollaborativt och situerat lärande. Studenter är ofta positivt inställda till denna undervisningsform. Den starka ställningen beror – hävdar jag – bland annat på att föreläsningen har vissa avgörande fördelar. Den möjliggör, när den utövas framgångsrikt, erfarenheter som inte kan uppnås med andra metoder.

Ytterligare en undersökning som företagits inom ramen för projektet handlar om det kanske viktigaste sammanhanget där föreställningen om originalitet kommer till uttryck kring sekelskiftet 1800, nämligen i diskussionen om bildning. I en artikel (Karlsohn 2011b) har jag studerat bildningstankens relation till de förändrade mediehistoriska villkoren. Mitt exempel är Wilhelm von Humboldt, det moderna universitetsväsendets kanske främste arkitekt och en centralgestalt i bildningstänkandets historia. Mitt arbete visar hur nära förbunden bildningstanken är med de nya läsvanor som präglar perioden. Särskilt koncentrerar jag mig på Humboldts berömda ungdomstext om gränserna för statens verksamhet (1792). Där finns samtidens mediala skifte påtagligt närvarande, vilket tidigare forskning inte uppmärksammat fullt ut. Detta exempel är därför ytterligare ett starkt belägg för sambandet mellan nya pedagogiska ideal och förändrade informations-tekniska villkor.

De tre nämnda artiklarna kompletteras som sagt av ytterligare texter (se förteckningen nedan). Förhoppningsvis har dessa arbeten kunnat bidra till att fördjupa och nyansera den bitvis intensiva diskussion om högre utbildning som förts under senare år, inte minst i kölvattnet av Bologna-processen. Att jag under projektiden har blivit inbjuden att presentera min forskning i en rad olika sammanhang där utbildningspolitiska och högskolepedagogiska frågor diskuterats, ser jag som en indikation på att projektet burit frukt i detta avseende. En annan sådan indikation är den internationella konferens som jag tillsammans med två kollegor tog initiativ till och arrangerade hösten 2010. Konferensen (finansierad av bland andra Vetenskapsrådet) behandlade den högre utbildningens historia med särskilt fokus på Wilhelm von Humboldts universitetsmodell och dess betydelse i dag. Själv presenterade jag ett bidrag om den akademiska föreläsningens historia och mediala villkor. Sammankomsten blev mycket lyckad och kommer att resultera i en engelsk-språkig bokvolym med planerad utgivning under 2012. Denna publicering innebär – liksom den nämnda bokvolym som utges under hösten 2011 – ytterligare belysning av projekttemat och ytterligare spridning av resultaten.

Projektrelaterade publikationer 2008–2011

- Karlsruhn, Thomas (2011d, kommande, accepterad). Monografi. Preliminär titel: *Originalitetens former. Essäer om medier och bildning*. Göteborg: Daidalos.
- Karlsruhn, Thomas (2011c, kommande, accepterad). Artikel. "Bildning före Goethes tid. Delar av en tysk begreppshistoria". Publiceras i vänbok tidig höst 2011.
- Karlsruhn, Thomas (2011b, kommande, accepterad). Artikel. "Humboldt och skriften. Om bildningens mediala villkor". Artikel. With a summary in English. *Lychnos. Årsbok för idé- och lärdomshistoria 2011*.
- Karlsruhn, Thomas (2011a). Artikel. "Om föreläsningen. En akademisk undervisningsform igår och idag". *Arche. Tidskrift för psykoanalys, humaniora och arkitektur*. Nr. 36–37.
- Karlsruhn, Thomas (2010b). Artikel. "Akademins teknik. En historisk skiss och två frågor". With an abstract in English. *Kunskapens nya världar. Mötet mellan pedagogik och teknik vid Uppsala Learning Lab*. Red. Jenny Lee. Uppsala: ULL/Uppsala universitet.
- Karlsruhn, Thomas (2010a). Artikel. "Läskritikens innebörd. Bokmissbruk och bildning kring sekelskiftet 1800". I *kulturen. En vänbok till Per Magnus Johansson*. Red. Mats Leffler, Johan Linton och Johan Ståhlberg. Göteborg: Freudianska föreningen.
- Karlsruhn, Thomas (2009b). Artikel. "Liberal education – Newman och hans arvtagare". *Psykoanalytisk Tid/Skrift*. Nr. 28–29.
- Karlsruhn, Thomas (2009a). Artikel. "Det romantiska universitetet". *Psykoanalytisk Tid/Skrift*. Nr. 26–27.

Kontaktuppgifter

Thomas Karlsruhn. Docent, Göteborgs universitet. Institutionen för litteratur, idéhistoria och religion, Box 200, 405 30 Göteborg. Telefon: 031-786 45 23. E-post: thomas.karlsruhn@idehist.gu.se. Webb: www.lir.gu.se/personal/larare-forfjskare/thomas-karlsruhn.

12. HISTORIA SOM KÄRNÄMNE I GYMNASIESKOLAN?

Hur var det möjligt?

Författare:

Hans Albin Larsson, hans_albin.larsson@hkr.se, *Högskolan Kristianstad*

Ole Elgström, *Lunds universitet*

Mats Hellstenius, *Högskolan Kristianstad*

När riksdagen 2004 beslöt att historia skulle bli ett nytt kärnämne i gymnasieskolan, dvs. obligatoriskt för samtliga elever, bröts en långvarig minskning av ämnets undervisningstid. Trots en ofta uttalad betoning av vikten av historisk kunskap, hade ämnet under hela efterkrigstiden fått stryka på foten för andra, mer prioriterade ämnen. Läroplansbeslutet 2004 kan därför ses som ett överraskande trendbrott. Förändringen föranleder frågeställningen: Hur kom det sig att det beslöts just 2004, och inte tidigare, att historia skulle få status av kärnämne?

Läroplansprocesser kan med fördel ses som förhandlingsprocesser där olika aktörer kämpar för de ämnen de förespråkar inom ramarna för dominerande tankestrukturer ("tidsanda"). Inslag av "framing" (hur man definierar och säljer sina idéer) blir då avgörande. De ämnesföreträdare som stred för en förstärkning av historieämnets ställning i början av 1990-talet kämpade i motvind. De mötte en tankestruktur som främjade "nyttig" kunskap, men också företrädare för andra ämnen som hade bredare och bättre politiskt stöd. Historia sågs av många politiker som ett ämne som utgick från faktakunskap om kungar och avlägsna händelser och som inte bidrog till "samhällsnyttan" på samma sätt som t.ex. samhällskunskap, som på ett annat sätt ansågs ha något att säga om samtidens problem. Samtidigt hade ämnen som religionskunskap och idrott, som konkurrerade om den knappa undervisningstid som fanns, starka företrädare i riksdagen, vilket historieämnet inte hade. Tillsammans förklarar dessa faktorer varför historia inte blev ett kärnämne 1994.

Under decenniets senare del ändrades situationen. Politikerna såg nu en uppfattad brist på historiskt medvetande, inte minst om modern historia, hos ungdomar som ett politiskt problem. Flera undersökningar visade att skolungdom hade föga kunskap om andra världskriget, om förintelsen och

om efterkrigshistorian. Dessutom påvisades en brist på respekt för demokratiska värden hos många ungdomar. Göran Perssons initiativ, projektet "levande historia", som hade till syfte att öka kunskapen om nazismens brott mot mänskligheten och om förintelsen, ledde också till ett ökat intresse för modern historia i skolorna. Denna situation, där problemet med "historielöshet" i breda kretsar sågs som en allvarlig politiskt utmaning, öppnade ett "window-of-opportunity", där både ämnesföreträdare och enskilda inflytelserika politiker kunde utforma sin lösning – mer historia i skolan – som en ideal lösning som kunde lösa ett flertal samhällsproblem. Fokus i undervisningen skulle ligga på modern historia och direkta kopplingar skulle göras till de demokratiska värden som skolan vill fostra till.

Historieämnets förespråkare, bland annat i form av Historielärarnas förening, engagerade sig i opinionsbildningskampanjer, inte minst genom media. Man argumenterade för att ett obligatoriskt historieämne var nödvändigt för att förstå viktiga processer och händelser i nutiden, men också för att det utgjorde en naturlig ram för en fördjupad diskussion kring samhällets värdegrund. Man kunde också hänvisa till hur antalet undervisningstimmar i historia radikalt hade minskat under de senaste decennierna. Ämnesförespråkarnas argument fångades upp av flera politiker, bland andra Folkpartiets senare partiledare, Jan Björklund, som inkluderade resonemangen i sina krav på en kraftigt reformerad skola. Representanter för övriga borgerliga partier följde efter.

Försök från motståndare till en ämnesbaserad undervisning att "frama" problemet på ett annat sätt – där man förde fram ämnesintegration som den effektivaste metoden att nå kunskap – misslyckades totalt. Under flera decennier hade många pedagoger av facket hävdad att barn inte uppfattar verkligheten i ämnestermer, utan att den mångfacetterade verkligheten måste förstås genom samspel mellan olika ämnen i en integrerad undervisning. Synsättet hade stark förankring i Skolverket, i Utbildningsdepartementet och i många statliga utredningar. Så sent som 2001 föreslog en arbetsgrupp på departementet, på skolminister Wernerssons uppdrag, att man skulle införa ett nytt kärnämne, "etik och moral", som skulle ersätta samhällskunskap, religionskunskap och vissa moment i historia. Remissinstanserna var dock starkt avvisande. Förslaget kom i en tid då tidsandan svängt till förmån för traditionell ämneskunskap.

En ny offentlig utredning gav historieämnets tillskyndare en formell möjlighet att transformera sina ideal till politiska beslut. I det nya ideologiska klimatet var resultatet närmast givet. Socialdemokraterna hade svängt i sin uppfattning och propagerade nu för historia som ett nytt kärnämne. Även Miljöpartiet och Vänsterpartiet, som i princip gärna sett en minskning av antalet kärnämnen för att istället öka elevernas valfrihet, ställde sig bakom

historia som kärnämne när de insåg att deras egna förslag inte skulle få gehör. Nu var alltså samtliga politiska partier eniga om att historia skulle bli obligatoriskt kärnämne och riksdagsbeslutet 2004 bekräftade denna nya samsyn.

Enskilt eller integrerat? Historieämnet i skärningen

mellan pedagogiska visioner

Synen på hur skolarbetet, vilka kunskapsområden som ska prioriteras och hur undervisningen ska läggas upp, har varierat över tid och beroende på politiska värderingar. Som en följd av Lpf 94 tappade historieämnet i prestige och omfattning i gymnasieskolan. Från att tidigare under 1900-talet ha tilldelats ett omfattande undervisningsutrymme, marginaliserades ämnet allteftersom under 1970- och 1980-talen, och vid skolreformen under 1990-talet fick historia inte ens status av så kallat kärnämne. Det dröjde emellertid inte många år innan det för allt fler inom såväl skola som samhälle stod klart att förhållandet måste ändras.

Kommunaliseringen av skolan hade indirekt skapat eller förvärrat vissa problem i skolan. Ett av de mest uppmärksammade problemen var att en ökande andel elever lämnade gymnasieskolan utan fullständiga betyg. En parlamentariskt sammansatt kommitté, Gymnasiekommitén 2000, tillsattes för att arbeta med en översyn av den kommunaliserade gymnasieskolan.

Mot bakgrund av en omfattande debatt om historielöshet i samhället och förhållandet att historieundervisningen hade minskat kraftigt, i vissa gymnasieprogram till noll undervisningstimmar, skulle kommitén bland annat utreda frågan om historieämnets ställning i gymnasieskolan. Enligt utredningsdirektivet skulle kommitén utreda om det var möjligt att slå samman samhällskunskap, religionskunskap och vissa historiska moment till ett nytt kärnämne, som kom att kallas "etik och moral". Kommittén hade sålunda att ta ställning till frågan om historia skulle erhålla status som kärnämne och om historia skulle undervisas enskilt, eller om historieundervisningen skulle ske inom ramen för en gymnasial variant av SO-ämnet.

Bakom planerna på att förändra den mer traditionella ämnesindelningen skyntade sådana krafter inom regering och myndigheter som inte såg något större värde i ämnesundervisning. Lanseringen av det tänkta kärnämnet "etik och moral" skedde våren 2001. I en departementsskrivelse framhölls de tänkta fördelarna med ett sammanslaget ämne. Det talades om att en ämnessammanslagning skulle ge eleverna *bredare medborgerliga kunskaper* och att ämnet tydligare skulle länka samman till skolans prioritering av värdegrund, etik och moral.

Tankarna på ett sammanslaget kärnämne möttes emellertid inte av jubel från de berörda grupperna av lärare. Från landets gymnasielärare i historia,

men även från lärare i samhällskunskap, religionskunskap och filosofi, möttes förslaget av kraftigt motstånd. Bland de ledande motståndarna mot ett sammanslaget kärnämne märks den ideella organisationen Historielärarnas förening. På kort tid mobiliserades ett omfattande stöd för frågan att bibehålla historia som enskilt undervisningsämne istället för att slå ihop ämnet med samhällskunskap och religionskunskap. Tvärt emot tillskyndarnas önskan framfördes från historielärarnas sida att deras målsättning var att utöka den traditionella historieundervisningen och att historia skulle bli kärnämne. En i det närmaste enig lärarkår framförde i artiklar att det inte var vetenskapligt rätt och riktigt att sammanföra tre så olika ämnen som historia, samhällskunskap och religionskunskap till, som det uttrycktes i debatten, "en konturlös sörja". Lärarna framförde vidare att de vanligtvis inte var utbildade att undervisa i mer än två ämnen och att de inte var intresserade av att undervisa i något ämne utan utbildning i detsamma. Lärarna talade om att de inte var intresserade av, som det uttrycktes, akademiskt kvacksalveri inom gymnasieskolan. Slutligen framhölls att det tilltänkta kärnämnet snarast fick karaktär av ideologisk-politisk skolning av eleverna och att detta förhållande betraktades som olustigt.

Lärarkåren lyckades mobilisera ett omfattande stöd för historieämnet i den offentliga debatten. Journalister, debattörer och vetenskapsmän tog ställning för det enskilda undervisningsämnet och ville även de att historia skulle få ett ökat undervisningsutrymme i skolan.

Majoriteten av de remissinstanser som fick ta ställning till det tänkta sammanslagna kärnämnet "etik och moral" motsatte sig planerna på detsamma. Ser vi exempelvis till några av landet ledande universitet och högskolor så skrev de i sina remissvar att de betraktade förslaget som föga insiktsfullt och att ett införande av etik- och moralämnet skulle medföra att eleverna tappade den vetenskapliga grundskolning och förankring de så väl behövde inför kommande högskolestudier.

Samtidigt går det inte att säga att planerna på en förändring av undervisningsstrukturen och ämnesindelningen i gymnasieskolan enbart möttes av negativa kommentarer. Flera av de myndigheter och organisationer som arbetar med värdeorienterade frågor, Ombudsmannen mot etnisk diskriminering exempelvis, ställde sig tvärt om mycket positiva till en ökad fokusering på värdegrundsfrågor och ett sammanslaget kärnämne, och anförde det som positivt att införa ett ämne som mer aktivt strävade efter att låta eleverna utveckla och ta ställning till sin kulturella identitet samt att aktivt granska samhällets normer och värderingar.

Det kraftiga motståndet mot införandet av "etik och moral" som ämne medförde att reformplanerna lades på is. Majoriteten av kommittéledamöterna var inte intresserade av att se en sådan ämnesreformerings. En av de ledamöter i Gymnasiekommittén som varit förespråkare till det sam-

manslagna kärnämnet, uttryckte det som så att en av de kraftigaste motståndarna i den allmänna debatten, historikern Peter Englund, visserligen hade haft fel i sitt resonemang men ändå lyckats stoppa införandet. Den ansvariga ministern, Ingegerd Wärnersson, framhöll likaledes att en av de huvudsakliga anledningarna till att reformplanerna skrinlades var att den offentliga debatten hade slagit så fel. Representanter från Skolverket, som också hade ställt sig positiva till en reformering av ämnesindelningen, framhöll att konservativa krafter inom utbildningsförvaltningen och lärarkåren lyckades stoppa reformplanerna.

Som det viktigaste resultatet av studien ses att en välorganiserad och sammanhållen lärarkår, med hjälp av ideella organisationer och ett omfattande stöd i den offentliga debatten, lyckades att förhindra en för dem oönskad förändring av gymnasieskolans ämnesindelning. Istället lyckades ämneslärarna värna det enskilda undervisningsämnet historia och säkra ämnet plats som så kallat kärnämne när kommittén våren 2003 lade fram sitt slutbetänkande.

Litteraturtips

- Elgström, O. & Hellstenius, M. (2010), "How History Became a Core Subject in Swedish Upper Secondary Schools", *Scandinavian Journal of Educational Research*.
- Elgström, O. & Riis, U. (1990), *Läroplansprocesser och förhandlingsdynamik*, Linköping: Tema teknik och social förändring.
- Englund, T. & Östman, L. (1995), "Om orienteringsämnenas möjligheter att skapa mening: En didaktisk betraktelse av läroplansbetänkandet". Englund, T. (Red.), *Utbildningspolitiskt systemskifte*, Stockholm: HLS förlag.
- En utveckling av gymnasieämnet kärnämnen* (2001), Promemoria 2001-01-23, Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Hellstenius, M. (2010), *Kampen om kärnämnet: om argumentationen för, och synen på, historieundervisningen i gymnasieskolan*, Lund: Lunds universitet.
- Larsson, H.A. (2001), *Barnet kastades ut med badvattnet: Historien om hur skolans historieundervisning närmast blev historia*, Stockholm: HLF Förlag.
- (red. 2011), "När droppen urholkar stenen – kring historieundervisningens villkor", *Aktuellt om historia* 2011:4.
 - (2009), "Lång natts färd mot dag – kring debatten och icke debatten om historieundervisningen", Karlsson, K-G. & Zander, U. (red.), *Historien är nu – En introduktion till historiedidaktiken*, Lund: Studentlitteratur.
 - (2011), *Mot bättre vetande: en svensk skolhistoria*, Stockholm: SNS Förlag.
- Läroplan för grundskolan 2011: *Kursplan i historia i grundskolan* (2011), Stockholm: Skolverket samt för ämnesplanen i historia för gymnasieskolan: www.skolverket.se.
- Undervisningen i 1900-talets historia* (2000), Skolverkets redovisning av ett regeringsuppdrag (Dnr 1999:885), Stockholm: Skolverket.

13. FÖRSKOLAN SOM JÄMSTÄLLDHETS- POLITISK ARENA 1970–2008

Författare:

Hillevi Lenz Taguchi, *Stockholms universitet*

Klara Dolk, *Stockholms universitet*

Karin Hultman, *Stockholms universitet*

Anna Palmer, *Stockholms universitet*

Kajsa Ohrlander, *Stockholms universitet*

Hedda Schönback, *Stockholms universitet*

Linnea Bodén, *Linköpings universitet*

Christian Eidevald, *Högskolan i Jönköpings*

Först på 70-talet skulle förskolan komma att bli en arena för jämställdhet: en institution som skulle befria såväl kvinnan som barnet från den patriarkala familjen. Detta kan ses som en uppföljning av Alva Myrdals tidiga visioner från 1930-talet. Det som gjorde detta möjligt var den andra vågens feministiska rörelses högljudda protester och krav på genuspolitiska reformer i kombination med högkonjunktorens och arbetarrörelsens medgivande till kvinnors förvärvsarbete. Förskolan byggdes ut i tidigare aldrig skådad snabb takt fram till mitten av 80-talet – en period som av många betraktas som förskolans ”guldålder”. Men, som våra studier visar, var detta en period som också innehöll stora spänningar och konflikter. Dåtidens ”revolutionerande” dialogpedagogiska jämlikhetssträvanden skälldes ut, ansågs inte revolutionära nog, alltför blekt rosa för den tidens röda pedagogiska debattörer. De dialogpedagogiska strävandena kom att tystas med det hånfulla begreppet ”den rosa pedagogiken” (Ohrlander i Lenz Taguchi m.fl. 2011). Trots detta har förskolan sedan dess utgjort en central arena för jämställdhet mellan könen, för jämlikhet och lika värde ur ett klass-, etnicitets- och funktionsperspektiv. Den har rört sig från radikal befrielsepedagogik (70-talet), över en mer *liberalpolitiskt inriktad jämställdhetspedagogik* (80- och 90-talen), till en alltmer teoretiskt sofistikerad genuspedagogik respektive *feministisk pedagogik* (00-talet ff.). Men det är först mot slutet av millenniets första decennium, och under projektperiodens gång, som förskolans och skolans arbete med jämställdhet utmanats av vad som kallas en *normkritisk pedagogik*, dvs. med feministisk poststrukturalistiska och queerteoretiska perspektiv.

Syftet med projektet har varit att generera ny kunskap om hur förskolans jämställdhetsarbete produceras i skärningspunkterna mellan samhällsliga föreställningar om kön/genus och jämställdhet, vetenskaplig teori och det

faktiska pedagogiska arbetet. Projektet har också syftat till att studera hur barns köns/genusidentiteter skapas i relation främst till pedagogers språkbruk, förskolans miljö, verksamhetens innehåll och materialen.

Forskningsarbetet har fördelats över sju studier:

- Nutidshistoriska studier med fokus på 1970-talet.
- Dekonstruktionsstudie av utvärderingar från de förskolor som delfinansierades från Delegationen för jämställdhet i förskolan.
- Enkätstudie av de 100 deltagande förskolorna (enligt ovan) sju år efter delegationens avslut.
- Deltagande aktionsstudier.
- Språkstudier.
- Teoriutveckling kring barns subjektsskapande och materialitet.
- Teori- och metodutveckling för studier av förskolans praktiker i linje med post-konstruktivistisk materialism (relationell materialism), samt för praktikutveckling: En intra-aktiv rosa pedagogik.

Våra studier visar att fokus för huvudströmningarna i ett jämställdhets- och genuspedagogiskt arbete i förskolan i första hand har varit att söka forma barnens köns- och genusidentiteter på ett jämställt sätt. Detta innebär att det är något hos (i) barnet som behöver förändras för att samhället i framtiden skall bli såväl jämställt/jämlikt. Barnet blir i ett *objekt* i huvudströmningarna av det som har kommit att kallas jämställdhets- och genuspedagogik, och görs därmed inte delaktigt i det mesta av det arbete som görs för att åstadkomma förändringar av barnens köns/genusidentiteter i en mer jämställd riktning (Bodén 2009; Dolk 2009; Eidevald 2011; Eidevald och Lenz Taguchi samt Ohrlander i Lenz Taguchi m.fl. 2011). De feministiska och normkritiska pedagogikerna som växt sig starkare under de senaste åren försöker göra barnen mer delaktiga, men tycks delvis sakna arbetsverktyg som är förankrade i förskolans verksamhet för att kunna åstadkomma detta. Ett par av våra studier visar vikten av att involvera barnen i arbetet med *pedagogisk dokumentation* av den pågående verksamheten, och göra dem delaktiga i att både producera dokumentationen och analysera den tillsammans med de vuxna.

Barnens tal och handlingar förstås som *inifrånkommande* uttryck för deras köns/genusidentiteter (Bodén 2009; Eidevald 2011). De två språkstudier som genomförts (Schönback 2007, 2009) visar dock att barnens språk måste förstås som en effekt av en rad omständigheter i specifika sammanhang, snarare än som representationer av deras (köns/genus-) identiteter, dvs. vilka de "är". Även miljön och materialen har betydande inverkan på vad barn ger uttryck för, hur de handlar och vad de "blir", dvs. hur de kontinuerligt omformar det vi förstår som barnens köns/genusidentiteter (Lenz Taguchi i Lenz Taguchi m.fl. 2011).

De vanligaste sätten att bedriva ett jämställdhets- eller genuspedagogiskt arbete är baserade, antingen på starka föreställningar om *könsneutralitet*, och att

man därför skall behandla flickor och pojkar exakt lika, eller på ett *skillnads-tänkande* (flickor och pojkar är olika), som innebär att pedagogerna bedriver ett *kompensatoriskt arbete*: dvs. att flickor får träna på det pojkar är bra på och tvärtom. Även om strategierna ofta blandas så framstår dock ett könsneutralt språk, bemötande och handlande, som de vanligaste strategierna (Bodén 2009; Dolk 2009; Eidevald 2011). Könsneutrala strategier orsakar inte diskussioner kring frågan om vad kön/genus är eller hur kön/genusidentiteten skapas, utan blir en pedagogisk strategi som tycks kunna överbrygga eventuella oenigheter och skapa konsensus (Eidevald & Lenz Taguchi i Lenz Taguchi m.fl. 2011).

Vad producerar då de könsneutrala och kompensatoriska strategierna? Våra analyser visar att en ny *utvidgad* men fortfarande heterosexuell köns/genusnorm produceras som en effekt av dessa vanligast förekommande könsneutrala och kompensatoriska praktiker (Lenz Taguchi i Lenz Taguchi m.fl. 2011). De kompensatoriska strategierna möjliggör endast *lagoma* över-skridanden. Den nya normen uppstår i ett skillnadstänkande – inte längre mellan en stereotyp man och kvinna – utan som en skillnad i förhållande till den som är *för mycket annan* i förhållande till den nya gemensamma normen som är baserad på en tudelad (dikotom) könsuppdelning, trots att kvinnligt och manligt till viss del tillåts överlappa. Ett lyckat jämställdhets- eller genuspedagogiskt arbete utmärks av att de marginella positionerna tillfälligt kan ”prövas”, för att sedan snabbt överges igen, så att barnet åter kan inta en position i den breda normativa mittfåran (ibid.).

Det är delvis som en reaktion mot effekterna av dessa huvudströmningar i det jämställdhets- och genuspedagogiskt arbetet som den *feministiska* respektive *normkritiska pedagogiken* på allvar förs fram som alternativ. Att framför allt den normkritiska pedagogiken växer sig stark – särskilt i skolan – beror på ett alltmer teoretiskt avancerat offentligt samtal, där genus som social konstruktion redan hunnit bli dominerande diskurs. Allt starkare relationer och överlappningar mellan vetenskaplig teori, pedagogiska (diskursiva) praktiker och aktivister, föräldrar, tjänstemän och politiker har kommit till stånd. Med denna utgångspunkt blir ett *komplicerande* samtal om kön/genus i intersektionerna med etnicitet, klass, sexualitet, ålder och funktionalitet också möjligt (Dolk i Lenz Taguchi m.fl. 2011). Nu blir det möjligt att tala om kön/genusidentiteten som föränderlig eller multipel, och de psykologiskt/biologiskt förankrade identitetsteorierna överges i allt större utsträckning.

I en närmare teoretisk analys av den normkritiska litteraturen visar det sig att merparten av de normkritiska praktikerna inte bara ägnar sig åt att synliggöra nya *normbrytande* identitetspositioner, utan att när dessa synliggjorts hanteras de i praktiken som fasta/stabila. I identifierandet av positioner som *normpersoner* respektive *normbrytare* upprättas således nya normer för inneslutning och uteslutning (Lenz Taguchi 2011; Lenz Taguchi m.fl. 2011). Även om normkritisk pedagogik alltså till viss del kan undvika att åter-

skapa de två dikotoma könskategorierna och producera en mångfald av subjektspositioner, så riskerar den i sina praktiker ändå att hamna i ett identifierande och återskapande av (ontologiskt sett) negativa skillnader mellan olika identifierade positioner (ett särskiljande av individers olikheter). Således riskerar huvudströmningarna i såväl genuspedagogiken som den normkritiska pedagogiken att hamna i *essentialiserande positionsbestämningar* baserade på vad vi teoretiskt förstår som ett negativt skillnadsbegrepp – en *skillnad* från någon annans position (ibid.).

Som ett resultat av projektets teorigenererande delar föreslår vi istället ett skifte till ett *positivt differentieringsbegrepp* som utgår från individens skillnadskapande i sig själv. Det pedagogiska arbetet handlar om att synliggöra och lägga betoningen på hur barnet ständigt blir *annorlunda sig självt* i sina interaktioner med omvärlden, samt att tillsammans med barnen förhandla potentiella möjligheter för vad och vem man kan bli och vad man kan göra (Lenz Taguchi 2011; Lenz Taguchi m.fl. 2011). Den nya praktik vi föreslår som är baserad på projektets teorigenererande arbete är en delvis återupprättelse av 1970-talets radikala och delvis mycket överskridande pedagogiska experiment som studerats i projektet, och som kom att kritiseras för att inte vara "röda nog". Vi har kallat den *en rosa pedagogik*. Teoretiskt refererar *en rosa pedagogik* delvis tillbaka på flera av de radikala pedagogiska experiment och "happenings" som utvecklades under 1970-talet. Även om mycket av det som då prövades kan ifrågasättas, så innebar flera av dessa pedagogiska experiment ett radikalt jämställande av barnet i förhållande till den vuxne, och av flickor i förhållande till pojkar. Den uppenbara *brist på barns delaktighet* som flera av projektets studier kan konstatera i dagens jämställdhetsarbete, överskreds i flera av de pedagogiska praktiker som prövades under 1970- och delar av 1980-talet (Ohrlander kommande a, b, 2010, 2007).

Ovan refererade texter från projektet (<http://su.avedas.com/converis/person/1744> Länken "*Avrapportering*").

Bodén, Linnea (2009). Förändringens hegemoni – föreställningar om jämställdhet, kön och genus i Delegationen för jämställdhet i förskolans utvärderingsfrågor och svar. Mastersuppsats, Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet.

Dolk, Klara (2011). "Genuspedagogiskt trubbel". Från en kompensatorisk till en komplicerande och normkritisk genuspedagogik" i H. Lenz Taguchi, L. Bodén och K. Ohrlander *En rosa pedagogik. Jämställdhetspolitiska utmaningar*. Stockholm: Liber.

Dolk, Klara (2009). Troubling Gender in Preschool: From Compensatory Towards Complicating Pedagogy. I *International Journal of Equity and Innovation in Early Childhood*. 7(2), s. 4–15.

Eidevald, Christian (2011). "Anna bråkar" – att göra jämställdhet i förskolan. Stockholm: Liber.

- Eidevald, Christian och Lenz Taguchi, Hillevi (2011). "Genuspedagogik och förskolan som jämställdhetspolitisk arena" (kap 2) i H. Lenz Taguchi, L. Bodén och K. Ohrlander *En rosa pedagogik. Jämställdhetspolitiska utmaningar*. Stockholm: Liber.
- (2009). Gendered violence produced during "free play" in preschool. *International Journal for Equity and Innovation in Early Childhood*. 7(2), s. 28–39.
- Hultman, Karin (2011). *Barn, linjaler och andra aktörer. Posthumanistiska perspektiv på subjektsskapande och materialitet i förskola/skola*. Doktorsavhandling i pedagogik vid Institutionen för pedagogik och didaktik, Stockholms universitet nr 10.
- Hultman, Karin & Lenz Taguchi, Hillevi (2010). Challenging anthropocentric analysis of visual data: a relational materialist methodological approach to educational research. I *International Journal of Qualitative Studies in Education*. 23(5), s. 525–542.
- Lenz Taguchi, Hillevi (2011). "Jämställdhetspolitiska trender och en introduktion till en rosa pedagogik" (kap 13) i H. Lenz Taguchi, L. Bodén och K. Ohrlander *En rosa pedagogik. Jämställdhetspolitiska utmaningar*. Stockholm: Liber.
- Lenz Taguchi, Hillevi (2011). Gender-pedagogy Work in Early Childhood Education: A Case of Sweden. Paper presented at the *NERA/NFPF pre-conference as main-speaker at the Gender and Education special interest group* on the theme: "Nordic Challenges, Future Possibilities – Gender Awareness in Schools and Teacher Education".
- (2010). *Going Beyond the Theory/Practice Divide in Early Childhood Education: introducing an intra-active pedagogy*. London/New York: Routledge.
- (2008). Pre-schooling as an arena for doing gender equality. The case of Sweden. Paper presented at symposium on Gender and Education at AERA, New York, 2008.
- Lenz Taguchi, Hillevi, Bodén, Linnea & Ohrlander, Kajsa, red. (2011). *En rosa pedagogik. Jämställdhetspolitiska utmaningar*. Stockholm: Liber. (Populärvetenskaplig slutrapport: 13 kap. och 4 redaktionella mellantexter; 13 författare).
- Ohrlander, Kajsa (kommande a). *Revolution in the "Home Corner". Virtual feminism in Swedish Preschool reform in the early 1970s. Accepterad för publicering i International Journal of Equity and Innovation in Early Childhood*.
- (kommande b). *Revolution i dockvrån. Om barnens nya tillblivelser i feminismens och radikalismens 70-tal*. För utgivning under 2012 på Stockholms universitets förlag.
- (2010). Becoming Child 1968. A Deleuzian and material feminist perspective on two multi art performances in 1967 and 1968. Paper presented at 7th European Feminist Research Conference in Utrecht 4–7 June 2009, samt AERA Denver Colorado, 2010.
- (2007). Situating the law of 1979 against child beating in some Swedish emancipating and normalising discourses. Paper at AERA, Chicago, 9–14 april 2007.
- Palmer, Anna (forthcoming). Rethinking Mathematical Subjectivity: A Theoretical Transposition. Accepted for *Reconceptualizing Educational Research Methodology*. Samt del i sammanläggningsavhandling (2010) Att bli matematisk. Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet.
- Schönbäck, Hedda (2009). *Språkandets könade betydelser*. Mastersuppsats i pedagogik, Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet.
- Schönbäck, Hedda (2007). *Pilotprojekt sparlåga. Att undersöka och samtala om pedagogiers talade språk på en ettårsavdelning*. Professionsfördjupande arbete 15 hp i lärarutbildningen.

14. INTERAKTION – LÄRANDE – UNDERVISNING

En plattform för studier av pedagogiska praktiker

Vetenskaplig ledare:

Sverker Lindblad, *professor, Göteborgs universitet*

I fokus för det här samarbetsprojektet är att utveckla och utnyttja en plattform för detaljerade studier av undervisning, lärande och interaktion i klassrummet. Forskningen bygger på samarbete mellan forskargrupper vid flera lärosäten; Högskolan i Borås, samt universiteten i Göteborg, Uppsala samt Helsingfors. Plattformen består av data från mikro-etnografiska studier av pedagogiska processer. De olika forskargrupperna har arbetat med olika ansatser:

- Fenomenografi och Variationsteori: Professor Ference Marton, Fil. Dr. Jonas Emanuelsson, och doktorand Johan Häggström. Göteborgs universitet.
- Genusteori: Professor Elisabet Öhrn och doktorand Ylva Odenbring, Högskolan i Borås.
- Samtalsanalys: Fil. Dr. Fritjof Sahlström och doktorand Helen Melander, Uppsala universitet.
- Läroplansteori: Professor Sverker Lindblad och doktorand Michael Hansen, Göteborgs universitet.

En viktig del av projektet har varit databaser byggda på existerande och pågående inspelningar av undervisningsprocesser och klassrumsinteraktion. Som ett resultat av projektet finns databaser med transkriptioner och organiserade dataunderlag baserade på dessa inspelningar. En annan viktig del är samarbete i det pågående internationella projektet The Learner Perspective Study (LPS) – en femton-länderstudie med säte i International Centre for Classroom Research vid University of Melbourne. Det svenska deltagandet har möjliggjorts med stöd av Riksbankens Jubileumsfond och projektet Svensk Skolkultur i Komparativ Belysning med Sverker Lindblad som projektledare. LPS fortsätter som en stark internationell forskningsmiljö med flera möten per år – nu senast i Melbourne i december 2010.

Den av VR-UVK finansierade delen i detta samarbete resulterade i symposier och vetenskapliga publikationer. Exempel på symposier med gränsöverskridande ambitioner är vid NERA 2010 som behandlade undervisning och inlärnin g utifrån genusteoretiska, konversationsanalytiska och läroplans-teoretiska perspektiv, eller vid EARLI 2011 där ett internationellt symposium behandlade olika sätt att analysera klassrumsinteraktion.

Projektet Klassrumsinteraktion – Lärande – Undervisning har bidragit till att utveckla och förstärka forskning om undervisningsprocesser genom; forskningssamarbete, organisering av databaser för analyser av undervisning (se Laboratoriet för Analyser av Klassrumsinteraktion och Undervisning vid Institutionen för Pedagogik och Specialpedagogik vid Göteborgs universitet) och genom analyser publicerade i form av doktorsavhandlingar, böcker och bokbidrag, artiklar i vetenskapliga tidskrifter och i bidrag till vetenskapliga möten och konferenser, enligt nedanstående förteckning som utgör ett urval av publikationer:

-
- Clarke, D., Emanuelsson, J., Mok, I. & Jablonka, J. (2006). The Learner's Perspective Study and International Comparisons of Classroom Practise. In D., Clarke, J., Emanuelsson, E., Jablonka & I., Mok (Eds.) *Making Connections: Comparing Mathematics Classrooms Around the World*. Rotterdam: Sense Publishers.
- Emanuelsson, J. & Sahlström, F. (2008). The price of participation. Teacher Control versus Student Participation in Classroom Interaction. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 52(2), 205–223.
- Gallos Cronberg, F. & Emanuelsson, J. (in progress). Students' private work in mathematics classrooms of competent teachers in Sweden, Philippines and Japan: Are these adidactical situations? Book chapter proposed for the Sense LPS book series.
- Lindblad, S., & Marton, F. (2004). What is compared in comparative studies? Paper presented at PME, Bergen. <http://www.emis.de/proceedings/PME28/RF/RF004.pdf>
- Lindblad, S., Reichenberg Carlström, O., Harling, M. et al. (2011). Classroom Interaction in Changing Contexts: Positions and Practices Performed in Recordings from 1960s into 2000s. AERA 2011 meeting program: Inciting the Social Imagination.
- Häggström, J. (2008). Teaching systems of linear equations in Sweden and China: What is made possible to learn?. Göteborg: University of Gothenburg. Doctoral thesis ISBN/ISSN: 978-91-7346-621-9, Nr. 85078. <http://gup.ub.gu.se/gup/record/index.xsql?pubid=85078>
- Lindblad, S. (2006). The education system and mathematics education in Sweden. In D. Clarke, C. Keitel & Y. Shimizu (Eds.) *Mathematics Classrooms in 12 countries: The Insider's Perspective*. Rotterdam: Sense Publishers.
- Marton, F. (2010). Samtalsanalys och pedagogik. Kap 9 i H. Melander och F. Sahlström (Red.) *Lärande i interaktion*, Stockholm: Liber, sid. 216–242.

- Melander, H. (2009). Trajectories of learning. Embodied interaction in change, (Uppsala Studies in Education 124). Acta Universitatis Upsaliensis.
- Melander, H. & Sahlström, F. (2009). Learning to Fly – The Progressive Development of Situation Awareness. Invited contribution to special issue on Conversation Analysis as a way for studying learning, Scandinavian Journal of Educational Research. Volume 53(2), 151–166.
- Melander, H. & Sahlström, F. (2010). Lärande i interaktion. Stockholm: Liber.
- Odenbring, Y. (2010). Kramar, kategoriseringar och hjälpfröknar. Könskonstruktioner i interaktion i förskola, förskoleklass och skolår ett. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Odenbring, Y. & Öhrn, E. (2008). Crossing and borderwork. On gender relations in preschool class. ECER konferensen i Göteborg, 11–13 september, 2008.
- Sahlström, F. (2009). Conversation Analysis as a Way of Studying Learning. An introduction to a special issue of Scandinavian Journal of Educational Research. Scandinavian Journal of Educational Research, 53(2), 103–111.

15. ATT UTGÅ FRÅN SAMHÄLLSFRÅGOR I GRUNDSKOLANS NATURORIENTERANDE UNDERVISNING

– Ett sätt att öka elevers intresse och kunskande?

Författare:

Britt Lindahl, *Högskolan Kristianstad*

Margareta Ekborg, *Malmö högskola*

Malin Ideland, *Malmö högskola*

Claes Malmberg, *Malmö högskola*

Christina Ottander, *Umeå universitet*

Agneta Rehn, *Malmö högskola*

Maria Rosberg, *Högskolan Kristianstad*

Eva Silfver, *Umeå universitet*

Mikael Winberg, *Umeå universitet*

Bakgrund

Det finns en oro i Sverige såväl som i övriga Västvärlden över ett minskat intresse för naturvetenskap bland ungdomar (Osborne & Dillon, 2008). Forskning visar att många elever är intresserade av naturvetenskap och teknik samtidigt som de är kritiska till det innehåll och den undervisning som skolan erbjuder. Eleverna upplever att man ska lära sig ett givet innehåll och att det inte som i samhällsvetenskapliga ämnen finns utrymme för diskussion (Lindahl, 2003). Studier som ROSE (Relevance of Science Education) visar att det finns ett gap mellan det som intresserar tonåringar och det som undervisas i skolan men också att det finns skillnader mellan vad som intresserar flickor respektive pojkar (Jidesjö & Oskarsson, 2005).

Ett sätt att öka elevers intresse för naturvetenskap och förmåga att använda sina kunskaper kan vara att låta undervisningen handla om samhällsfrågor med naturvetenskapligt innehåll (Sadler, Barab & Scott, 2007). Då utgår undervisningen inte från naturvetenskapliga begrepp som förklaras och exemplifieras utan tar sin utgångspunkt i autentiska samhällsfrågor, som för sin lösning förutsätter naturvetenskaplig kunskap. I den engelskspråkiga litteraturen benämns samhällsfrågor med naturvetenskapligt innehåll socio-scientific issues (SSI). De definieras av Ratcliffe & Grace

(2003) som frågor som har en naturvetenskaplig bas och är av stor betydelse för samhället. De rapporteras om i media, de är ofta ostrukturerade, involverar värderingar och etiska resonemang och är därmed kontroversiella och saknar dessutom "rätt svar". Sådana frågor ger eleverna utrymme att pröva olika perspektiv, att diskutera, analysera och genom detta utvecklar de insikter om naturvetenskapens möjligheter och begränsningar.

Syftet med detta forskningsprojekt är att studera elevers intresse, lärande och självförtroende när de arbetar med samhällsfrågor med naturvetenskapligt innehåll.

Beskrivning av projektet

I det första steget utarbetade vi ett teoretiskt ramverk för konstruktion av autentiska fall och analys av arbete med dessa. Fallen är *Vad säger egentligen Anna Skipper?*, *Att bota närsynthet med laser*, *Är det alltid bra att höra*, *Vad är ett bra bränsle?*, *Blir man sjuk av mobiltelefonen?* och *Ska vi äta klimatmärkt mat i skolan*. Fallen finns publicerade på projektets hemsida www.sisc.se tillsammans med en lärarhandledning och de enkäter och intervjufrågor som använts.

Vi genomförde en kvantitativ studie med 70 klasser (ca 1500 elever) i årskurs 7-9. Läraren valde vilket fall klassen skulle arbeta med och organiserade arbetet i klassen. De krav vi ställde var att de skulle avsätta minst fem timmar för uppgiften, att de skulle presentera uppgiften utifrån elevbladet i lärarhandledningen och att eleverna skulle få diskutera och själva söka svar på sina frågor. Före arbetet besvarade eleverna en enkät om vad de tyckte om skolan och undervisningen i allmänhet och NO-undervisningen i synnerhet och efter arbetet handlade frågorna om hur de hade löst uppdraget och vad de tyckte om arbetssättet. Lärarna besvarade en enkät efter arbetet och sju dem intervjuades också. Lärarenkäten handlade om hur de hade upplevt arbetet med fallet och hur de uppfattade elevernas arbete, lärande och engagemang i arbetet.

Därefter genomfördes en kvalitativ studie i sex klasser som arbetade med tre olika fall. Vi följde samtliga lektioner och antecknade och gjorde ljudinspelningar och videofilmade dessutom arbetet i två klasser. Eleverna besvarade samma enkäter som i den kvantitativa studien och fick också ett kunskaps-test efter arbetet. Intervjuer genomfördes med två till tre elevgrupper från varje klass i efter arbetet. Läraren intervjuades både före och efter arbetet.

Elevernas arbete med fallen

Enkäterna visar att eleverna i allmänhet är positiva till skolan och att de upplever att de lyckas ganska bra. De fick svara på frågor om hur duktiga de kände sig i olika skolämnen och hur intresserade de är av att lära sig mer i dem. Resultatet visar pojkarna känner sig duktigare än flickorna i alla ämnen (i alla

årskurser) utom i svenska men också att skillnaderna mellan könen ökar från årskurs 7 till årskurs 9. I nian är flickornas självförtroende i fysik, kemi och teknik betydligt lägre än i andra ämnen. Andra delar av enkäten visade att deras förtroende för naturvetenskap och teknik inte heller är särskilt stort.

Frågorna från båda enkäterna kategoriserades och analyserades statistiskt. Analysen visar att arbetsformerna under arbete var den viktigaste faktorn för ett positivt utfall både när det gäller lärande och attityder. Det var viktigt att fallet kändes aktuellt, att de själva fick planera sitt arbete, att de fick diskutera och att alla i gruppen tog sitt ansvar. En annan viktig faktor är elevens egen ambitionsnivå.

Fallet *Blir man sjuk av mobiltelefonen?* det som rankades som mest intressant av både pojkar och flickor. Därefter kom *Laserbehandling av närsynthet* och *Du är vad du äter*. Det senare var det framförallt flickorna som tyckte var intressant. Ett positivt resultat var att även elever som uttryckt att de inte tycker att naturvetenskap är intressant och flickor som beskriver sig ha låga kunskaper i fysik och kemi tycker att det var intressant att arbeta med fallen.

I den kvantitativa studien uppgav elever från skolor i invandrartäta områden att man inte hade uppfattat SSI-fallen som aktuella i samma utsträckning som elever från monoetniska områden. Inte heller hade de diskuterat arbetet lika mycket hemma som många elever från andra skolområden eller använt internet i samma utsträckning. I de monoetniska skolorna uppgav eleverna i högre utsträckning att de uppskattade det självständiga arbetet med komplexa frågor. I den kvalitativa studien visade det sig dock att det var lärarnas olika förväntningar på eleverna som styrde hur de tog sig an frågorna och att ingen av elevgrupperna var förberedd på att arbeta självständigt i grupp. Vad som däremot var tydligt i båda elevkategorierna var att eleverna strävade mot ett arbetssätt där de kände sig hemma.

Den kvalitativa studien tydliggjorde att arbete med komplexa samhällsfrågor innebär att samhällets normer och värderingar tar plats i klassrummet på ett mer explicit sätt än i traditionellt skolarbete. Detta fick också betydelse för hur eleverna hade möjlighet att uttrycka sina identiteter inom ramen för NO-undervisningen. I fallet om kropp och hälsa kunde vi t.ex. se att synen på kroppen som ett individuellt projekt fick betydelse även i skolarbetet.

Tre klasser arbetade med fallet *Blir man sjuk av mobiltelefonen?* i den kvalitativa delen. I två klasser introducerades fallet direkt med elevbladet medan den tredje fick frågan hur de själva använde sin mobiltelefon. Diskussion visade på väldigt olika användning från nästan aldrig till att man alltid fanns tillgänglig och till och med sov med telefonen under huvudkudden. Detta sätt att fokusera på eleverna själva gjorde dem mycket engagerad redan från början. Den klass som var van vid att själva söka information hade stort försprång. För de andra blev friheten för stor när läraren inte hann med. Innan

projektet hade lärarna fått prova experiment med mikrovågor och mikrovågsmätare. Alla valde att låta eleverna göra liknande experiment men i olika omfattning. Den klass som fick stor frihet att undersöka strålningen från sina egna mobiler och testa vad som hindrade den blev mer engagerade i hela uppgiften. Att kritiskt granska information var svårt för de flesta. Bäst lärdomen fick den klass som fick se ett You tube klipp där ungdomar poppade popcorn med sina telefoner och därefter fick försöka själva. Redovisningen och testet visade att den klass som från början fått veta hur de skulle redovisa arbetet och sen fått stor frihet att planera men också hjälp att summera vad de kommit fram till efter varje arbetspass hade lärt sig mest samtidigt som de var mest positiva till arbetssättet.

En klassrumsstudie genomfördes i en åk 8 som arbetade med "Jag, min familj och klimatet". Syftet var att öka kunskapen om hur eleverna engagerar sig i arbetet och vad de lär sig, både med avseende på fakta- och begreppskunskaper och hur de kan resonera och argumentera i ett SSI-fall. Vi utvecklade ett mätinstrument där vi undersökte elevernas kunskaper och förmåga att resonera på flera sätt. Genom test, observationer med ljudinspelningar av lektioner inklusive redovisning samt fokusgruppdiskussioner undersökte vi elevernas lärande och vilka hinder och möjligheter som fanns för utveckling i klassrummet. Eleverna uppskattade arbetet och ansåg att de lärt sig viktiga kunskaper för framtiden. Elevernas postrar innehöll redovisningar av faktakunskaper, men inte någon lösning på den uppgift som presenterades i inledningen av fallet. Både klassrumsobservationer och fokusgruppdiskussioner visade att eleverna inte ifrågasätter information, varken från klasskamrater, läroböcker eller Internet, och de bygger inte resonemanget vidare utifrån varandras synpunkter. Eleverna utvecklade både faktakunskaper och begreppsförståelse. Däremot kom de inte lika långt när det gällde komplext resonerade eller förmåga att ställa frågor och söka ny kunskap.

Hur uppfattade lärarna arbetet med fallet?

Av enkätsvaren framgår att lärarna tyckte att fallen var aktuella med intressant innehåll och relevanta uppgifter och att de kände sig trygga med arbetet. Innehållet var relevant i förhållande till kursplanernas mål men inte till elevernas förkunskaper. En stor andel av lärarna valde att börja med att undervisa om innehållet. De använde varierade arbetsformer, mycket grupp- och laborativt arbete. Lärarnas svar tyder också på vissa problem t.ex. att eleverna inte så lätt formulerade frågor, kritiskt granskade argument eller använde media för att hämta mer information. Resultatet bekräftades i intervjuerna. De sju intervjuade lärarna fann inte detta arbete nytt, men ändå de organiserade arbetet som "en särskild händelse". De hade olika idéer om lärande, men de talade alla explicit och implicit om kunskap som en

uppsättning av fakta som skall tas in av eleverna. Dessutom tolkade de SSI arbetar som "fritt" arbete och grupparbete var frekvent, men bara ett fåtal av lärarna berättade om uttryckliga strategier för dessa. Det finns indikation på att lärarna använde fallen för att introducera det vanliga innehållet. Men alla använde olika inslag av SSI och de reflekterade över de olika delarna av SSI .

Våra slutsatser

Resultaten visar att de flesta elever uppskattar arbetet med fallen även om arbetssättet gjorde dem osäkra. Eleverna var inte vana vid att arbeta självständigt och ta eget ansvar för att planera sitt arbete. De visste helt enkelt inte vad som förväntades av dem. De var varken vana vid att granska information eller att sammanfatta den. De klasser som redan från början fick veta vad hur de skulle redovisa sitt arbete visade mycket större säkerhet och engagemang.

Resultaten visar också att lärarna har liten erfarenhet av att stödja eleverna i självständigt arbete. De behöver utveckla strategier för att stödja en undervisning som ska utveckla elevers förmåga att söka information och argumentera för sina åsikter. Även om många av lärarna såg arbetet med fallet som en speciell situation föll de snabbt tillbaka i gamla mönster - att vara den som förser eleverna med faktakunskaper. Många lärare avstod från laborationer trots att det borde funnits många i deras vanliga repertoar. Förmågan att på olika sätt utmana elevernas tänkande visade sig vara viktigt för elevernas lärande och intresse.

Även om arbetet med ett enda fall inte tydligt visade ett ökat intresse för naturvetenskap ser vi stora möjligheter. Arbetssättet engagerade eleverna och speciellt flickorna. Erfarenheten, att ju roligare och intressantare eleverna tyckte att fallet var desto mer hävdade de att de hade lärt sig, är en god potential för fortsatt utveckling av arbetssättet.

Referenser

- Jidesjö, A. & Oskarsson, M. (2005). Students attitudes to science and technology – First results from The ROSE-project in Swede. I R. M. Janiuk & E. Samonek-Miciuk (Red.). *Science and Technology Education for a Diverse World. Dilemmas, needs and partnerships*. Marie Curie-Sklodowska University Press 2006.
- Lindahl, B. (2003). *Lust att lära naturvetenskap och teknik? En longitudinell studie om vägen till gymnasiet*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Osborne, J. & Dillon, J. (2008) Science Education in Europe: Critical reflections. A report to the Nuffield foundation. Retrieved August 1, 2008, from http://www.nuffieldfoundation.org/fileLibrary/pdf/Sci_Ed_in_Europe_Report_Final.pdf
- Ratcliffe, M. & Grace, M. (2003). *Science Education for Citizenship. Teaching Socio-Scientific Issues*. Maidenhead: Open University Press.

Sadler, T. Barab, S. & Scott, Br. (2007). What Do Students Gain by Engaging in Socio-Scientific Inquiry? *Research in Science Education*. 37(4), 371-391

Publikationer om projektet

Ekborg, M., Ideland, M., & Malmberg, C. (2009). SCIENCE FOR LIFE – a conceptual framework for construction and analysis of socio-scientific cases. *NorDiNa*, 5, 35-46.

Ekborg, M., Ottander, C., Silfver, E. & Simon, S. (2011). "Teachers' experience of working with socio-scientific issues - a large scale and in depth study. Accepted in *Research in Science Education*

Lindahl, B., Rosberg, M., Ekborg, M., Ideland, M., Malmberg, C., Rehn, A., Ottander, C. Silfver, E., & Winberg, M. (2011). Socio-Scientific Issues – A Way to Improve Students' Interest and Learning? *US-China Education Review B. Vol. 1, No. 3*, s. 342-347.

Malmberg, C., Ideland, M. & Winberg, M. (2011) "Culturally Equipped for Socio-Scientific Issues? A comparative study on how teachers and students in mono- and multiethnic schools handle work with complex issues". *International Journal of Science Education*, 33(13), 1835-1859.

Ottander, C. & Ekborg, M. (2011) Students experience of working with Socio-Scientific Issues. A quantitative study in secondary school. *Research in Science Education*. Online DOI 10.1007/s11165-011-9238-

Ekborg, M., Ideland, M., Lindahl, B., Malmberg, C., Ottander, C. & Rosberg, M. (under arbete) *Samhällsfrågor i det naturvetenskapliga klassrummet*. Gleerups.

Konferenspresentationer och andra publikationer finns listade på projektets hemsida <http://www.sisc.se/>

Publikationer om projektet

Ekborg, M., Ideland, M., & Malmberg, C. (2009). SCIENCE FOR LIFE – a conceptual framework for construction and analysis of socio-scientific cases. *NorDiNa*, 5, 35-46.

Ideland, M., Malmberg, C., Winberg, M. (2011). "Culturally Equipped for Socio-Scientific Issues? A comparative study on how teachers and students in mono- and multiethnic schools handle work with complex issues". *International Journal of Science Education*, 33(13), 1835-859.

Lindahl, B., Rosberg, M., Ekborg, M., Ideland, M., Malmberg, C., Rehn, A., Nyström, E., Ottander, C. & Winberg, M. (accepted). Socio-Scientific Issues – A Way to Improve Students' Interest and Learning? *Journal of US-China Education Review Vol. 8, No. 9*, x-xx.

Ottander, C. & Ekborg, M. (accepted). Students experience of working with Socio-Scientific Issues. A quantitative study in secondary school. *Research in Science Education*.

Ekborg, M., Ideland, M., Lindahl, B., Malmberg, C., Ottander, C. & Rosberg, M. (under arbete). *Samhällsfrågor i det naturvetenskapliga klassrummet*. Gleerups.

Konferenspresentationer och andra publikationer finns listade på projektets hemsida: <http://www.sisc.se/>

16. HISTORIA UTAN GRÄNS

– Internationellt samarbete för att reformera historieundervisningen

Författare:

Daniel Lindmark, *Umeå universitet*

Vid första världskrigets slut tog reformpedagoger och fredsvänner initiativ till en omfattande granskning av läroböcker i historia. I läroböckernas militarism och nationalism såg man en viktig orsak till det första världskrigets utbrott. För att skona världen från framtida krig ville man rensa läroböckerna från alla inslag av militarism, nationalism och fördomsfulla beskrivningar av grannländernas folk, kultur och historia.

Föreningarna Norden utvecklade tidigt ett system för ömsesidig granskning av historieböcker som bland annat innebar att manuskript till nya läroböcker skickades till grannländerna för granskning. Modellen med ömsesidig granskning kom att tas upp av Nationernas Förbund, Unesco och Europarådet. Än i dag bedrivs ett stort antal regionala och bilaterala revisionsprojekt i Unescos och Europarådets regi, många av dem samordnade av Georg Eckert-institutet för internationell läroboksforskning i Braunschweig, Tyskland. Det är inte minst nationalismens återkomst i Öst- och Centraleuropa efter 1989 som har aktualiserat behovet av dialog kring läroböckers framställning av grannländers gemensamma historia.

Fredsfostran och historieundervisning

Den revidering av läroböcker som initierades under mellankrigstiden utgjorde inte det enda inslaget i den fredsfostran som reformpedagoger och fredsvänner ville att skolan skulle stå för. Många enskilda personer och organisationer arbetade också för att skolan skulle meddela något slags fredsundervisning. Visioner för en fredspedagogik hade presenterats redan 1886 i en skrift av Fridtjuv Berg, och Sveriges kvinnliga fredsförening, en organisation som existerade 1898–1911, hade en pedagogisk sektion som utarbetade förslag om fredskunskap i skolorna och höll möten i ämnet fredsfostran med talare som Anna Whitlock och Ellen Key.

År 1919 bildades Svenska skolornas fredsförening (SSF) genom att Svenska lärarinnors fredsgrupp, som existerat sedan 1916, öppnades för manliga medlemmar. Den nya föreningen arbetade med fortbildning av lärare och införde en årlig manifestation, "Skolornas fredsdag". SSF:s verksamhet resulterade bland annat i ett trettiotal småskrifter, ofta med texter avsedda att användas vid fredsmanifestationer i skolorna. En stor del av verksamheten bestod av föredrag vid offentliga möten och lärarmöten, där inte minst Mathilda Widegren var aktiv som föreläsare. Genom Widegren och ytterligare en handfull eldsjälur ingick SSF i ett nätverk av organisationer som arbetade för fred och fredsfostran. Under mellankrigstiden kunde förespråkarna för fredsfostran luta sig mot 1919 års undervisningsplan för folkskolan. Anvisningarna för läsundervisningen och historieämnet tonade nämligen ned krigshistorien till förmån för den fredliga odlingen.

SSF menade att skolans hela verksamhet skulle syfta till att främja fred och mellanfolklig förståelse. Av skolämnena inriktade man sig dock särskilt på historieämnet. All överdriven och falsk nationalism skulle rensas ut. Internationella perspektiv skulle komplettera den gängse nationella inriktningen av historieämnet. Detaljerade och glorifierande krigsskildringar skulle uteslutas. Krigshistorien skulle i stället inriktas mot krigets orsaker och konsekvenser, som borde framställas i sin nakna realism. Den fredliga odlingens hjältar och ideal skulle få ett större utrymme, och kulturhistorien borde åtminstone komplettera den politiska och militära historien. SSF ansåg slutligen att den moderna historien och samtidshistorien borde ägnas större intresse, inte minst freds rörelsens framväxt med Nationernas Förbund som dess mest konkreta resultat.

Läroboksrevision som internationalisering

Den internationella historieboksrevisionen, med dess utveckling mot rekommendationer och handledningar för historieundervisningen, utgör ett bland många exempel på den pedagogiska kulturens internationalisering. Under 1900-talet kom nämligen utbildningsfrågor, via nya nätverk av individer och organisationer, att göras till internationella angelägenheter i större utsträckning än tidigare. Inom historieboksrevisionen sträckte sig dock internationaliseringen längre än till det organisatoriska området. Också ideologiskt strävade man mot ökad internationalism genom att komplettera historieböckernas och historieundervisningens nationella fokus med ökade inslag av nordiska, europeiska och globala perspektiv. I sin undersökning av den internationella historieboksrevisionen har projektet därför belyst mötet mellan nationella historiekulturer och en allt mer internationaliserad pedagogisk kultur.

Projektets kontinentala del har inriktat sig mot ett antal forum som har fungerat som mötesplatser för olika typer av aktörer, organisationer och nätverk med inriktning mot läroboksrevision. Medan tidigare forskning har undersökt någon särskild organisation eller något enskilt projekt, har den aktuella ansatsen möjliggjort en analys av hela verksamheten som ett mer eller mindre sammanhängande transnationellt fält som utmärkts av samarbete, konkurrens och överföringar. Denna utveckling blev särskilt tydlig under tiden efter andra världskriget, när ett antal nya aktiviteter och forum skapades.

Många historiker engagerade sig i arbetet med att revidera historieböckerna. Här var de internationella historikerkonferenserna i Speyer viktiga, där historiker från Frankrike, Tyskland, Belgien, Schweiz och Österrike deltog i upprepade möten 1948–1950. Men de akademiska historikerna var inte ensamma. Tvärtom attraherade revisionsarbetet en mångfald av aktörer. Internationella organisationer som Unesco och World Movement of Trade Unions engagerade sig i arbetet, och nationella lärarorganisationer sökte samarbete över nationsgränserna. Mellan aktörerna förekom kontakter av olika slag, och medan vissa aktörer sökte samverkan, präglades andra relationer av konkurrens.

Historieboksrevisionen i Norden

Inom Norden inleddes granskning av historieböcker år 1919 i Föreningarna Nordens regi efter att länge ha varit föremål för diskussion inom den del av freds rörelsen som arbetade för fredsfostran. Föreningarnas modell för ömsesidig läroboksgranskning, som initierades år 1932, var i funktion in på 1970-talet, periodvis med statligt stöd. Analyser av granskningsprotokoll och diskussioner visar att det främst var utifrån nationella ståndpunkter som historieböckerna diskuterades och mindre utifrån det nordiska perspektiv som föreningarna officiellt strävade mot.

Dominansen av nationella perspektiv avspeglade granskningens organisation. I vart och ett av de nordiska länderna inrättades nämligen en facknämnd som hade att företräda det egna landets historia gentemot de övriga ländernas facknämnder. Tanken var att en vetenskaplig diskussion skulle skapa samsyn i omstridda frågor. Under mellankrigstiden kom också facknämnderna att befolkas av akademiska historiker samt en eller annan läroverkslärare. Under efterkrigstiden kom dock nämndernas sammansättning att ändras, så att lärare och skoladministratörer dominerade.

Diskussionerna om läroböckernas framställning ledde på 1930-talet till en fördjupad bearbetning av ett antal tvistefrågor. De viktigaste frågorna rörde de nordiska folkens nationella identitet. Var de isländska bosättarna norr- män, och när blev de i så fall islänningar? Vad var danskt respektive norskt

under de århundraden som norrmännen lydde under den danska kronan? Fanns det en finsk nationell identitet redan på medeltiden när svenskarna etablerade sin politiska överhöghet? I diskussionerna mellan facknämnderna möttes olika berättelser om nationernas ursprung, guldålder, nedgång och återfödelse. Ibland kunde två berättelser förekomma sida vid sida, men när de nationella berättelserna överlappade varandra, uppstod konflikt.

Efter andra världskriget kom arbetet inom den nordiska historieboksrevisionen allt mer att inriktas på att utöka stoffet om de nordiska grannländernas historia. I stället för att kritisera innehållet i grannländernas läroböcker uttryckte varje facknämnd önskemål om vilka inslag i det egna landets historia som borde ingå i grannländernas läroböcker. När dessa önskemål hade formaliserats i en tryckt "önskelista", överläts ansvaret åt läroboksförfattare och förlag, och den kontinuerliga nordiska historieboksrevisionen upphörde i princip 1972.

Internationella riktlinjer och svensk undervisning

Unescos och Europarådets arbete för reformering av historieböcker och historieundervisning resulterade i ett antal rekommendationer och handledningar. Från 1950-talet pläderade man återkommande för europeisk och global historia, social och ekonomisk historia, kulturhistoria och idéhistoria samt samtidshistoria. Därefter fick minoriteters historia och interkulturell historia ett växande utrymme på dagordningen. Projektet har undersökt vilket genomslag detta reformarbete har fått i svensk historieundervisning på gymnasienivå under tiden efter andra världskriget. Analyser av läroplaner och inspektörsrapporter, intervjuer med erfarna lärare och studier av elevarbeten visar att den svenska följsamheten har varit mycket stor.

På alla undersökta nivåer kom den svenska historieundervisningen att bli mer internationellt orienterad, men det var snarast Unescos globala perspektiv som präglade historieämnet i svenska gymnasier och inte det europeiska kulturarv som Europarådet förespråkade. Även när europeiska perspektiv blev starkare betonade i 1994 års kursplan, fortsatte den globala historien att intressera eleverna i deras individuella arbeten.

Historieundervisningen i Sverige kom också att ge allt större utrymme åt marginaliserade grupper och det lokala kulturarvet, precis som de internationella riktlinjerna rekommenderade. Den äldre historien tilldrog sig ett minskande intresse, och i sina individuella arbeten tog eleverna ofta sina utgångspunkter i samtida problem.

Historieämnet i de svenska gymnasieskolorna vidgades under 1900-talet till att omfatta en större del av världen med en mångfald olika perspektiv. I elevarbetena framträder en bild av historien som låg i linje med internatio-

nella rekommendationer: en historia för fred och internationell förståelse med tolerans för minoriteter och uppskattning av det lokala kulturarvet.

Avslutning

Projektet "Historia utan gräns" har visat att historieämnet under större delen av 1900-talet var föremål för internationella reformsträvanden. Århundradet igenom rådde stor kontinuitet i fråga om problembild och målformuleringar. Nationalistisk och militaristisk historia skulle ersättas av ekonomisk historia, socialhistoria och kulturhistoria, det vill säga de aspekter som förenade folken snarare än de som skilde folken åt. Reformarbetet var i grund och botten ett fredsprojekt, där historieundervisningen skulle bidra till att skapa mellanfolklig förståelse och interkulturell kompetens.

Referenser

- Faure, Romain (2011), Connections in the History of Textbook Revision, 1947–1952. *Education Inquiry* 2:1, s. 21–35.
- Lindmark, Daniel (2010), Fredsfostran, fredsundervisning och historieboksrevision: Exempel på pedagogiskt fredsarbete i Sverige och Norden 1886–1939. *Fostran i skola och utbildning: Historiska perspektiv*, A. Larsson (red.). Årsböcker i svensk undervisningshistoria 212. Uppsala: Föreningen för svensk undervisningshistoria, s. 23–59.
- Nilsson, Ingela (under utg.), *Nationalism i fredens tjänst: Fredsfostran och historieundervisning i Sverige 1919–1939*. Umeå Studies in History and Education 7. Umeå: Institutionen för idé- och samhällsstudier (licentiatavhandling).
- Nygren, Thomas (2011), *History in the Service of Mankind: International Guidelines and History Education in Upper Secondary Schools in Sweden, 1927–2002*. Umeå Studies in History and Education 5. Umeå: Institutionen för idé- och samhällsstudier (doktorsavhandling).
- Nygren, Thomas (2011), International Reformation of Swedish History Education 1927–1961: The Complexity of Implementing International Understanding. *Journal of World History* 22:2, s. 329–354.
- Åström Elmersjö, Henrik (under utg.), *Norden, nationen och historien: Historiekultur, nationella myter och föreningarna Nordens historieläroboksrevision, 1919–1972* (doktorsavhandling).
- Åström Elmersjö, Henrik & Lindmark, Daniel (2010), Nationalism, Peace Education, and History Textbook Revision in Scandinavia, 1886–1940. *Journal of Educational Media, Memory and Society* 2:2, s. 63–74.

Projektansvarig

Professor Daniel Lindmark, Umeå universitet, daniel.lindmark@historia.umu.se

Medverkande forskare

Professor Bengt Schüllerqvist, Karlstads universitet, bengt.schullerqvist@kau.se

Professor Eckhardt Fuchs, Georg Eckert-Institut für internationale Schulbuchsforschung,
fuchs@gei.de

Universitetslektor Carina Rönnqvist, Umeå universitet, carina.ronnqvist@historia.umu.se

Postdoktor Anders Holmgren, Umeå universitet, anders.holmgren@historia.umu.se

Postdoktor Björn Norlin, Umeå universitet, bjorn.norlin@historia.umu.se

FD Thomas Nygren, Umeå universitet, thomas.nygren@gavle.se

Doktorand Henrik Åström Elmersjö, Umeå universitet, henrik.elmersjo@historia.umu.se

Doktorand Romain Faure, Georg Eckert-Institut für internationale Schulbuchsforschung,
faure@gei.de

Licentiand Ingela Nilsson, Umeå universitet, ingela.nilsson@historia.umu.se

17. GYMNASIET SOM MARKNAD

Medverkande:

Lisbeth Lundahl, *projektledare, Umeå universitet*

Inger Erixon Arreman, *Umeå universitet*

Lena Lidström, *Umeå universitet*

Ulf Lundström, *Umeå universitet*

Linda Rönnberg, *Umeå universitet*

Gunnar Schedin, *Umeå universitet*

Ann-Sofie Holm, *Högskolan i Borås*

Bakgrund

En starkare koppling mellan utbildning, ekonomi och marknad och en ny styrning av skolan och resten av den offentliga sektorn syns i flertalet OECD-länder. Omstöpningsen har dock varit radikalare och snabbare i Sverige än på andra håll. På kort tid har man gått från ett av de mest enhetliga och reglerade skolsystemen till ett med långtgående decentralisering och marknadsinslag. Gymnasieskolan har påverkats starkt av dessa förändringar, främst utvecklingen av en veritabel gymnasieemarknad, baserad på idéer om valfrihet och konkurrensdrivande kvalitetshöjning i skolan (Lundahl 2002; Lundahl m.fl. 2010). I Gymnasiet som marknad analyseras vilket genomslag och vilka innebörder marknadsmekanismerna får i kommuner och skolor, eftersom det fortfarande är ont om sådana studier. Dock har prestations- och sociala effekter av de s.k. valfrihetsreformerna behandlats i ett antal tidigare arbeten och står därför ej i fokus för föreliggande projekt.

Arbetets uppläggning

Med marknad avser vi en situation när *flera producenter är med och konkurrerar om kommunala uppdrag och/eller att det utvecklas interna styrsystem som har marknaden och näringslivet som förebild* (Montin 2006:7). I projektet ligger tonvikten på den första, yttre marknadsaspekten, men även den interna aspekten berörs. Vi utgår bl. a. från teorier om statens och skolans förändrade funktioner i kunskapsekonomin (Ball 2007; Jessop m.fl. 2008) och Bernsteins (1996) utkast till en teori om pedagogiska identiteter.

Delstudier: A. Utbildningsföretagen på gymnasie marknaden kartlades 2008–2011, och den retorik som förs om och på marknaden analyserades (2008–2011). B. Om och hur anställdas och elevers villkor i olika typer av skolor och kommuner påverkas av konkurrensutsättningen studerades mer extensivt i två regioner som omfattar ett sextiotal kommuner (2008–09). C. Fördjupningsstudier genomfördes i åtta gymnasieskolor i kommuner med varierande befolkningstäthet och konkurrens inom/mellan kommuner (2009–10).

Empiriska data:

Nationell nivå: Skolverkets registerdata, policydokument, statistiska rapporter, utbildningsbolagens årsredovisningar, hemsidor samt nyhetsartiklar i media. 2011 erhöles tillgång till enkätdata från Skolverket (2010).

Region- och kommunnivå: Registerdata, två nätenkäter bland 41 gymnasiechefer, 96 rektorer och 59 studie- och yrkesvägledare/SYV (N=196 personer), skolors och kommuners hemsidor.

Fallskolor: Intervjuer med 156 personer: 8 rektorer, 58 lärare, 13 vägledare samt 77 elever. Fem kommunala och tre fristående gymnasieskolor ingick.¹ Skoldokument och hemsidor.

Friskolemarknaden

Expansionen och strukturuomvandlingen av friskolemarknaden är dramatisk; enbart under den tid som projektet pågått har stora förändringar skett. Antalet skolor och elever har stadigt ökat, och 2010/11 fanns det gymnasiefriskolor i 42 % av kommunerna, främst i de tätbefolkade områdena, men allt oftare även i andra kommuner. Nya program och profiler har tillkommit, och allt fler friskolor erbjuder yrkesprogram. Friskolesektorn förändras raskt till att vara en marknad som vilken annan. Skolbranschen är attraktiv genom att den är lönsam och relativt riskfri; den genomsnittliga vinstnivån har överstigit den i övriga börsnoterade företag. Initialt bestod friskolesektorn främst av enskilda små skolor, drivna av icke vinstdrivande organisationer. År 2010/11 är 86 % av de fristående gymnasieskolorna – i drift samt nyligen beviljade – aktiebolag

¹ De kommunala gymnasierna kallades Cityskolan, Norrskolan, Västerskolan, Österskolan och Söderskolan, de fristående City AB, Södra AB och Norra AB.

(Skolverkets statistik 2011). Ägandet koncentreras alltmer till stora koncerner genom uppköp och fusioner, också av riskkapitalbolag. Att följa gymnasie-marknaden försvåras av den höga förändringstakten och att insynen i friskolor är begränsad. Friskoleomvandlingen utspelas till stor del i en ekonomisfär som medborgare, pedagoger och skolforskare oftast är föga bevandrade i.

Begrepp från krigs- eller företagssektorn är numera legio när gymnasieskolan beskrivs i media: den är ett "slagfält", där skolor "kämpar", "krigar" eller "slås" om elever och skolpeng och nya skolor innebär "skoldöd" för andra. "Kapprustning" talade en intervjuad elev om. I kritiken mot vinster i friskolor framställs gymnasieskolan stundtals som en "miljardindustri" eller "guldgruva" där ägarna kan "göra miljoner".

Påtaglig konkurrens i så gott som alla kommuner och skolor

Det är i dag ytterst få kommuner och gymnasieskolor som inte tydligt känner av konkurrens från skolor i kommunen och/eller grannkommuner (jfr. Skolverket 2010). Vår initiala utgångspunkt, att det skulle gå att jämföra skolor med låg respektive hög grad av konkurrensutsättning, höll därför inte helt. Konkurrensen står inte enbart, eller ens främst, mellan kommunala och friskolor; i dag konkurrerar i princip alla skolor med varandra. Kommuners och skolors skilda förhållanden påverkar deras strategier. I landsbygds- och glesbygdskommuner kan samarbete ligga närmre till hands än konkurrens, men i områden med många närliggande skolor måste man förhålla sig till konkurrensen. Många landsbygdsskolor inom pendlingsavstånd från större städer är kraftigt konkurrensutsatta. Det bör dock betonas att kommuner trots likartad strukturell och politisk bakgrund kan välja olika strategier (jfr. Nyhlén 2011).

Några exempel ges från rektorernas svar. En majoritet anser att konkurrensen har påtaglig effekt på deras lärare och elever. Nio av tio kommunala rektorer och 84 % av friskolerektorerna ser behovet att marknadsföra skolan som en tydlig följd av den framväxande skolmarknaden. Särskilt de förra uppger att stora resurser går till detta. Anställda och elever involveras, ofta också reklambyråer (40 % av de kommunala, knappt 20 % av friskolorna anlitar sådana). Hälften av rektorerna menar att arbetsbelastningen ökar på grund av konkurrensituationen, och här finns ingen skillnad mellan fri- och kommunala skolor. Hälften av rektorerna i friskolorna menar bara en av sju i de kommunala säger att skolkonkurrens förbättrar elevernas resultat. Nästan ingen menar att den försämrar resultaten.

Eleverna

Eleverna är centrala på gymnasie marknaden, initialt som köpare/kunder av utbildningen, senare som det "elevmaterial" som i slutändan ska uppfylla vissa krav ("Sveriges hetaste råvara", Affärsvärlden 2011-02-18), men också som ambassadörer och marknadsförare av gymnasieskolan och utbildningen. Elevernas egna bilder av att vara aktör på marknaden har hittills studerats relativt sparsamt (se t.ex. Beach & Dovemark 2009; Dresch & Lovén 2010; Lund 2006). Gymnasievalet i nian erbjuder ofta "ett hav av möjligheter", vilket delvis uppfattas som positivt men också som svårt, stressigt och tröttnande. "Det är väldigt lätt att tycka att det är svårt" (pojke, City AB). Eleverna beskriver hur skolorna försöker övertrumpfa varandra med lockerbjudanden av skilda slag, och då riskerar att uppfattas som desperata och oseriösa. De unga är medvetna om valens betydelse för framtiden och riskerna med felval. Det egna ansvaret att göra "rätt val" i det brokiga utbudet bidrar till stress.

Valen avser mer än utbildning och skola; det gäller också vilken person man vill vara och ses som. Man väljer i hög grad efter skolans läge, rykte och "elevsort". Det är mycket vanligt att sätta etiketter på skolor, program och elever:

På V-skolan går det bara emos och självdestruktiva människor. Här går det bara nördar, på X-skolan är det bara invandrare, på Y-skolan är det bara såna här som är jätte, jätteduktiga och på Z-skolan är det bara liksom fordonsmänniskor, fjortisar och raggare och sådär (Norra AB, Flicka).

Flertalet elever engageras i att marknadsföra sina skolor, i vardagssamtal och på öppna hus, på mässor och i framställning av material. Konkurrensförhållanden mellan skolor kan också återspeglas i ett "vi mot dom"-tänkande, skryt om den egna skolan och intern tävlan inom skolbolag, även om det är mindre framträdande. Vår slutsats är att den långtgående differentieringen, profileringen och de personliga anropen på skolmarknaden samspelar med ungdomarnas behov av att skapa och bekräfta sin identitet på sätt som uppenbart riskerar att bidra till att förstärka en social och kulturell sortering inom gymnasieskolan.

De anställda

Upplevelserna av konkurrens har samband med dess styrka och hur framgångsrik skolan är att attrahera elever. För många anställda har konkurrensen starkt genomslag i arbetets vardag, särskilt på skolor med dalande elevtillströmning, för andra är det ett obetydligt inslag. För de flesta tycks

valfrihet och konkurrens medföra stress och osäkerhet, men man uttrycker också att det kan leda till ökade ansträngningar att prestera bättre.

Konkurrensen leder till en tydlig förändring och intensifiering av arbetet i skolan, bland annat i riktning mot en marknadsorienterad lärarroll. Här är lärarkåren delad; det finns lärare som anammar marknadsorienteringen, särskilt yngre lärare på friskolorna, men för andra är det en påtvingad förändring inför hotet att förlora jobbet eller att skolan läggs ned. Särskilt på skolor som kämpar för sin överlevnad beskrivs ett tryck på lärare att göra avkall på sina professionella bedömningar, för att vara elever till lags och hålla uppe elevtillströmningen. Även vägledarna upplever att yrkesrollen förändrats. Det blir allt svårare att överblicka det stora utbildningsutbudet. Medan flertalet försöker upprätthålla en roll som "neutral expert" som informerar och inte gör reklam, tvingas andra påta sig roller som närmast påminner om mäklare eller försäljare. På skolor som är mindre konkurrensutsatta, eller som i kraft av sitt traditionellt goda rykte står sig väl i konkurrensen, tycks dock inte yrkesrollerna påverkas lika starkt. Rektors arbete förskjuts alltmer mot ett ekonomiskt ledarskap när skolans situation kraftfullt och på kort tid kan förändras av den starka konkurrensen och att skolpengen följer eleverna.

Marknadsföringen blir en viktig del i skolarbetet. De anställda deltar i marknader och öppna hus, utvecklar och kommunicerar skolans profil samt granskar konkurrenternas programutbud och marknadsföring. Man utformar nya specialutformade program och utför "marknadsundersökningar" för att få ledtrådar till vilka erbjudanden som framstår som lockande för potentiella elever. Det räcker inte längre att göra ett bra arbete med eleverna, det måste också visas upp utåt, och bilden av skolan i massmedia, t.ex. lokala rankinglistor, är väsentlig.

Förändrad pedagogisk identitet

Basil Bernsteins begrepp pedagogiska identiteter avser hur individer och organisationer skapar mening och sammanhang, och en känsla av tillhörighet eller åtskillnad i tid och rum (Bernstein & Solomon 1999). Bernstein antog att man i en skola i ett starkt decentraliserat och marknadsorienterat sammanhang – ett sådant som det vi ser i Sverige i dag – skulle finna ett kortsiktigt snarare än långsiktigt fokus och en betoning av yttre snarare än inre värden, i synnerhet mot att ha ett bytesvärde på marknaden. Våra fallstudier återspeglar stora skillnader i självbilder och bilder av "de andra", dvs. de främsta konkurrenterna. Ingen skola uppvisar den marknadsorienterade identitet som antogs ovan fullt ut, men större eller mindre inslag av den. Mycket talar för att vi kommer att se en fortsatt förskjutning i riktning mot en marknadsorienterad pedagogisk identitet över tiden.

Referenser

- Ball, S. (2007). *Education Plc: understanding private sector participation in public sector*. Abingdon, Oxon; New York, N.Y.: Routledge.
- Beach, D. & Dovemark, M. (2009). Making "right choices"? An ethnographic account of creativity, performativity and personalised learning policy, concepts and practices. *Oxford Review of Education*. Vol. 35, No. 6, pp. 689–704.
- Bernstein, B. & Solomon, J. (1999). "Pedagogy, Identity and the Construction of a Theory of Symbolic Control": Basil Bernstein questioned by Joseph Solomon. *British Journal of Sociology of Education* 20(2), 265–279.
- Dresch, J. & Lovén, A. (2010). Vägen efter grundskolan. I L. Lundahl. (Red.). *Att bana vägen mot framtiden. Karriärval och vägledning i individuellt och politiskt perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Jessop, B., Fairclough, N. & Wodak, R. (2008). *The Knowledge-based Economy and Higher Education in Europe*. London: Sense.
- Lund, S. (2006). *Marknad och medborgare – elevers valhandlingar i gymnasieutbildningens integrations- och differentieringsprocesser*. Växjö Universitet.
- Lundahl, L. (2002). Sweden: Decentralisation, deregulation, quasi-markets – and then what? *Journal of Education Policy*, 17(6), 687–697.
- Lundahl, L., Erixon Arreman, I., Lundström, U. & Rönnberg, L. (2010). Setting things right? Swedish upper secondary school reform in a 40-year perspective. *European Journal of Education*, 45(1), 49–62.
- Montin, S. (2006). *Styrnings- och organisationsspåret – teoretiska perspektiv och empiriska illustrationer*. Arbetsrapport inom projektet Utvärdering av ny nämnd- och förvaltningsorganisation i Uppsala kommun. Örebro: Samhällsvetenskapliga institutionen, Örebro Universitet.
- Nyhlen, J. (2011). *Styrideal och Konflikt – Om friskoleetablering i tre norrländska kommuner*. Sundsvall: Mittuniversitetet, doktorsavhandling 104.
- Skolverket (2010). Konkurrensen om eleverna. Kommunernas hantering av minskande gymnasiekullar och en växande skolmarknad. *Rapport 346*. Stockholm: Skolverket.

Publikationer från projektet i urval

- Erixon Arreman, I. & Holm, A.-S. (2011). Privatisation of public education? The emergence of independent upper secondary schools in Sweden, *J. of Ed. Policy*, 26(2), 225–243.
- Erixon Arreman, I., Lundahl, L. & Schedin, G. (2010). *School Competition and Pedagogic Identities The case of Swedish upper-secondary school*. Paper presented at the NERA Congress in Malmö, March, 2010.
- Holm, A.-S. & Lundström, U. (2011). "Living with the market-forces". Principals' perceptions of market competition in the Swedish upper secondary school education, *Education Inquiry* 2(4).
- Lidström, L., Holm, A.-S. & Lundström, U. *Maximising Opportunity and Minimising Risk? Young people's upper secondary school choices in Swedish quasi-markets* (insänd för bedömning).
- Lundahl, L. (2008). Skilda framtidsvägar. Perspektiv på det tidiga 2000-talets gymnasiereform. *Utbildning & Demokrati*, 17(1), 29–51.

- Lundahl, L. (2011). The emergence of a Swedish school market. In: R. Hatcher & K. Jones (Eds.) *No country for the young: education from New Labour to the Coalition*. London: Tufnell Press.
- Lundahl, L., Erixon Arreman, I., Lundström, U. & Rönnerberg, L. (2010). Setting things right? Swedish upper secondary school reform in a 40-year perspective. *European Journal of Education*, 45(1), 49–62.
- Lundström, U. & Holm, A.-S. (2011). Market competition in upper secondary education: Perceived effects on teachers' work. *Policy Futures in Education* 9(2).
- Lundström, U. & Parding, K. (2011). Teachers' experiences of school choice-clashing logics in the Swedish education system. *Education Research International*. Volume 2011, Article ID 869852.
- Lundström, U. (2011). Teachers' perceptions of individual performance-related pay in practice: A picture of a counterproductive pay system. *Educational Management Administration & Leadership* (ant. f. publ.).

En bok som sammanfattar projektet i sin helhet beräknas utkomma tidigt år 2012.

Mer information

Kontakt: Lisbeth Lundahl, lisbeth.lundahl@educi.umu.se

<http://www.educsi.umu.se/forskning/ungas-utbildning-karriarutveckling-och-valfard/pagaende-forskningsprojekt-ukv/gymnasiet-som-marknad/>

18. UTVECKLINGSSAMTAL I FÖRSKOLAN – EN BEDÖMNINGSPRAKTIK

Praktiker för skapande av barndom, föräldraskap och professionalisering i skärningspunkten mellan hem och förskola

Författare:

Ann-Marie Markström, *FD, ISV, Linköpings universitet*
ann-marie.markstrom@liu.se

Projektmedarbetare:

Maria Simonsson
Anna-Lisa Närvänen
Elisabeth Cedersund

Sammanfattning

Projektet handlar om vad som karakteriserar förskolans utvecklingssamtal och det som görs i samtalen utifrån barnens, föräldrarnas och pedagogernas perspektiv. Det empiriska materialet består av inspelade utvecklingssamtal, frågeformulär/blanketter som används i samtalen samt intervjuer. Studien visar att förskolans utvecklingssamtal kan förstås som en bedömningspraktik där granskningen av "förskolebarnet" och i viss mån förskoleföräldern står i fokus. De studerade samtalen har liknande drag som andra institutionella samtal, men karakteriseras även av en glidning mot det vardagliga genom pedagogernas styrning av samtalens innehåll och form genom "soft governance".

Möten och samtal mellan enskilda föräldrar och pedagoger i förskolan sker dagligen, till exempel när föräldrar lämnar och hämtar sina barn. Det sker också i de särskilt avgränsade och av staten påbjudna utvecklingssamtalen som ska ske med jämna mellanrum (Lpfö 98). Dessa utvecklingssamtal är möten som ska utgöra en del av samarbetet mellan hem och förskola, och det är dessa som studerats i detta projekt.

Utvecklingssamtal har förekommit i förskolan och dess föregångare sedan 1970-talet och är ett centralt inslag i förskollärares yrkesutövning och ett

mer eller mindre frivilligt inslag i familjens samverkan med institutionen. Detta förhållande har dock inte motsvarats av ett lika omfattande intresse inom forskningen. Visserligen finns litteratur som tar upp denna praktik ur olika synvinklar, men vetenskapliga studier som baseras på autentiska utvecklingssamtal är mycket sparsamt förekommande i en svensk men även nordisk förskolekontext (Alasuutari & Markström, 2011).

Det övergripande syftet med projektet har varit att skapa ökad kunskap om utvecklingssamtal mellan föräldrar och pedagoger i den svenska förskolan. De frågeställningar som projektet försökt besvara handlar om vad som karaktäriserar förskolans utvecklingssamtal när det gäller innehåll och form, samt vilka strategier de professionella använder för att uppnå institutionella och kommunikativa mål. Projektet fokuserar realiseringsarenan och det som faktiskt görs i samtalen utifrån lekmannens – barnens och föräldrarnas – perspektiv, samt utifrån den professionelles perspektiv. Vidare studeras vilken mening parterna tillskriver dessa samtal.

Projektets empiriska material har utgjorts av ljudinspelade utvecklingssamtal, efterföljande intervjuer med föräldrar och pedagoger, samt skriftliga blanketter eller frågeformulär som används i samtalen. Samtalen rör barn i åldrarna 2–5 år i olika förskolor, i stad och på landsbygd, i södra Sverige.

Utvecklingssamtalet som institutionellt samtal

Det sker tusentals utvecklingssamtal i förskolor varje år, men detta är praktiker som sällan har blivit studerade och därmed inte tillgängliga för kritisk granskning eller belysta för olika intressenter, såsom studerande inom lärarutbildningen (Markström, 2011b). Vad är det man gör när man gör det man ska göra enligt läroplanen (Lpfö 98), dvs. genomföra utvecklingssamtal i förskolan?

Denna studie kan sägas ha ett brett perspektiv på denna praktik genom att i analyserna fokusera på barnens, föräldrarnas och de professionellas perspektiv som en helhet i skapandet av praktiken, samt genom att resultaten kopplas till forskning om samtal i andra institutionella verksamheter. Studien visar att förskolans utvecklingssamtal kan förstås och har liknande drag som andra institutionella samtal (jfr. Linell, 1990). De genomförs med vissa syften och fördefinierade mål, utgör en del i en yrkesutövning, har inarbetade rutiner för hur dessa ska gå till och där parterna har olika roller. De här studerade samtalen karaktäriseras även av det Adelswärd et al. (1997) benämner ett "vardagligt institutionellt samtal". Det vardagliga skapas genom hänvisningar till gemensamma upplevelser och händelser i vardagen (dagliga möten) och karaktäriseras av en vardaglig samtalston. Samtalets informella karaktär skapas vidare genom olika tekniker där närhet och intimitet,

anekdoter, hänvisningar till det gemensamma intresset för barnet, inslag av humor och skratt och pedagogernas till synes neutrala frågor fungerar som styrande i samtalet (Markström, 2010, 2011a).

Ett annat drag i de här analyserade utvecklingssamtalen är att föräldrarna i vissa fall kan ta ett relativt stort talutrymme. Det innebär att det förekommer samtal där föräldern talar mer än pedagogen i termer av antal ord eller yttranden, något som skiljer sig från andra institutionella samtal, exempelvis utvecklingssamtal i en skolkontext (Adelswärd et al., 1997; Hofvendahl, 2006). Detta kan delvis hänga samman med att pedagoger och föräldrar delar en vardag på det sättet att de ses på daglig basis, något som skiljer sig från relationer mellan föräldrar och lärare i skolan, vilket också får implikationer för vad som är möjligt att säga.

Trots dessa vardagliga drag visar analyserna att samtalen styrs av de professionella via olika kommunikativa strategier som karaktäriserar andra institutionella samtal, exempelvis genom användningen av fördefinierade frågor på blanketter och agendor (jfr. Mäkitalo, 2005). Blanketter och frågeformulär används ofta över tid och i olika rum. De besvaras och fylls i av föräldrarna i hemmet och av pedagogerna i förskolan, och används också och jämförs från ett år till ett annat i genomförandet av samtalen. I denna process involveras även barnen själva genom att de förväntas bidra till att tillsammans med de vuxna, i hemmet och i förskolan, fylla i dessa blanketter/frågeformulär där de förutsetts reflektera över sitt eget agerande och sin utveckling över tid (Markström, 2008, 2009). De frågor som ställs till föräldrar och barn via dessa frågeformulär kan i stor utsträckning härledas till förskolans traditioner och ideal, men även till vetenskapliga diskurser, främst utvecklingspsykologiska. Dessa frågor som formuleras lokalt av förskolorna, men som liknar varandra i stor utsträckning, visar på vad som anses viktigt eller centralt att tala om i dessa samtal.

Genom sätt att formulera och introducera frågor och genom val av samtalsämnen sker således en styrning i genomförandet av samtalen. Initiativ till samtalsämnen kan i dessa samtal visserligen tas av båda parter, men analyserna visar dock att det finns en underliggande agenda som experten/pedagogen återkommer och hänvisar till, något som också karaktäriserar andra institutionella samtal. Det innebär att pedagogerna ser till att alla frågor som finns på blanketter och frågeformulär avhandlas, även om det också i dessa samtal finns ett relativt stort utrymme att tala om annat (Alasuutari & Markström, 2011; Markström, 2009, 2010).

Utvecklingssamtalet som bedömningspraktik

Enligt förskolans läroplan ska utvecklingssamtal utgöra en del i arbetet med att skapa en god relation mellan hemmet och förskolan (Lpfö 98). Studien

visar att genom samtalet sker bl.a. en rapportering från institutionen till föräldern om barnets handlande och agerande i förskolan ur olika aspekter, företrädesvis med sikte på framtiden (skolan). Till skillnad mot skolans utvecklingssamtal, ska utvecklingssamtal i förskolan inte fokusera prestationer eller innebära att bedömningar görs av det individuella barnet. Resultaten i detta projekt visar emellertid att mycket av förskolans utvecklingssamtal handlar om att just värdera och bedöma det enskilda barnet, framförallt i förhållande till förskolekontexten (Alasuutari & Markström, 2011; Markström, 2010, 2011a; Markström & Simonsson, 2011) och vad som förväntas i förhållande till framtida institutionsliv. Via olika strategier och med hjälp av olika kommunikativa verktyg (t.ex. blanketter, egenskapskort), sker en examination av barnet där barnet jämförs både med sig själv, syskon, de andra barnen i förskolan och med ett idealt förskolebarn (Markström, 2010, 2011a, c). Det ”normala” förskolebarnet som framträder i analyserna är ett barn som är socialt aktivt och finner sig tillrätta i kollektivet, känner till och följer regler och mer eller mindre uttalade förväntningar på dem som förskolebarn. De viktigaste kriterierna för bedömningen av barnet utgår från den institutionella ordningen, exempelvis att barnet fungerar i kollektivet, är socialt aktivt, flexibelt, självständigt och självreglerande (Alasuutari & Markström, 2011; Markström, 2010).

Genom olika procedurer, med förberedelser och frågor, förväntas föräldrarna vara aktiva i granskningen av det egna barnet genom att observera och bedöma, att förmedla information om barnet och tala för barnet. Här kan en synliggörandenorm (barnet, föräldrarna, förskolan) identifieras, där moraliska värderingar och yttranden utgör en del i samtalet och diskursen. Tålet om barnet handlar främst om en kontextuell evaluering av barnet där pedagogen dominerar samtalet. Det är företrädesvis barnet i förskolan, förskolebarnet, som granskas och kategoriseras med en strävan mot en bild av barnet som förbättringsprojekt. Via utvecklingssamtalen konstrueras och reproduceras institutionella förväntningar, exempelvis stereotypa könsroller som kan associeras med flickors och pojkars möjligheter att positionera sig (MacNaughton, 2006; Markström & Simonsson, 2011; Paechter, 2010). Analyserna av samtalen visar exempelvis att pedagogerna uttrycker förväntningar om ålders- eller könsstereotypa beteenden hos barnen, även om de inte explicit talar om att de behöver begränsa barn om deras beteende avviker från förväntningarna, utan snarare uttrycker det som något pittoreskt. Det kan gälla om en pojke föredrar att leka med flickor istället för med pojkar (en avvikelse som ”måste” påpekas), om en flicka slår pojkar eller om flickor tillsammans i grupp utmanar den generationella ordningen genom att ifrågasätta regler eller på olika sätt utmana könsstereotypa förväntningar. Analyserna av samtalen visar dock att pedagogerna använder sig av olika

och ibland motsägelsefulla tolkningar och kunskaper i samtalen och inte bara upprepar stereotypa könsdiskurser (Markström & Simonsson, 2011).

Det som också är kännetecknande för talet om och bedömningarna av barnet, är hur barnet talas om som "was", "being" och "becoming". Genom exempel, anekdoter och berättelser jämförs barnet med sig själv, hur det har varit tidigare, hur det är i dag och hur barnet är tänkt att utvecklas med siktet riktat mot framtiden, särskilt hur barnet ska förberedas för framtida skolliv men i vissa fall även vuxen- och yrkesliv. Även om föräldrarna inte är så aktiva som pedagogerna i att själva ta initiativ till att värdera eller bedöma sitt barn om de inte blir direkt tillfrågade, så bidrar de till interaktionen genom tystnad, hummanden eller skratt, och de argumenterar endast undantagsvis öppet emot pedagogens synpunkter på och bedömningar av deras barn (Närvänen & Markström, kommande). I flera av samtalen efterfrågar dock pedagogen deras omdömen och på olika sätt styrs föräldrarna att delta mer aktivt i granskningen av sina barn, genom direkta frågor under samtalet eller genom att de exempelvis förväntas besvara frågeformulär inför samtalen (Markström, 2011a).

Även om huvudparten av samtalet handlar om bedömningar av barnet, så förekommer även i någon mån en implicit granskning av föräldrar och pedagoger genom att samtalen i viss utsträckning används som ett sätt för samtalsparterna att presentera sig själva som kompetenta föräldrar respektive personal. Föräldrar och pedagoger visar genom samtalet hur de på olika sätt sköter sina ansvarsområden som förskolepersonal med särskilt ansvar för att övervaka barnets utveckling och som förälder med ansvar för barnets välbefinnande i hemmet (Markström, 2009, 2010, 2011a, c).

De här studerade utvecklingssamtalen används dock endast undantagsvis för att presentera, förmedla, tydliggöra och skapa en bild av institutionen och hur den fungerar. Det saknas vidare frågor eller diskussioner kring förskolornas uppläggning av det pedagogiska innehållet och arbetet. Likaså saknas bedömningar eller utvärderande inslag av institutionen, även om det i några fall förekommer att föräldrarna uppmanas att uttala sig om hur de upplevt inskolning och bemötande vid inskolningen. I intervjuer med pedagogerna framkommer att de upplever att utvecklingssamtalen fungerar som ett verktyg att stödja barnet och föräldern, men även som ett slags "självbedömningspraktik" där de kontrollerar sig själva och den egna verksamheten för att se om man följer sitt professionella uppdrag (Simonsson & Markström, kommande).

Pedagogisering av föräldrarna – "soft governance"

De studerade utvecklingssamtalen karaktäriseras av en glidning mellan det vardagliga och det institutionella, där den professionelle använder

olika kommunikativa strategier där samtalet får en annan typ av styrning, "soft governance" (Bartholdsson, 2007; Foucault, 1991; Granath, 2008; Rose, O'Malley & Valverde, 2006) än i andra mer formella institutionella samtal.

Detta gäller såväl samtalens form (Hur) som innehåll (Vad) där olika närhetsstrategier och indirekta budskap nyttjas (Markström, 2011c). Innehållet är som framgår ovan, framförallt riktat mot barnet men implicit även mot föräldern. Genom att exempelvis ställa frågor om barnets aktiviteter i hemmet, ställs implicit även frågor om på vilket sätt föräldern erbjuder barnen "rätt" aktiviteter (läsa böcker, vistas utomhus etc.). Här används exempelvis förberedelser för utvecklingssamtalet på olika arenor, innehållet i de frågor som ställs av pedagogerna, kollektiva omdömen från personalgruppen ("vi tycker"), det skrivna ordets makt ("jag har skrivit ner här att han är"), olika typer av dokumentation och därmed de professionellas sanningsanspråk som en del i en soft governance. Föräldrarna (och i viss mån även barnen) förväntas delta i denna process genom att reflektera och rikta en granskande blick mot sina egna barn (och sig själva). På detta sätt sker en pedagogisering av föräldrarna där även de positioneras som potentiella förbättringsprojekt, genom att de förväntas vara tillgängliga och involverade i förskolans kategoriserings- och bedömningsdiskurs. Föräldern förväntas således delta i bedömningen av sina barns styrkor och tillkortakommanden, och att bidra till konsensus kring en tänkt "helhetsbild" av barnet och i tolkningen av vad som är bäst för barnet, dvs. skapandet av ett normalt förskolebarn med utgångspunkt i förskolans förväntningar och krav. Föräldrarnas relativa passivitet i förhållande till pedagogernas bedömningar kan tolkas som att de instämmer i pedagogernas bedömningar, men i vissa fall även som en form av motstånd. Endast undantagsvis visar föräldrar aktivt motstånd som i ett av samtalen där föräldrarna ombeds att välja tre adjektiv för att beskriva sin dotter. Efter en stunds resonemang föräldrarna emellan ifrågasätter modern vad de gör genom att säga "Vad är det för någonting vi sätter ihop här egentligen?" varpå fadern svarar "Jaha, det blir en riktig markatta".

Slutord

Detta forskningsprojekt om utvecklingssamtal i förskolan initierar viktiga aspekter i utbildningsvetenskaplig forskning genom fokus på förskolan som en arena i skärningspunkten mellan hem och institution, och hur utvecklingssamtalen används för olika syften. Tron på information och en kartläggning av barnets livsomständigheter som en källa till att garantera barns utveckling genomsyrar de studerade samtalen, som även får en funktion av att binda samman de olika sfärerna, hemmet och institutionen. Utvecklingssamtalen kan ses som en process där samproduktion av

mening skapas och där parterna presenterar sig som socialisationsagenter genom att förmedla normer och regler och vad som anses som önskvärt (Alasuutari & Markström, 2011; Markström, 2010, 2011c; Närvänen & Markström, kommande). Denna process kännetecknas av motsägelsefulla diskurser och mönster, en hybriditet där utvecklingssamtalet omväxlande har formella inslag som andra institutionella samtal, men i stor utsträckning även karaktäriseras av närhet och vardaglighet (Markström, 2011c). I denna process är pedagogerna styrande och använder såväl öppna som immanenta kommunikativa strategier för att genomföra samtalen. De studerade utvecklingssamtalen (i tid och rum) kommunicerar framförallt hur förskolan och dess företrädare betraktar det ”normala förskolebarnet”, genom frågeformulär och olika frågetekniker, jämförelser och berättelser exempelvis om beteenden som utmanar förskolan. Detta visar också vad som anses viktigt att förmedla via denna praktik och att detta görs via olika kommunikativa strategier.

I samtalen om utvecklingssamtalen framkommer vidare att de intervjuade pedagogerna anser att utvecklingssamtalen är en viktig del av deras profession. Samtalen fungerar enligt dem framförallt som ett stöd för barn och föräldrar, men även som en del i deras egen professionella utveckling och som ett uttryck för deras professionalitet.

Avslutningsvis kan förskolans utvecklingssamtal utifrån resultaten från detta projekt, förstås som en praktik för delaktighet och partnerskap mellan hem och institution, men också som en bedömnings- och styrningspraktik där avsaknaden av granskningen av förskolan och pedagogiken är påfallande i genomförandet av samtalen. Detta innebär att utvecklingssamtalen görs till en bedömningspraktik som framförallt får funktionen att peka på vad som är ett gott förskolebarn och en god förskoleförälder.

Referenser

- Adelswärd, V., Evaldsson, A.C. & Reimers, E. (1997). *Samtal mellan hem och skola*. Lund: Studentlitteratur.
- Alasuutari, M. & Markström, A.M. (2011). Institutional order and the ordinary child in preschool. *Scandinavian Journal of Education*. (Forthcoming)
- Bartholdsson, Å. (2007). *Med facit i hand: normalitet, elevskap och vänlig maktutövning i två svenska skolor*. Diss. Stockholm universitet. Antropologiska institutionen.
- Foucault, M. (1991). Governmentality. In G. Burchell, C. Gordon & P. Miller (Eds.). *The Foucault Effect: Studies in Governmentality. With two Lectures by and an Interview with Michael Foucault* (pp. 87–104). Chicago: University of Chicago Press.
- Granath, G. (2008). *Milda makter! Utvecklingssamtal och loggböcker som disciplinerings tekniker*. Diss. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.

- Hofvendahl, J. (2006). *Riskabla samtal – en analys av potentiella faror i skolans kvarts- och utvecklingssamtal*. Linköping University: The Institution for Language and culture.
- Linell, P. (1990). De institutionella samtalens elementära former: om möten mellan professionella och lekmän. *Forskning om utbildning* 17(4), 18–35.
- MacNaughton, G. (2006). Constructing gender in early-years education. In C. Skelton & L. Smulyan (Eds.). *The Sage handbook of gender and education* (pp. 127–138). London: Sage.
- Markström, A.M. (2008). Förskolans utvecklingssamtal – ett komplex av aktiviteter i tid och rum. *Educare*, 1, 51–67.
- Markström, A.M. (2009). The parent-teacher conference in the Swedish preschool. A study of an ongoing process as a "pocket of local order". *Contemporary Issues in Early Childhood*, 10(2), 122–132.
- Markström, A.M. (2010). Talking about children's strategies to show resistance in preschool. *Journal of Early Childhood Research*, 8(3) 303–314.
- Markström, A.M. (2011a). To Involve Parents in the Assessment of the Child in Parent-Teacher Conferences. *Early Childhood Education Journal*, 38(6), 465–474 .
- Markström, A.M. (2011b). Resultat från en enkätstudie bland lärarstudenter vid Linköpings universitet angående utbildning kring relationen hem och förskola/skola. Arbetspaper, Institutionen för samhälls- och välfärdsstudier, Linköpings universitet.
- Markström, A.M. (2011c). Soft governance i förskolans utvecklingssamtal. *Educare*, 1, (kommande)
- Markström, A.M. & Simonsson, M. (2011). Constructions of girls in preschool parent-teacher conference. *International journal of Early Childhood*, 43(1), 23–41.
- Mäkitalo, Å. (2005). The Record as a Formative tool. A Study of Immanent Pedagogy in the Practice of Vocational Guidance. *Qualitative Social Work*, 4, 431–449.
- Närvänen, A.L. & Markström, A.M. (kommande). *Processes of socialization and socialization activities in parent- teacher conferences in preschool*.
- Paechter, C. (2010). Tomboys and girly-girls: embodied femininities in primary schools. In *Discourse Studies in the Cultural politics of Education*, 31(2), 221–235.
- Rose, N., O'Malley, P. & Valverde, M. (2006). *Governmentality*. *Annual Review of Law and Social Science*, 2, 83–104.
- Simonsson, M. & Markström, A.M. (kommande). *Utvecklingssamtalet som uppgift och verktyg i förskolläraernas professionssträvanden*.

19. NÄTVERKET "TEXTEN, LÄSAREN, SAMHÄLLET"

Medverkande högskolor och samhällsinstitutioner:

Mats Myrberg, *Stockholms universitet*

Mona Blåsjö, *Stockholms universitet*

Anna-Malin Karlsson, *Södertörns Högskola*

Zoe Nikolaidou, *Södertörns Högskola*

Olle Josephsson, *Språkrådet*

Lena Ekberg, *Språkrådet*

Erik Peurell, *Kulturrådet*

AnnMarie Lindman, *Centrum för Lätläst*

Annika Nordegren, *KTH*

Richard Wahlund, *HHS*

Anna-Lena E Gustafsson, *Linköpings universitet*

Anna-Lena Göransson, *Karlstads universitet, Räddningsverket i Karlstad*

Monica Reichenberg, *Göteborgs universitet*

Ingela Wadbring, *Göteborgs universitet*

Josefin Sternvik, *Göteborgs universitet*

Monica Reichenberg, *Umeå universitet*

Åsa Wengelin, *Lunds universitet*

Kenneth Holmqvist, *Lunds universitet*

Jana Holsanova, *Lunds universitet*

Nätverksmedlemmarna representerar en bredd av ämnesinriktningar, vetenskapliga institutioner och samhällsinstitutioner i övrigt. Under de sex år som nätverket existerat (fyra år med stöd av Vetenskapsrådet/UVK) har dessutom ett antal särskilt inbjudna forskare och representanter för samhällsinstitutioner utanför högskolevärlden medverkat i nätverkets seminarier.

Nätverkets bakgrund

Viktiga samhällsförändringar accentuerar vikten av det breda samhällsperspektivet i forskning om läsning och skrivning. Skriftspråksburen kunskap blir mer framträdande såväl i arbetslivet som i de flesta andra vardagliga livssituationer. Kraven på individens läs- och skrivförmåga har som en konsekvens av detta ökat påtagligt. Läs- och skrivutveckling sker både i formella utbildningssammanhang och i det vardagliga informella lärandet. Sverige är

ett av de länder som har de största inslagen av läs- och skrivkrav och läs- och skrivutveckling i samhällslivet. En stor andel av den vuxna befolkningen är medlemmar i föreningar av olika slag, en stor andel läser dagstidningar och tidskrifter, besöker bibliotek, och engagerar sig i vuxenutbildning i olika former. Sverige har en hög förvärvsfrekvens för både män och kvinnor, och en stor andel av de förvärvsarbetande är sysselsatta i en läs- och skrivkrävande tjänstesektor.

Samtidigt som skriftspråket skapar en kravdimension på alla människor, så ökar också heterogeniteten i viktiga avseenden i samhället med en ökad andel invandrare från länder utanför Norden. Även om invandrare till Sverige utvecklas mycket positivt i sin läs- och skrivförmåga jämfört med invandrare till många andra länder, ligger kravnivån i det svenska samhället än högre. Trösklarna in i arbetslivet har ökat påtagligt i detta avseende de senaste femtio åren. Delaktighet är en demokratisk rättighet bl.a. för människor med funktionsnedsättningar. Två–fem procent av alla vuxna bedöms ha kvarstående läs- och skrivproblem till följd av dyslexi. Även människor med fysiska funktionsnedsättningar uppvisar en överrepresentation av människor med läs- och skrivsvårigheter.

I huvudsak har läsforskningen koncentrerats på skolbarns läsutveckling och läsförmåga. Läsande och skrivande i samhället i stort är föremål för forskning inom många olika vetenskapliga fält, men i betydligt mindre omfattning och betydligt mer splittrat än när det gäller forskning om barns läsutveckling. Nätverket "Texten, läsaren, samhället" syftar till att stimulera forskning och forskningssamverkan inom området vuxnas läsande och skrivande i ett samhällsperspektiv. Olika forskningsinriktningar har en naturlig hemvist inom fältet "Texten, läsaren, samhället".

Olika vetenskapliga perspektiv

Forskningen inom medie- och kommunikationsvetenskap finns inom olika discipliner och har byggt upp mycken kunskap om mediernas betydelse i samhället. Det handlar bland annat om läsvanor, men också om relationen mellan traditionella medier och nyare medieformer. En stor del av innehållet på internet är textbaserat, och samma sak gäller i de sociala forumen på nätet. Generationsförändringar är en viktig del i forskningen, då de förändringarna kommer att ha framtida konsekvenser för hur vi använder medier.

Den språkvetenskapligt inriktade diskursanalysen har de senaste tio åren i ökande grad utvecklat metoder för textanalys, delvis till följd av de nya slags texter som följt med IT-genombrottet.

Inom arbetslivsforskningen har man uppmärksammat läsandets roll i arbetslivet. Många studier har publicerats i "New Literacy Studies"-traditionen.

I ett systemvetenskapligt perspektiv kan man se att intern kommunikation på arbetsplatser i allt större utsträckning sker via e-post, interna hemsidor, sms till mobiltelefon och via andra elektroniska textburna medier. Samma tendens finns inom marknadsföring. Även mellan människor ökar denna form av kommunikation (e-post, sms, personliga hemsidor, chat via internet, etc.). Denna förändring av kommunikationsvillkoren påverkar med största sannolikhet såväl vår språkanvändning som de kognitiva processerna bakom densamma. Hur ser läs- och skrivprocesserna ut i ett multimodalt on-line-kommunikationslandskap? Vidare påverkas medias utformning och användning. Hur ser denna utveckling ut? Hur påverkar detta samhällets syn på skriftspråkliga aktiviteter? Vad behöver en medborgare kunna för att vara delaktig i detta nya kommunikationslandskap? Vilka möjligheter har funktionshindrade och äldre att vara delaktiga i ett sådant sammanhang? Vad händer om man blir stående utanför? Sverige har en lång tradition av såväl bok- som tidningsläsning i den vuxna befolkningen. I jämförelse med andra EU-länder har en stor andel av svenska hushåll minst 200 böcker hemma. Även om de tryckta medierna hävdar sig väl i IT-åldern kan man konstatera en trend mot minskad bok- och tidningsläsning efter 1995, och en motsvarande ökning av IT-användning, TV- och videotittande. Vad gäller TV och video förefaller det röra sig om en undanträngningseffekt. Ju mer man tittar på TV och video eller spelar TV-spel, desto mindre böcker läser man.

Den kognitionsvetenskapligt inriktade läsforskningen har expanderat kraftigt de senaste tjugo åren. Vi har i dag en långt bättre bild av läsprocessen och läsutveckling än vi hade tidigare. Även om huvuddelen av den publicerade forskningen med denna inriktning avser barns läs- och skrivutveckling har resultaten fått viktiga implikationer för vår syn på läs- och skrivsvårigheter och deras sammansatta bakgrund både hos ungdomar och vuxna.

Även om vi kan se stora vetenskapliga framsteg på dessa områden finns ändå besvärande kunskapsluckor och en brist på kommunikation mellan de olika forskningstraditionerna på området. Kognitionsvetenskaplig forskning står till exempel inte lika stark när det gäller skrivforskning som när det gäller läsforskning. Forskning som rör läsförståelseprocesser bedrivs inom många vetenskapliga discipliner, och med många samhällsinstitutioner utanför högskolan involverade, men samtidigt med svaga samverkansstrukturer både mellan högskolan och samhället i övrigt och mellan olika ämnesinstitutioner inom högskolan.

Nätverkets verksamhet 2006–2011

Nätverksarbetet inleddes 2006 med en konferens på van der Nootska palatset i Stockholm med ett fyrtiotal deltagare från Sverige och våra nord-

iska grannländer. Ambitionen med denna inledande konferens var att lägga grund för en ansökan om stöd för fortsatt nätverksarbete, samt att identifiera samverkansmöjligheter både inom högskolan och mellan högskolan och samhällsinstitutioner utanför högskolan. Stiftelsen Centrum för Lättläst har sedan den inledande konferensen haft en samordnande funktion i nätverket.

Nätverket har arbetat med stöd av Vetenskapsrådets utbildningsvetenskapliga kommitté under åren 2008–2011. Större tematiska seminarier har anordnats vid sex tillfällen, med mellankommande informella träffar där hela eller delar av nätverket deltagit.

"Läsande och skrivande i samhälle och arbetsliv" var temat för det första nätverksseminariet (Stockholms universitet, 2008). Keynote-föreläsare var Sondra Cuban från David Bartons forskargrupp vid Lancaster University. Vidare medverkade ett projektteam från Scania i Södertälje som arbetat med läs- och skrivutveckling i arbetslivet.

Nätverksseminariet **"Mediernas roll i samhället – att hitta rätt i mediemarket"**, (Göteborgs universitet, 2008) med Lennart Weibull som keynote-föreläsare behandlade forskningsfrågor och forskningsresultat kring förändringar i medie- och läsvanor de senaste trettio åren.

Vid nätverksseminariet **"Kognitions- och språkvetenskaplig läs- och skrivforskning"** (2009) presenterades forskning vid Humanistlaboratoriet i Lund. Den metod- och teknikutveckling som bedrivs vid laboratoriet har stor potential på nätverkets område.

Vid nätverksseminariet **"Funktionshinder, läsning och skrivning"**, (Högskolan i Halmstad, 2010) presenterades forskning kring läsning, skrivning och bl.a. dyslexi, afasi, utvecklingsstörning och hörselnedsättning.

Temana **"Äldres läsning – läsning och hälsa"** och **"Läsvanor"** togs upp vid ett seminarium på Kulturrådet (2011) med Gunnar Bjursell, Erik Mellander, Kristina Lundblad och Mogens Jansen som inbjudna "keynote speakers".

"Marknadens texter" (2011) kommer att vara tema för ett avslutande nätverksmöte på Handelshögskolan i Stockholm i november 2011. Trots den strategiska betydelse kommersiella texter har i levnadsförhållanden för människor, och för relationer mellan organisationer, har området hittills inte fått något stort utrymme inom läs- och skrivforskningen.

Sammanfattande erfarenheter av nätverksarbetet och nätverksformen

Forskningsområdet "texten, läsaren, samhället" är som framgår av verksamhetsredovisningen ovan ett mångfacetterat område, med perspektiv från neurovetenskap till litteraturvetenskap.

Viktiga samhällsfunktioner beror av väl fungerande skriftspråkskommunikation, med såväl skickliga och medvetna textproducenter som läsare. Läsnings och skrivning i vuxenlivet uppträder ofta inte som separata aktiviteter, utan integrerade i olika sammanhang där de påverkar samhällets ekonomiska, sociala och demokratiska funktion. Som föremål för forskning uppenbarar sig därför vuxnas läsning och skrivning inflätat i en rad olika forskningsdomäner, där viktiga gemensamma och fundamentala drag i läs- och skrivprocesserna otvetydigt görs eller till och med osynliggörs.

Nätverksformen är väl lämpad för att upprätthålla och utveckla samarbete mellan forskargrupper inom olika discipliner, som alla arbetar med centrala teman i läs- och skrivforskning även om de inte rubriceras som sådana.

Erfarenheterna av de fem åren som nätverket funnits pekar på dess stora betydelse i detta sammanhang. Engagemanget från aktörer utanför högskolevärlden (se den inledande förteckningen över nätverkets medlemmar) har varit stort. Centrum för Lättläst har som påpekats ovan spelat en viktig roll för att initiera och fortlöpande stödja nätverket.

Nätverket "Texten, läsaren, samhället" representerar en samverkansmodell för kunskapsutveckling i kontrast till konkurrensmodellen som dominerar forskarvärlden i dag. Skilda discipliner, forskningstraditioner och forskningsinstitutioner har presenterat och diskuterat sina olika perspektiv och frågeställningar på området vid nätverksseminarierna. Samverkansmodellen passar väl för ett område där de explorativa inslagen dominerar, och där en tradition av avnämarmarknader finns.

Litteraturförslag

-
- Barton, D. (2007). *Literacy: an introduction to the ecology of written language*. Malden MA: Blackwell.
- Coulmas, F. (1991) *The Writing Systems of the World*. Oxford: Blackwell.
- Cuban, S. (2008). *Home/Work: The Study of Migrant Carers in Cumbria*. *Ethnography and Education*, v3 nr1, 83–96.
- Eriksson Gustavsson, A.L. & Holme, L. (2009). *Att göra olika lika. Universitetslärares uppfattningar om och erfarenheter av undervisning av funktionshindrade studenter*. Forskningsrapport. Institutionen för beteendevetenskap och lärande, PiUS, LiU-PEK-R-254, Linköpings universitet.

- Holsanova, J. (2010). *Myter och sanningar om läsning. Om samspelet mellan språk och bild i olika medier*. Norstedts.
- Karlsson, A.M. (2006). En arbetsdag i skriftsamhället: ett etnografiskt perspektiv på skriftanvändning i vanliga yrken. Stockholm: Språkrådet.
- Manguel, A. (1999). *En historia om läsning*. Stockholm: Ordfronts förlag.
- Myrberg, M. (2000). *The foundation for lifelong learning*. The National Agency for Education report No. 188. Stockholm: Liber Distribution.
- Olson, D.R. *The world on paper. The conceptual and cognitive implications of writing and reading*. Cambridge: Cambridge University Press
- Wennström, K. (1995). *Å andras vägnar LL-boken som litteratur-, kultur- och handikappolitiskt instrument. En kommunikationsstudie*. Linköping: Linköpings universitet, Tema K (Akad. avh.).

20. BORTOM BOKENS BEGRÄNSNINGAR

– Ungdomars möten med fiktion på nätet

Författare:

Christina Olin-Scheller, christina.olin-scheller@kau.se, *Karlstads universitet*
Patrik Wikström, patrik.wikstrom@jibs.hj.se, *Internationella Handelshögskolan i Jönköping*

Dagens snabba digitala samhällsutveckling har förändrat villkoren för skolans undervisning och kräver också nya förhållningssätt från lärare. Till skillnad från många formella lärmiljöer, är det meningsskapande och det lärande som sker inom informella lärmiljöer, som exempelvis nätsajter och nätgemenskaper, präglad av kollektiva, dynamiska processer där många människor är inblandade. Ambitionen med projektet Bortom bokens begränsningar har varit att, med fokus på barns och ungdomars läsande och skrivande, fördjupa kunskapen om dessa informella lärmiljöer. Ett särskilt fokus har riktats mot multimediala, nätbaserade fiktionstexter och genren fanfiction, alltså berättelser baserade på karaktärer från redan kända verk. Genren har starka kopplingar till fankultur och berättelserna skrivs oftast av fansen själva, i många fall ungdomar, utan vinstsyfte och utan explicit tillåtelse från ursprungsverkets författare. I fanfiction, som oftast bygger på romantiska hoppningar förflyttas förlagans miljöer och karaktärer in i andra sammanhang där nya historier skapas. Vanligt är också att fanfiction utvecklar relationer mellan karaktärer från olika ursprungsverk. Författarna gör sina texter tillgängliga på olika nätsajter där läsare över hela världen, i interaktion med skribenterna, kan kommentera och påverka historierna.

Det empiriska materialet till studien bygger på en inledande enkät som kartlägger genrens utbredning i Sverige. Enkäten visade att de fandoms, alltså de fankulturer som skapas kring ett textuniversum, som var mest populära var sådana med stor internationell och medial spridning. Hit hör Harry Potter, Pirates of the Caribbean, Sagan om Ringen, Naruto inom animé och manga och Star Wars. 30 procent av respondenterna i enkäten svarade att de kände till begreppet fanworks och 22 procent ansåg sig vara bekanta specifikt med fanfiction. Med detta som underlag utfördes sedan samtalsintervjuer med ett 30-tal fanfictionaktörer. Samtliga dessa är flickor i åldern 12–28 år. I projektet har vi dessutom genomfört analyser av texter och digitala samtal

kring fanfictionberättelserna, samt analyserat iscensättningar av undervisning inspirerad av fanfiction.

Våra resultat, som har publicerats i en lärobok (Författande Fans), en rad nationella och internationella artiklar, och flera bokkapitel, visar att många unga människor på ett konstruktivt sätt använder såväl fiktion som digital teknik i sin literacyutveckling, sitt lärande och identitetsskapande. För många unga människor fungerar olika nätsajter, där man kan sprida och ta del av berättande och tillsammans bygga textuniversum, som informella lärmiljöer. Fansen är aktörer i ett medielandskap där det som ibland brukar kallas konvergenskultur är en viktig faktor för kulturella aktiviteter. Här utmanas den traditionella rollfördelningen mellan producent och konsument, och formaten och distributionen av ett innehåll eller en ursprunglig berättelse går samman med varandra och skapar omfattande multimodala textuniversum. En växande del av kulturproduktionen bygger också på så kallat användarbaserat innehåll och man pratar om "prosumenter" där gränserna mellan producenter och konsumenter av kulturella produkter alltmer suddas ut. Prosumenterna vill inte bara läsa, titta på eller lyssna till olika texter, de vill också vara aktiva medskapare.

Fanfiction kan ses som ett resultat av samarbete och samproduktion av unga prosumenter på olika nätgemenskaper. Denna digitala miljö präglas ofta av en så kallad medskapande, eller deltagande, kultur där människor kan pröva alternativa identiteter och delta på olika sätt beroende på förmåga och intresse. Inom nätgemenskaperna finns ett starkt stöd för att skapa och dela produkter med andra, vilket skapar en stark känsla av samhörighet – så kallade praxisgemenskaper. Lärande och identitet är intimt förknippade med varandra och för de personer som ingick i intervjustudien var just lärande och identitetsutveckling två tydliga aspekter av intresset för fanfiction. De intervjuade fansen beskriver hur de via fanfiction har lärt sig stava, hantera grammatiska frågor, och att skriva olika typer av berättelser. Många av dem påpekar också att de lärt sig engelska då de mestadels är aktiva inom fandoms och på sajter som huvudsakligen är engelskspråkiga. Stor enighet råder också bland informanterna att fanfiction har utvecklat deras kunskaper i läsning, att skriva berättelser och fördjupat deras förståelse för fiktion. Fansen menar också att det parallellt med utvecklingen av literacies också sker en personlig utveckling. De menar att de genom sin aktivitet inom genren fått syn på attityder och värderingar som de vanligtvis inte har omkring sig.

Genom att vara en del av konvergenskulturen medverkar fansen till att bygga textuniversum kring de fiktiva berättelserna. Här visar studien att retorikens pedagogiska imitatio-princip har många beröringspunkter med de lärandeprocesser kring läsande och skrivande som fansen är inblandade i.

Att lära genom imitatio handlar inte bara om att imitera en färdig förlaga, utan också att kunna välja bland det insamlade stoffet och sedan överföra detta till ett nytt sammanhang. I en lärandesituation skiljer sig alltså aktiv efterbildning och passiv imitation åt. I fanfiction är imitatio en aktiv handling. Till viss del utgör de mer erfarna aktörernas texter förebilder för dem med mindre erfarenhet, men framförallt utgör själva originalverket utgångspunkten och ramen för berättandet. Många fanfictionaktörer vill inte bli utmanade i sina uppfattningar om originalverkets karaktärer och miljöer. Man håller sig till ”kanon”, det vill säga det textuniversum som författaren har skapat och man strävar efter att efterlikna originalverkets språk och stil. Detta sätt att arbeta med språket och berättandet – att efterbilda – fungerar som ett alldeles utmärkt sätt att successivt utveckla sin kunskap och praktiska tillämpning av olika språkliga och genremässiga färdigheter.

Genom sitt agerande på sajterna blir fansen i hög grad medvetna om att kunskap är något som utvecklas gradvis. De utvecklar förståelse för att lärande och utveckling handlar om att aktivt efterbilda och dela kunskap med varandra. Aktörerna efterbildar genrer, berättarstrukturer, stil och språk. De blir medvetna om intertextualitetsprincipen och utvecklar ett metaspråk för att tala om berättande. Dessutom etablerar de praxisgemenskaper på sajterna av vikt för utvecklingen av literacies och för att konstruera identitet och genus. Sammantaget ger detta aktörerna konstruktiva och kraftfulla redskap med vars hjälp de kan agera i både formella och informella lärmiljöer.

Imitatio erbjuder alltså stora möjligheter till utveckling av literacies. Till skillnad från de informella lärmiljöerna betraktas i formella lärmiljöer aktiviteter såsom att dela, kopiera, och nära samarbete – alla vitala inom konvergenskultur – ofta som plagiat. Det är därför en stor utmaning för skolan hur man kan införliva olika aspekter av informellt lärande. Men imitatio innefattar självklart också baksidor. Kulturella uttryck och gemenskaper för språk och tolkning består av en rad konventioner som alla är laddade med värderingar. Sajterna har ingen formell censur där uppfattningar om exempelvis religion, mäns och kvinnors egenskaper och roller, eller beskrivningar av olika etniska grupper granskas. Läsarna kan visserligen motsätta sig beskrivningar av karaktärer och miljöer, men det betyder inte automatiskt att fansen omförhandlar eller ens ifrågasätter traditionella sätt att uppfatta exempelvis kön, klass och etnicitet. Ett imiterande av ursprungsverk och fanfictiontexter riskerar därför att, inte bara reproducera formella och innehållsliga element som språk, stil och struktur – alltså verkets litterära repertoar – utan också verkets allmänna repertoar, det vill säga aspekter som dominerande moraliska värderingar, och politiska och religiösa övertygelser. Insikten om att imitatio spelar en viktig roll för fanfictionaktörerna, kan vara en konstruktiv väg till att med den klassiska retorikens hjälp utveckla

svenskämnets didaktik. I klassrummet finns stora möjligheter att diskutera texters moraliska och etiska dilemman. På så vis kan schabloner och traditionella föreställningar bli synliga och problematiseras.

Projektet har också visat hur fanfiction kan vara ett tidigt steg mot en karriär som professionell skribent eller författare. Många av respondenterna uttryckte förhoppningar om en framtid som författare och hade en mycket medveten inställning till det lärande som fanfiction gav dem. Från förläggarens perspektiv har fanfictionsajterna också en potential att fungera som resurs för att kunna identifiera nya talanger. Ett antal större internationella förlag har skapat egna webbaserade tjänster just i syfte att locka spirande talanger att bidra med texter och därigenom bli upptäckta som det kommande stora namnet.

Referenslista/Vidare läsning

- Lundström, Stefan & Olin-Scheller, Christina (2010). "Narrativ kompetens – en förutsättning i multimodala textuniversum?" I: Jönsson, M. & Öhman, A. (red.), *Litteraturvetenskap och didaktik, TFL, Tidskrift för litteraturvetenskap*, 2010: 3–4, s. 107–118.
- Olin-Scheller, Christina (2008). "Trollkarl eller mugglare? Tolkningsgemenskaper inom ett nytt medielandskap". I: *Didaktiskt forum*. Årgång 5, Nr 2. Stockholm 2008, s. 73–85.
- Olin-Scheller, Christina (2008). "Mugglare i medielandskapet". I: Ellvin, Madeleine (red.), *Ungdomskulturer – äger eller suger? Svenskläraryrkeförbundets årsskrift 2008*, Stockholm: Natur och Kultur, s. 163–178.
- Olin-Scheller, Christina, (2009). "Bortom bokens begränsningar. Om ungas möten med fiktion på nätet." I: Granath, Solveig (red.), *Vägar till språk och litteratur*. Karlstad, CSL, s. 91–102.
- Olin-Scheller, Christina & Wikström, Patrik (2010). *Författande fans*. Lund: Studentlitteratur.
- Olin-Scheller, Christina & Wikström, Patrik (2010). "Literary Prosumers: Young people's reading and writing in a new media landscape." I: *Education Inquiry*, Vol. 1, No. 1, March 2010. Tillgänglig på: http://www.use.umu.se/digitalAssets/40/40555_inquiry_hela.pdf, s. 41–53.
- Olin-Scheller, Christina (2010). "Litterära prosumenter. Om ungas läsande och författande i ett nytt medielandskap." I: Blomqvist, Helen, Ingvarsson, Jonas & Ullström, Margaretha (red.), *Replikens platser. En Dagbok. Festskrift till Dag Nordmark*. Karlstad: Karlstad University Press, s. 151–165.
- Olin-Scheller, Christina & Wikström, Patrik (2011). "To be continued... Fan fiction and the constructing of identity." I: Dunkels, Frånberg och Hällberg, (red.) *Youth Culture and Net Culture. Online Social Practices*. Hershey: IGI Global, s. 83–96.
- Olin-Scheller, Christina & Wikström, Patrik (2011). "Literacies on the Web. Co-production of literary texts on fan fiction sites." I: Dunkels, Frånberg och Hällgren, (red.), *Media Use and Youth. Learning, Knowledge, Exchange and Behaviour*. Hershey: IGI Global, s. 65–79.

Olin-Scheller, Christina (2011). "Förvärva, förvalta och förädla. Ungas läsande och skrivande av fanfiction." I: Anne Banér (red.), *Kulturarvingarna, typ. Vad ska barnen ärva – och varför?* Stockholm: Centrum för barnkulturforskning, s. 67–90.

Olin-Scheller, Christina (2011). "'I want Twilight information to grow in my head'. A fan perspective on convergence culture." I: Larsson, M. & Steiner, A. (red.), *Interdisciplinary Approaches to Twilight. Studies in Fiction, Media, and a Contemporary Cultural Experience*. Lund: Nordic Academic Press, s. 159–174.

21. KUNSKAP I FÖRHANDLING

Europeiska muslimer mellan konkurrerande världsbilder

Författare:

Susanne Olsson, susanne.olsson@sh.se, *Södertörns Högskola*

David Thurfjell, david.thurfjell@sh.se, *Södertörns Högskola*

Anne Ross Solberg, anne.ross.solberg@sh.se, *Södertörns Högskola*

www.sh.se/religion

Inledning

Människors världsbilder är resultat från förhandlingar på både sociala och individuella nivåer. I våra vardagsliv påverkas vi ständigt av ny information som bearbetas, medvetet eller omedvetet. Då vi gör det, skapar vi vårt eget sätt att vara i samhället, genom en kontinuerlig process av utvärdering och tolkning. I det senmoderna och globaliserade Europa av i dag, är detta särskilt tydligt, inte minst i urbana miljöer där människor av olika bakgrund och olika övertygelser lever tillsammans. Ny informationsteknologi har vidare bidragit till en större medvetenhet om andra livsåskådningar och livsstilar genom ett ökat flöde av information. Dessa olika aspekter bidrar till att göra alternativa världsbilder mer tillgängliga än tidigare. En stor mängd subkulturer växer fram i Europa i dag.

På en samhällelig makronivå kan situationen beskrivas som en tävling mellan olika producenter av kunskap. Här är t.ex. skolan en sådan miljö som alla möter, men som inte är utmanad av andra som eftersträvar tolkningsauktoriteten, t.ex. i religioners namn. En lärare är inte den enda källan till kunskap som ungdomar i dag möter och deras tal om etik och värderingar utmanas av andra perspektiv. Genom religiösa organisationer, skrifter och internet förser internationella och nationella religiösa organisationer, liksom fritänkare, ett alternativ som utmanar den världsbild som presenteras i offentliga skolmiljöer.

Detta projekt syftar till att analysera de utmaningar som skolor i Europa nu står inför, genom att undersöka de framväxande islamiska ideologier som är utbredda i Europa. Vidare syftar projektet till en receptionsstudie bland

muslimska ungdomar som diskuterar hur de förhåller sig till olika kunskapstraditioner som de möter, då med fokus på skolans och de islamiska traditioner de möter vid sidan av skolan.

Tidigare forskning inom detta område har främst sysslat med att analysera skolböcker för att ta fram vilken bild av "den andre" som framträder. I vårt projekt ser vi detta tidigare forskningsresultat som en intressant utgångspunkt, men vi gör själva inte några analyser av skolböcker. Vårt projekt fokuserar på tre specifika islamiska rörelser, tre specifika frågor och tre geografiska platser.

Projektet

Vi har arbetat med utgångspunkt i en diskussion om att det föreligger en global tolkningskonflikt som rör "helig auktoritet" som utmanar tidigare religiösa etablissemang. Vad en islamisk "ortodoxi" är kan ingen svara på i dag, utan att göra ett normativt uttalande inom denna konflikt. Syftet med projektet är att dokumentera, beskriva och analysera alternativa läror hos tre muslimska kunskapstrender som har inflytande i Europa och fokusera på några av de mest centrala förespråkarna för respektive trend.

- 1) *Islamisk kreationism*. Fokus på turkiske Harun Yahya som är en världskänd muslimsk kreationist som är emot evolutionsläran. I hans namn massproduceras böcker som ifrågasätter evolutionen och de finns översatta bl.a. till engelska och svenska. Han har gjort flera försök att få in detta i skolors litteraturlistor t.ex. och är ett namn som återropas bland ungdomar även i skolmiljöer. (www.harunyahya.com)
- 2) *Salafitisk islamtolkning*. T.ex. Salih ibn al-Fawzan som är en konservativ uttolkare av religiösa källor och som avvisar integration av muslimer i icke-muslimska länder. Han har vänt sig emot utvecklande av skolböcker och anser att illegitima västliga influenser inte skall få tillträde till skolmiljöer där muslimska ungdomar är.
- 3) *Euroislam*. T.ex. Tariq Ramadan som är en huvudaktör och den mest kände i Europa. Detta ses ofta som en liberal islamtolkning som menar att islam är universell och kan anpassas till samtliga lokala kontexter. Vidare säger han att islam accepterar europeiska konstitutioner och att muslimer ska engagera sig socialt och politiskt, men acceptera grundtanken att religion och politik skall vara separerade. Han är alltså för integration. (www.tariqramadan.com)

Specifika frågor som tas upp relaterar till hur uttolkarna ser på genusfrågor/sexualitet, evolution/darwinism och lojalitet/autenticitetsfrågor.

Materialet som produceras inom dessa tre trender beskrivs, analyseras och jämförs i separata studier. Ytterligare en studie fokuserar på, genom etnografisk metod, hur ungdomar, som definierar sig som muslimer, uppfattar dessa frågor och dessa tolkningstrender i Istanbul, London och Stockholm. Detta relateras till en diskussion om utmaningar mot skolors auktoritet i dessa länder liksom olika syn på pedagogik som framträder i skolor och i dessa tre islamiska tolkningstrender.

Generell kontext

Projektet har utgått från det faktum att den muslimska befolkningen i Europa växer. Trots att sekulära ideologier dominerar det offentliga rummet och officiellt politik och utbildning (i Turkiet, Sverige och England), finns indikationer på att många ungdomar blir mer intresserade av vissa islamiska aspekter. Islam existerar därmed som en ideologi bland många andra, där vissa är starkt sekulära och även direkt fientliga mot religion i allmänhet och, vågar vi säga, islam i synnerhet. Trots att en mångfald olika tolkningar och livsstilar återfinns, verkar det också som att ett gap växer fram där många verkar anse att det finns en skillnad mellan "islam" och "västvärlden". Denna idé reproduceras i media och allmänna debatter av muslimer såväl som icke-muslimer. För många uppfattas detta som en sanning. Därför är det intressant, tycker vi, att inkludera detta som en grund för våra analyser. Det är också viktigt då många ungdomar lever med dessa föreställningar och måste förhandla kring dem. En ofta förekommande fråga är huruvida man kan vara t.ex. en svensk muslim, eller om man är muslim och svensk, och vad som skiljer dessa. Detta diskuterar vi också i projektet.

Vi hoppas att projektet skall bidra till en mer insiktsfull förståelse av de pågående tolkningskonflikter som pågår i Europa, med särskild fokus på muslimer i samhällen där sekulära värderingar dominerar. Mot bakgrund att många muslimska ungdomar lever "i" dessa utmaningar och måste förhandla mellan dem, är projektets teman intressanta att studera närmre. I dag talas det om en civilisationernas kamp vilket gör det intressant att se närmre på vad som sägs i de olika islamiska diskurserna och hur de mottas av ungdomar.

Referenslista

- Arentun, Åsa. 2006. En muslimsk familjeflicka, "som andra ungdomar": identitet, social logik och verklighet bland flickor på en arabisk friskola. *Svensk religionshistorisk årsskrift*, 2004, 13 s. 9–29.
- Asking, Berit. 2006. *Utbildningsvetenskap: ett vetenskapsområde tar form*. Stockholm: Vetenskapsrådet.

- Balagangadhara, S.N. 1994. *"The Heathen in his Blindness...": Asia, the West and the Dynamic of Religion*. Studies in the History of Religion. Leiden.
- Bell, Catherine. 1998. Performance. *Critical Terms for Religious Studies*. pp. 205–224. Mark C. Taylor (red). Chicago.
- Daun, Holger and Geoffrey Walford (eds.). 2004. *Educational Strategies among Muslims in the Context of Globalization: some National Case Studies*. Leiden.
- Eickelman, Dale F. and Piscatori, James. 1996. *Muslim Politics*. Princeton.
- Gellner, Ernest (1992). 2001. *Postmodernism, Reason and Religion*. London.
- Giddens, Anthony. 1991. *Modernity and Self-identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford.
- Gustafsson, Kristina. 2004. *Muslimsk skola, svenska villkor: konflikt, identitet & förhandling*. Umeå: Boréa.
- Gustafsson, Kristina. 2006. Muslimska friskola i Jönköping: ett möte mellan skilda ideal. In: bara Jesus. *Småländska kulturbilder*, 2006, s. 105–120.
- Hovdelien, Olav. 2002. Muslimer og KRL – hva er problemet?. *Bedre skole* 1: 2002, s. 89–94.
- Härenstam, Kjell. 1993. Skolboks-islam: analys av bilden av islam i läroböcker i religionskunskap. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis. Göteborg Studies in Educational Sciences.
- Karlsson, Ingmar. 2007. *Europa och Turken: Beträktelser kring en komplicerad relation*. Stockholm.
- Kingston, Paul. 2001. Reflections on Religion, Modernization, and Violence in the Islamic Middle East. *Method and Theory in the Study of Religion*, vol. 13, no. 3, pp. 293–309.
- Larsen, Lena. 1996. Å være muslim i norsk skole. Et overordnet perspektiv. *Schola* 4: 1996.
- Lincoln, Bruce 1999. *Thesis on Method. The Insider/Outsider Problem in the Study of Religion: a Reader*, pp. 395–398. Controversies in the Study of Religion, vol. 1. Red. R.T. McCutcheon. London.
- Lincoln, Bruce. 2005. Theses on method. *Method and Theory in the Study of Religion* 17, pp. 8–10.
- Lindberg, Owe. 2006. Utbildningsvetenskap – Europeiska nedslag. *Utbildningsvetenskap: ett kunskapsområde under formering*, pp. 126–152. Ed. by Bengt Sandin and Roger Säljö. Stockholm.
- Mamdani, Mahmood. 2004. *Good Muslim, Bad Muslim: America, the Cold War, and the Roots of Terror*. CODESRIA Book Series. New York.
- McCutcheon, Russel T. (Red.) 1999. *The Insider/Outsider Problem in the Study of Religion: a Reader*. Controversies in the Study of Religion, vol. 1. London.
- McCutcheon, Russel T. 2001. *Critics Not Caretakers: Redescriving the Public Study of Religion*. Albany.
- Muslims in the European Union: discrimination and Islamophobia*. European monitoring centre on racism and xenophobia, 2006.
- National Curriculum of the United Kingdom. 1999.
- Nielsen, Jörgen. 2004. *Muslims in Western Europe*. Edinburgh.
- Objectives and strategies in education*. 2002. Ministry of national education, Republic of Turkey.

- Olsson, Susanne. 2006. Tankar om religionsvetenskap i Sverige idag. *Föreningen lärare i religionskunskap Årsbok 2006: Religion, politik och globalisering – religionsdidaktiska perspektiv*, pp. 63–77. Ed. by Bodil Liljefors Persson and Johanna Gustafsson Lundberg. Malmö.
- Olsson, Susanne. 2007. *Euro-Arab Dialogue and the Other: Some Critical Comments on Textbook Analyses and Production*. Paper presented at the 9th Nordic Conference on Religious Education, NCRE. Stavanger, Norway, 5–9 June, 2007.
- Opsal, Jan and Inger Lise Skauge. 1996. *Muslimske elever i norsk skole*. Oslo.
- Otterbeck, Jonas. 2005. What is Reasonable to Demand? Islam in Swedish Textbooks. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 31, no 4, July 2005, pp. 795–812. London.
- Otterbeck, Jonas and Pieter Bevelander. 2006. *Islamofobi: en studie av begreppet, ungdomars attityder och unga muslimers utsatthet*. Forum för Levande Historia. Stockholm
- Said, Edward W. 1978. *Orientalism*. London.
- Sandin, Bengt and Roger Säljö. 2006. Utbildningsvetenskap. *Utbildningsvetenskap: ett kunskapsområde under formering*, pp. 7–25. Ed. by Bengt Sandin and Roger Säljö. Stockholm.
- Spivak, Gayatri Chakravorty. 1988. Can the subaltern speak? *Marism and the interpretation of culture*. Red. Cary Nelson and Lawrence Grossberg, pp. 271–313. Illinois.
- Smith, Jonathan Z. (1978). 1993. *Map is not Territory: Studies in the History of Religions*. Chicago & London.
- Starrett, Gregory. 1998. *Putting Islam to Work: Education, Politics, and Religious Transformation in Egypt*. Comparative Studies on Muslim Societies, vol. 25. Berkeley, Los Angeles and London.
- Säljö, Roger. 2005. *Lärande i praktiken: ett sociokulturellt perspektiv*. Stockholm.
- von Brömssen, Kerstin. 2003. *Tolkningar, förhandlingar och tystnader. Elevers tal om religion i det mångkulturella och postkoloniala rummet*. Gothenburg.
- Westerlund, David and Ingvar Svanberg (red). 1999. *Blågul islam? Muslimer i Sverige*. Nora.
- Zia, Rukhsana (ed). 2006. *Globalization, modernization, and Education in Muslim countries*. New York.
- Østberg, Sissel. 1998. *Pakistani Children in Oslo: Islamic Nurture in a Secular Context*. Oslo.
- Østberg, Sissel. 2003. *Muslim i Norge: Religion og Hverdagsliv blant Unge Norsk-Pakistenerne*. Oslo.

22. FÖRSKOLLÄRARKOMPETENS I FÖRÄNDRING

Författare:

Sonja Sheridan, sonja.sheridan@ped.gu.se, *Göteborgs universitet*

Pia Williams, pia.williams@ped.gu.se, *Göteborgs universitet*

Anette Sandberg, anette.sandberg.2mdh.se, *Mälardalens högskola*

Förskolan är barns första möte med ett samlat utbildningssystem i vilket merparten av dem kommer att vara involverade i från tidig barndom till vuxenliv. Förskolan ska inte bara bidra till barns livslånga lärande, utan också lägga grunden till barns intresse och vilja att lära inom olika innehållsområden. Förskolans roll i barns lärande är därför av stort intresse utifrån ett samhällsperspektiv, men också utifrån ett kunskapsperspektiv. För att barn ska kunna lära och utveckla kunskaper i riktning mot intentionerna i läroplanen krävs specifika kompetenser av förskolans lärare. Att studera vilka kompetenser förskollärare behöver och hur de används är väsentligt då forskning visar att förskollärarens kompetens är en av de viktigaste aspekterna för förskolans kvalitet, där pedagogiskt förhållningssätt, lärandeorientering och attityder har en avgörande betydelse.

Denna studie söker kunskap om vad förskollärarkompetens innebär i relation till olika innehållsområden i läroplanen och vilka kompetenser förskollärare anses behöva i dagens och morgondagens förskola. Innebörden i begreppet förskollärarkompetens har förändrats över tid i relation till förändringar inom samhället och föreställningar om vad barn behöver kunna i dagens och framtidens samhälle. De nya tankesätt som växer fram – paradigmskiften – sker mot bakgrund av att ny kunskap blir tillgänglig och att berörda aktörer ställer nya och uppfodrande krav på förskolan som egen skolform inom utbildningssystemet.

För att skapa ökad kunskap och förståelse kring de specifika kompetenser lärare i förskolan förväntas besitta och hur dessa kommer till uttryck, genomförs inom denna studie ett antal delstudier. Dessa fokuserar på förskollärares kompetens i förhållande till föräldrar, lek, samlärande och systematiskt kvalitetsarbete. Mer generellt söker studien kunskap om; vilka dimensioner som ingår i förskollärarkompetens och vilka mönster som framträder utifrån innehåll, situationer, miljöer samt attityder. I fokus är de färdigheter och kunskaper förskollärare använder och ger uttryck för i sitt yrke, och vad som ligger i den situationella kompetensen i mötet med

föräldrar, barn och chefer. Fokuseringen är därmed på vad förskollärare uttrycker att de gör, varför och hur det görs. Frågeställningar inom studien är:

- Vad innebär lärarkompetens i förskolan generellt och inom ett urval av specifika innehållsområden utifrån olika aktörers perspektiv?
- Vilka relationer finns mellan den mening chefer, förskollärare i förskolan, lärarutbildare, lärarstudierande och föräldrar tilldelar förskollärarkompetens i förskolan?
- Vilka kompetenser lyfter förskollärarna själva fram som väsentliga i förskolläraryrket och hur kommer dessa till uttryck i arbetet med barnen?

Studien om förskollärarkompetens utgår från interaktionistiska perspektiv som innebär att individ och miljö påverkar och påverkas av varandra i ett dynamiskt, ömsesidigt och kontinuerligt samspel (Bronfenbrenner, 1979, 1986; Bruner, 1996). Utifrån detta interaktiva synsätt gestaltas och utvecklas förskollärarkompetens i det komplexa samspelet mellan barn, förskollärare och omgivning, en process där människor och omgivningen är ömsesidigt beroende av varandra. Teoretiskt tar studien sin utgångspunkt i Bronfenbrenners ekologiska systemteori (Bronfenbrenner, 1979) som har utvecklats av Garbarino, (1992) och Miller, Dalli och Urban (2011) vilka förespråkar en kritisk ekologi av förskolläraryrket och där förskollärare ses som aktiva förändringsagenter.

Deltagare i studien är förskollärare, chefer, lärarstudierande och föräldrar som har videoobserverats, intervjuats och besvarat enkäter. Utifrån ett stratifierat urval deltog två storstadsregioner samt en landsbygdsregion i denna studie. Områdena skiljer sig geografiskt, demografiskt, etniskt och har olika socioekonomiska strukturer. Urvalet av förskolor inom regionerna gjordes av ledningspersonal. De deltagande förskollärarna valdes av rektorn på förskolan som ombads välja förskoleavdelningar med god kvalitet och förskollärare som de ansåg vara mycket kompetenta. Förskollärarna skulle också vara intresserade av att delta. I studien deltog 30 förskollärare från 30 förskolor belägna i tre skilda regioner.

Dessa förskollärares samspel och kommunikation med barnen har videoinspelats, för att därefter ses och kommenterats av lärarna utifrån metoden *stimulated recall* (Alexandersson, 1994; Calderhead, 1996; Haglund, 2003). Detta för att synliggöra förskollärarnas intentioner med handlingarna. Enkätstudier har också genomförts med samtliga förskollärare i de 30 förskolorna och med föräldrarna till barnen i dessa förskolor. En nationell enkätstudie omfattande samtliga lärosäten i Sverige har dessutom genomförts med studenter i slutet av sin lärarutbildning mot yngre åldrar.

Förskollärarkompetens

Förskollärarkompetens konstitueras av tre ömsesidigt interagerande dimensioner. Tillsammans speglar de den mening förskollärare tilldelar förskollärarkompetens som ett komplext, multidimensionellt, interaktivt och relationellt fenomen av varierande och samverkande förmågor. Studien bidrar med kunskap om vilka förmågor som bildar de tre dimensionerna.

Dimensionen, *Kunnande om vad och varför (Knowing what and why)*, bildas av förskollärares ämnes/innehållskunskap, pedagogisk medvetenhet och förmåga att kritiskt reflektera samt deras strävan efter kontinuerlig kompetensutveckling. Resultaten visar att förskollärare har en bred tvärvetenskaplig kompetens som innebär att de har kunskaper inom många olika ämnes/innehållsområden. Förskollärarna framhåller vikten av att ha kunskap om hur lek kan integreras i ämnen såsom matematik och språk. Förskollärarna betonar också vikten av att ha teoretisk kunskap om lek och hur barn lär genom lek. Förskollärarna lyfter fram lärandeaspekten i spelet mellan barn och de beskriver hur barn lär sig kognitiva kunskaper genom att vara tillsammans med andra. Innehåll som bildskapande, matematik och skriftspråkande lyfts fram. Situationer där barn kan iaktta, imitera, kommunicera och på olika sätt interagera med varandra, bidrar till att de entusiasmeras av det kamraterna gör och får nya idéer kring hur de kan lösa problem. Resultaten tyder på en ökad medvetenhet om vad som bör dokumenteras och utvärderas, vilket förskollärarna menar är läroplanens förtjänst. Man kan också skönja en ökad ambition att dokumentera och följa barns lärandeprocesser och bedöma verksamhetens kvalitet, istället för att bedöma barn och/eller enbart dokumentera barns deltagande i olika aktiviteter.

Dimensionen, *Kunnande om hur (Know how)*, lyfter fram förskollärares förmåga att leda verksamhet, barn och kollegor, att organisera och deras simultankapacitet. Organisationskompetens framkommer även i delstudierna om barns och förskollärares samlärande samt lekkompetens. För att bidra till att barnen utvecklar sociala kunskaper menar förskollärarna att de behöver organisatoriska kompetenser, för att planera verksamheten så att barnen ges möjligheter till samspel. Förskollärarna uttrycker att de behöver ha organisatoriska kompetenser, för att ge uppgifter och material som bidrar till att samarbete, reflektion och problemlösning uppstår mellan barnen. Den organisatoriska kompetensen i förhållande till lek handlar om att kunna skapa utvecklande lekmiljöer. Lekmiljön ska vara inbjudande och där ska finnas leksaker som är tillgängliga. Förskollärarna utövar ett demokratiskt ledarskap och slits mellan en vilja att engagera sig i individuella barns lek och lärande, och kravet på att ha uppsikt över hela gruppen. Fokus ligger på att det är kunskaper som barn praktiserar i förskolan och lär sig för

livet, så att de som vuxna samhällsmedborgare kan vara med och bygga ett demokratiskt och vänligt samhälle som bemöter sina medmänniskor med respekt.

Förskollärares kommunikativa och sociala kompetens, deras förmåga att ge omsorg och didaktiskt kunnande, bildar den tredje dimensionen, *Interaktiva och relationella kompetenser (Interactive and transactional competences)*. Förskollärarna framhåller vikten av att förskolan erbjuder en miljö där barn kan utveckla och lära sig sociala kunskaper som samspelsregler och kommunikativa strategier. Förskollärares samlärande framhålls som en minst lika viktig hörnsten i förskolans struktur som barns samlärande. Samarbetsförmåga och vilja att utveckla verksamheten, lyfts fram som betydelsefulla yrkesegenskaper för att arbetet ska förändras i linje med nya pedagogiska rön, så att barnen ges en kvalitativt god förskolevistelse. Framträdande blir förmåga till empati och förmåga att uppmuntra och stödja lek, samt att kunna ge barnen förutsättningar till lek utan avbrott, ha en tillåtande attityd, vara lyhörd, lyssna på barnen och att man har roligt tillsammans. Didaktiskt kunnande innebär bland annat kompetens att skapa goda villkor för barns lärande i förskolan.

Slutsatser

Resultaten tyder på att det finns olika synsätt på barns lärande, där vissa förskollärare prioriterar barns möjligheter att utveckla social kompetens, medan andra ser barns lärande inom samtliga målområden som lika väsentliga, vilket ligger i linje med intentionerna i den reviderade läroplanen.

Vad innebär lärarkompetens i förskolan generellt och inom ett urval av specifika innehållsområden utifrån olika aktörers perspektiv? Resultaten visar att förskollärarkompetens är ett komplext, multidimensionellt och relationellt fenomen. Förskollärarkompetens som relationell och interaktiv utvecklas i ömsesidig kommunikation och samspel med andra och omgivningen och är huvudsakligen konstituerad av tre ömsesidigt interagerande dimensioner. Dimensionerna bildas av yrkesspecifik kunskap i form av; vad, varför och hur, samt interaktiv och relationell kunskap. Kunskapen är till stor del situationell och förskollärare agerar ofta utifrån ett här och nu perspektiv.

Resultaten visar att förskollärare strävar efter att synliggöra innebörden av lärarkompetens i relation till förskolans verksamhet och uppdrag samt till barns lärande, samtidigt som de uppfattar att föräldrar efterfrågar kompetenser som är relaterade till barns fostran och omvårdnad. De använder sig också av olika förhållningssätt i syftet att stödja föräldrar i deras föräldraskap beroende på egna erfarenheter, syn på föräldraskap samt förståelse för uppdraget.

I denna studie blir förskollärares organisations- och närvarokompetens framträdande för barns möjligheter att lära, utvecklas och leka i förskolan. Studien lyfter också fram viktiga ämnes/innehållsområden som förskollärare menar att de behöver utveckla för att kunna arbeta med läroplansmålen utifrån uppdraget och därmed skapa nödvändiga förutsättningar för barns lärande i förskolan. Det är främst matematik, naturvetenskap, teknik och IKT.

Vilka relationer finns mellan den mening förskollärare, lärarstuderande och föräldrar tilldelat förskollärarkompetens i förskolan? I enkätstudierna framkommer att föräldrarna värderar empati och samarbetsförmåga som de viktigaste kompetenserna, medan vetenskaplig kompetens ses som minst betydelsefull. De kompetenser förskollärarna anser sig främst ha är en reflekterande attityd, kompetens om barns lek samt kompetens att se utveckling i barns lärande, medan arbetsledande kompetens är vad de saknar mest. De kompetenser som utvecklas minst under utbildningen är enligt studenterna konflikthantering, kulturell kompetens samt arbetsledande kompetens och kunskap om innehållsområden som IKT och matematik. Resultaten visar att förskollärare med begränsad arbetslivserfarenhet var mindre säkra på sitt egen kompetens i förhållande till lek. Värderingen av den egna kunskapen om lek var även beroende av utbildning. Deltagare med en nyare lärarexamen mot tidiga år var mindre säkra på sin kompetens relaterat till lek i jämförelse med deltagare med annan typ av relevant utbildning. Möjlig förklaring till detta kan vara att lärarna med examen från den nuvarande lärarutbildningen har mer teoretisk kunskap, men mindre praktisk erfarenhet av hur de kan använda sin teoretiska kunskap i lek med barnen. Detta överensstämmer med resultaten från intervjuerna, där förskollärarna talar om lekkompetens som erfarenhetsbaserad kunskap.

Vilka kompetenser lyfter förskollärarna själva fram som väsentliga i förskolläraryrket och hur kommer dessa till uttryck i arbetet med barnen? Yrket beskrivs som en kollegial angelägenhet. Demokratiskt ledarskap, samarbetsförmåga och att vara benägen att utveckla verksamheten, lyfts fram som betydelsefulla yrkesegenskaper för att arbetet ska förändras i linje med nya pedagogiska rön som bidrar till att barnen får en kvalitativt bättre förskolevistelse. En hög grad av fokus på organisation av verksamheten gör att lärarna snarare fördelar arbetet mellan sig och på så vis kompletterar varandra, än gemensamt utvecklar innehållet och lär av varandra. På så vis ställs höga krav på kvalifikationer som *social kompetens* där samarbete, kommunikation, konflikthantering och att vara förändringsbenägen lyfts fram, samt *organisatorisk kompetens* för att organisera verksamheten så att de som kollegor kan komplettera varandras kunnande för att få en varierad och väl utförd verksamhet.

Sammanfattningsvis har studien skapat ökad kunskap och förståelse kring den specifika kompetens förskollärare har och hur den kommer till uttryck i förskolans praktik. Studien möter för det första, behovet av en studie som på ett mångdimensionellt sätt granskar förskollärares kompetens i relation till barns lärande i förskolan. För det andra, behovet av en studie där kompetens relateras till gemensamma mål, intersubjektiva processer och perspektiv som är av vikt för utveckling av förskolans kvalitet, barns lärande, utbildning och forskning inom det barnpedagogiska fältet.

Resultaten har hög relevans för alla som är involverade i och berörda av förskolan. Genom denna studie möjliggörs för blivande och verksamma lärare i förskolan, att problematisera och utveckla förskollärares kompetens samt chefer och föräldrar blir därtill medaktörer i denna utveckling. Resultaten är användbara för praktiker och forskare samt för förskollärarytbildningen då den ger ny kunskap om lärarkompetens i förskolan.

Referenser

- Alexandersson, M. (1994). Den fenomenografiska forskningsansatsens fokus, I: B. Starrin & P.G. Svensson (Red.), *Kvalitativ metod och vetenskapsteori*, s. 128–131. Lund: Studentlitteratur.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bronfenbrenner, U. (1986). Ecology of the family as a context for human development: Research perspectives. *Developmental Psychology*, 22, 723–742.
- Bruner, J. (1996). *The Culture of Education*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Calderhead, J. (1996). Teachers' beliefs and knowledge. I: D.C. Berliner & R.C. Calfee (Red), *Handbook of educational psychology*. New York: Simon & Schuster Macmillan.
- Garbarino, J. & Scott, F.M. (1992). *What children can tell us*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Garbarino, J. (1992). *Towards a Sustainable Society: An Economic, Social and Environmental Agenda for our Children's Future*. Chicago: The Noble Press.
- Haglund, B. (2003). Stimulated recall. Några anteckningar om en metod att generera data. *Pedagogisk forskning i Sverige*. Årg. 8, Nr. 3, s. 145–157.
- Miller, L., Dalli, C. & Urban, M. (2011). Early Childhood grows up: Towards a critical ecology of the profession. In: Linda Miller, Carmen Dalli and Mathias Urban (Eds.), *Early Childhood grows up: Towards a critical ecology of the profession*. Antology. Accepted for publication in Springer, pp 3–19.

Forskargrupp

Professor, Sonja Sheridan (projektledare) (sonja.sheridan@ped.gu.se), Göteborgs universitet
Docent, Pia Williams (pia.williams@ped.gu.se), Göteborgs universitet
Professor, Anette Sandberg (anette.sandberg@mdh.se), Mälardalens högskola
Lic.doktorand, Tuula Vuorinen (tuula.vuorinen@mdh.se), Mälardalen högskola

Webblänk till projektet

<http://www.ipkl.gu.se/forskning/forskningsprojekt/lorarkompetens-i-forandring/>

Referee-granskade artiklar

- Sandberg, A., Lillvist, A., Sheridan, S., Williams, P. & Vuorinen, T. (resubmitted). Play Competence as a Window to Preschool teachers' Competence. *International Journal of Early Years Education*.
- Sheridan, S., Williams, P., Sandberg, A. & Vuorinen, T. (submitted). Preschool teachers in Sweden – A profession in change. *Educational Research*, 53(04), pp. 415–437
- Vuorinen, T. (2010). Supporting Parents in their Parental Role – Approaches Practiced by Preschool Teachers in Preschool. *International Journal about Parents in Education* Vol. 4, No. 1, 65–75.

23. REDSKAP MELLAN VÄRLDAR

– Medierande redskap och konstruktionen av ämneskunskap

Författare:

Mona Blåsjo, *Stockholms universitet*

Christine Räisänen, *Chalmers tekniska högskola*

I projektet har även ingått Hans Strand och Maria Lim Falk, *Stockholms universitet*, utan finansiering även Åsa Mäkitalo, *Göteborgs universitet*

Projektledare och kontaktperson:

Hans Strand, hans.strand@nordiska.su.se

Projektinformation:

<http://www.nordiska.su.se/pub/jsp/polopoly.jsp?d=11976&a=90208>

En apa kan använda en gren för att komma åt mat, men den utvecklar inte grenen som redskap och lär inte upp sina ungar att använda den. En viktig skillnad mellan djur och människor är att människor använder redskap som utvecklas med tiden och som inbegriper och hanterar kunskaper. Man kan säga att kunskapen är inskriven i redskapen (Latour 1998). Mänskliga redskap är inte bara fysiska, som tång och sax, utan kan vara rent intellektuella och formas på andra sätt, som multiplikationstabellen och språket.

I projektet "Medierande redskap i vetenskapliga texter: hur kunskap byggs och förmedlas inom olika akademiska discipliner" har vi studerat redskap som används inom forskning, akademiska yrken och högre utbildning. Teorierna kring hur människor använder och utvecklar redskap, liksom begreppet "medierande redskap", kommer från sociokulturell teori grundad av den ryske forskaren Vygotskij. "Medierande" i begreppet står för att något förmedlas och formas mellan människor, över tid och även mellan det sociala samspelet och den individuella kognitiva aktiviteten. Teorin betonar nämligen att individen alltid använder redskap som utvecklats av andra, att man lär sig använda dem av att samspela med andra och att syftet med användningen till stor del är just detta sociala samspel.

Ett växande socialt sammanhang är det akademiska eller vetenskapliga, eftersom fler och fler människor ägnar sig åt högre studier och akademiska yrken. Forskare och andra akademiskt utbildade har också stort inflytande i samhället. Det är motivet till att projektet fokuserat på just dessa miljöer. Men resultatet kan kopplas och utvecklas till hur det ser ut i andra miljöer.

En huvudtanke är att medierande redskap är olika inom olika sociala sammanhang, eftersom kunskaper och syn på världen där skiljer sig åt. En grupp historiker och en grupp litteraturvetare ser till exempel olika på en gammal bok, har olika kunskaper om den och analyserar den med olika redskap som källkritik respektive tolkningar. En annan huvudtanke är att redskapen ofta innebär en "tyst kunskap" som experter har utvecklat och gjort till en del av sin identitet. Tyst kunskap är av naturliga skäl svår att verbalisera (Polanyi 1983/1966, Nonaka & Takeuchi 1995), vilket kan bli ett problem när experterna ska undervisa studenter. Experter kan ha svårt att "packa upp" både sina kunskaper (*vad*) och sina färdigheter att kommunicera kunskaperna, erfarenheten och omdömesförmågan (*hur*). Genom att visa hur redskapen används för kunskapbyggande inom olika vetenskapliga ämnen, vill projektet höja medvetenheten hos både dem som lär ut och dem som lär sig och därmed underlätta lärandeprocessen.

Projektet har haft fyra syften:

- Att kartlägga de centrala medierande redskapen inom ett antal olika ämnen.
- Att studera hur kunskap konstrueras och hanteras inom dessa olika ämnen.
- Att fånga den kompetens som forskarna inom respektive ämne besitter och att diskutera denna kompetens ur ett lärande- och undervisningsperspektiv.
- Att utveckla denna typ av analys så att den även kan tillämpas av andra forskare och på flera ämnen.

För att försöka uppfylla dessa syften, har vi undersökt fyra olika områden:

- 1) Juridik: medierande redskap i yrkesaktiva juristers verksamhet med viss jämförelse med juristutbildningen.
- 2) Doktorsdisputationen som process och socialt samspel och dess språkliga och tekniska redskap.
- 3) Grammatik: grammatikforskarens medierande redskap och tysta kunskap samt konsekvenser för undervisning och socialisering av studenter.
- 4) Svenska/nordiska språk, svenska med didaktisk inriktning och ämnesdidaktik: hur kunskap konstrueras och förmedlas i konferensabstracts av forskare, lärare och doktorander/studenter.

I den här artikeln lyfter vi fram resultaten från delstudie 1 och 2.

Jurister bedömer enligt aktör och tid i texter

Med hjälp av intervjuer, observationer och textanalyser har vi i en delstudie undersökt bolagsjuristers yrkespraktik och hur den, enligt juristerna, överensstämmer med utbildningen till jurist.

Resultaten visar för det första, föga överraskande, att texter spelar en oerhört stor roll för den juridiska verksamheten. Juristutbildningen och yrkespraktiken bygger till överväldigande grad på vad olika texter säger och hur de förhåller sig till varandra. Men många yrkesverksamma jurister menar att utbildningen i för hög utsträckning fokuserar på existerande rättskällor, medan de texter som produceras av jurister i näringslivet, som avtal och kontrakt, inte tas upp tillräckligt.

För det andra har studien sökt fånga något av den juridiska arbetsprocessen. I denna ingår givetvis en mängd medierande redskap i form av texter, där dagens jurister ofta använder databaser. En särskild roll spelar förarbeten och doktrin, dvs. texter som inte är reglerande men som diskuterar och värderar reglerande texter. Dessa texter fungerar som en nödvändig textbaserad kunskapsgrund som jurister har tillgång till och själva medverkar till. Den juridiska gemenskapen traderar, skapar, utvecklar och lämnar via dessa texter den juridiska verksamheten vidare, dvs. texterna medierar den. Av de icke-fysiska medierande redskapen framträder bedömning som mycket frekvent och viktigt; det kan gälla bedömning av risker, bedömning av faktors relevans, bedömning av olika källors förhållande till varandra m.m. Eftersom många faktorer är skiftande och det inte alltid finns enkla standardlösningar, måste jurister använda bedömningar som bygger på erfarenhet och kunskaper om många olika sorters texter och situationer. Andra medierande redskap som används är problemformulering, tolkning och definition, och även diskussion och förhandling är viktiga delar i den juridiska arbetsprocessen eller metoden.

För det tredje analyserades juristers kompetens att hantera texter i konkreta arbetsuppgifter. Resultaten visar att det som utmärker professionella, erfarna juristers texthantering är att de på ett rikhaltigt sätt kan knyta sociala aspekter och tidsaspekter till texterna. Det vill säga, i sina bedömningar aktualiserar de kunskaper om personer och grupper samt tidsaspekter som bakgrund och konsekvenser. Sådan tyst kunskap om sociala faktorer och tidsfaktorer kan knappast täckas helt av utbildningen, som alltså fokuserar på det mer handfasta: själva texterna. Många yrkesverksamma jurister ifrågasätter utbildningens textfokus och även den tingsmeritering efter utbildningen som är nödvändig för att nå mer ansvarsfulla poster. Men en förklaring till denna tingsmeriterings funktion, och till andra steg i juristers karriär som prövningen till advokat, kan ligga i vikten av att få erfarenhet av sociala faktorer och tidsfaktorer. Utbildningen kunde förmodligen vinna på

att göra texters och erfarenheters roll mer explicit, bl.a. för att motivera studenter och att hjälpa dem att se delar av sin utbildning i ett sammanhang. Möjligen har utbildningen hittills varit bra på att undervisa i innehållet, texterna, reglerna (*vad*), men kunde utvecklas när det gäller att undervisa i hanteringen av dem (*hur*).

Studenten som blir professionell forskare på ett par timmar

Delstudien om doktorsdisputationer bygger på 20 disputationer med tillhörande avhandling i olika tvärvetenskapliga fält inom ingenjörsutbildningen: construction management (en kombination av ledarskapsutbildning och byggt teknik) och teknisk design (en kombination av design och ingenjörsutbildning). Disputationerna filmades för att fånga dynamiken i interaktionen mellan aktörerna (ordförande, opponent, respondent, betygsnämnd), men även mellan aktörerna och de medierande redskapen (avhandling, skrivtavla, digitala hjälpmedel, OH-projektor). Vi gjorde också intervjuer med handledare och respondenter.

De mest utmärkande resultaten kan delas in i två huvudkategorier. Den första gäller aktörerna, där studien visade att doktorander inte är tillräckligt förberedda inför denna viktiga kulmen på sin forskarutbildning. Doktoranderna var kritiska till hur lite praktiskt baserat stöd de fått i sin socialisering in i en vetenskaplig gemenskap med dess genrer och medierande redskap. På grund av detta hade de för lågt självförtroende inför disputationen. Dessutom hade opponenterna, särskilt de från andra länder, bristande information om genrer och medierande redskap som brukar användas vid disputationer i Sverige. Disputationer har nämligen inte bara ämnesspecifk prägel utan även nationell. När ämnesområdet dessutom i hög grad är tvärvetenskapligt, som i denna delstudie, har opponenter och betygsnämndsledamöter olika vetenskapsteoretisk bakgrund och kunskapssyn, och därmed olika förväntningar. Sådana situationer kräver lyhördhet och en del förkunskap av alla aktiva deltagare så att det inte uppstår barriärer i kommunikationen. Förkunskapen kan skapas genom bättre information om disputationsakten och aktörernas roller, och genom dialog mellan handledare, opponent och betygsnämndsledamöter.

Den andra kategorin resultat berör de medierande redskapen. De viktigaste redskapen för doktoranden var själva avhandlingen och en Power-Point-sammanfattning av den. Inom teknikområden brukar respondenten sammanfatta sin avhandling, till skillnad andra områden där opponenter sammanfattar. Teknikdoktorander gör därmed offentligt och symboliskt anspråk på de kunskaper de tagit fram. I sina PowerPoint-sammanfattningar har de möjlighet att leda åhörarnas uppmärksamhet i den riktning de

föredrar. Men de flesta respondenter missade möjligheten att använda sammanfattningen som medierande resurs, mycket på grund av bristande kommunikativa färdigheter och träning i argumentation.

De flesta avhandlingar inom teknik är så kallade sammanläggningsavhandlingar, dvs. de innehåller flera artiklar, sammanhållna av en inramande text kallad kappa. Kvaliteten och formen i de studerade avhandlingarna var så skiftande att det var uppseendeväckande och hade effekt på hur dessa användes för att mediera disputationen. Olikheter i kappans form och innehåll visade också att inte bara skribenterna utan också deras handledare varit osäkra på kappans kommunikativa syfte. Även kvaliteten i artiklarna varierade i hög grad.

De intervjuade handledarna gav två förklaringar till kvalitetsproblemen i kappan: antingen hade de en mycket bestämd syn på form och innehåll (en syn som inte alltid överensstämde med kollegornas), eller så var de osäkra och ansåg att kommentarer om form och språk inte var deras uppgift. Doktorandernas förklaringar innebar oftast att de läste publicerade avhandlingar och imiterade den struktur som de tyckte verkade bäst.

För opponenter och betygledamöterna var avhandlingen det viktigaste medierande redskapet; det var den som skapade ett första intryck genom vilken doktorandens kunskap (*vad*) och process (*hur*) förmedlades. Vad som verkar glömmas bort är att avhandlingen är ett dynamiskt redskap som används på olika sätt utifrån läsarens kunskapssyn och förförståelse.

De här exemplen på iakttagelser i studien tyder på att det finns en bristande medvetenhet om avhandlingens dubbla roll i disputationen. Å ena sidan är den en behållare för respondentens uttalade kunskaper i ett visst ämne (*vad*), å andra sidan dokumenterar den respondentens socialisering in i en ämnespraktik (*hur*). Båda dessa dimensioner är medierande resurser i disputationsinteraktion, men eftersom respondenternas medvetenhet om detta var låg, kunde de inte alltid använda resurserna till sin fördel.

Den här studien har använts som grund för utveckling av tre typer av kurser:

- Ledarskapskurser för doktorander, vars syfte är att öka deras kontroll över sin forskningsprocess och sitt forskningsprojekt och därmed även underlätta deras övergång till arbetslivet.
- En serie workshopar för att stimulera dialogen mellan handledare och doktorander. Inom serien delade deltagarna bl.a. med sig av kritiska situationer och gjorde rollspel om dessa situationer.
- En serie workshopar där handledare inom byggläring från olika universitet diskuterade doktorandernas process och avhandlingar, och gemensamt upprättade kriterier för dessa.

Studenter som går från studier till arbetsliv

De redskap som studenter lär sig använda under studierna har ofta en delvis annan funktion i arbetslivet. Inom juristutbildningen får studenter lära sig att använda texter för att bedöma olika rättsfall, men i arbetslivet ska de även kunna handla utifrån bedömningen av texterna. Gränsen mellan studier och arbetsliv är inte heller alltid så glasklar – teknikdoktorander har ofta plats inom industrin när de utför sin forskning. Deras avhandling präglas därför av olika världars kunskaper och kunskapssyner. Det här resultatet anknyter till våra syften att undersöka medierande redskap inom olika ämnesfält och hur de används för kunskapskonstruktion. Resultatet visar även på behovet av mer forskning om hur studenter hanterar svårigheterna att "tjäna två herrar" och hur högre studier kan underlätta övergången till arbetslivet.

Övergången kan underlättas genom bättre kontakter mellan arbetsliv och universitet. Man brukar tänka på dem som två helt olika världar, men i dagens rörliga samhälle överlappas de alltmer. Bland annat behöver alla moderna företag forskning och utveckling, och universiteten behöver stärka anställningsbarheten för studenterna och utvecklas av utmaningen att ta in kunskaper från praktisk verksamhet. Ett sätt att överbrygga glappet mellan världarna är gemensamma forskningsprojekt, varav "industridoktorander" är en väg. De kan bli värdefulla medlare mellan de olika världarna, bland annat genom sina medierande redskap.

Litteratur

Latour (1998): *Artefaktens återkomst – Ett möte mellan organisationsteori och tings sociologi*. Stockholm: Santérus förlag.

Nonaka & Takeuchi (1995): *The knowledge-creating company*. Oxford Univ. Press: New York.

Polanyi (1983/1966): *The tacit dimension*. Magnolia: Peter Smith.

24. FÖRÄNDRADE KUNSKAPSFORMER OCH FÖRNYADE INFORMATIONSS- KOMPETENSER I GYMNASIESKOLAN

Författare:

Olof Sundin, 0707-314549, olof.sundin@hb.se, *Högskolan i Borås*

Helena Francke, *Högskolan i Borås*

EXpertis, Auktoritet och Kontroll på Internet (EXAKT): en studie av for-
mandet av källkritik i webb 2.0-miljöer för lärande.

Projektdeltagare:

Olof Sundin

Helena Francke

Louise Limberg

Mikael Alexandersson

Projektblogg:

<http://projektexakt.wordpress.com>

En medievärld i förändring och ett ökat individuellt ansvar för sökning, värdering och sammanställning av information i skolan väcker frågor om hur elever, lärare, skolbibliotekarier och deltagare i sociala medier hanterar källkritiska frågor och trovärdighet. I våra studier av klassrumsaktiviteter och av deltagande i *Wikipedia* framkommer en komplex relation mellan preferenser för förhandsgranskade, stabila källor och för den mångfald av ståndpunkter som kommer till uttryck och förhandlas fram på Internet.

Vi lever i en tid då förutsättningar för publicering, förmedling och utnyttjande av kunskap förändras i snabb takt. EXAKT-projektet tar sin utgångspunkt i de sätt på vilka Internet i kombination med pedagogiska metoder som uppmuntrar projektarbete, förändrar förutsättningarna för gymnasieelevers lärande. Där bibliotek och skolor förr försåg elever med förbestämd litteratur, söker elever i allt större utsträckning numera själva information på webben för olika projektarbeten. På Internet har en accelererande utveckling av nya webbaserade redskap där användare på ett enkelt sätt kan bidra till innehåll och organisation skett under senare år. Ett par välkända exempel är uppslagsverket *Wikipedia* och bloggar. Dessa redskap

gör det lättare att, utan att inneha formella meriter eller avancerade tekniska kunskaper, enkelt och omedelbart kunna publicera sig på webbplatser som är tillgängliga för tusentals läsare.

Wikipedia, bloggar och andra sociala medier används allt mer av gymnasieelever, samtidigt som lärare och bibliotekarier ofta lyfter fram elevers svårigheter med att göra källkritiska bedömningar (Limberg & Folkesson, 2006). Det är därför särskilt intressant att utforska hur gymnasieelever hanterar problematiken med att bedöma kunskapens auktoritet när traditionella sätt, t.ex. att se till författares formella expertis och redaktionell förhandsgranskning av information, försvåras i nya digitala miljöer. EX-AKT-projektets syfte är därför att utforska hur förändrade förhållningssätt till expertis, auktoritet och kontroll formar förutsättningarna för källkritiska resonemang i nya digitala miljöer i samband med lärande i skolan. Projektets teoretiska perspektiv är hämtat från en sociokulturell tradition som intresserar sig för samspelet mellan förändrade kunskapssyner och nya digitala redskap för produktion, organisation, sökning och sammanställning av kunskap (Säljö, 2010).

Vi har utforskat föreställningar, erfarenheter och handlande i gymnasieskolan när det gäller källkritik i ljuset av en ökad närvaro av sociala medier. Vi har också utforskat hur förtroendet för kunskapens auktoritet byggs in och framträder i *Wikipedia* samt hur *Wikipedia* kan förstås i en upplysningstradition.

Kunskapsproduktion eller återvinning?

I samspel med Google utgör online-uppslagsverket *Wikipedia* en central resurs i människors vardag. Enligt analytikerföretaget Alexa är *Wikipedia* den sjunde mest besökta webbplatsen i Sverige (Alexa, 2011). En sådan siffra visar att encyklopedisk kunskap står sig mycket väl i konkurrensen om människors intressen på webben. En fråga vi har ställt oss är hur den kunskap som vi alla, inte minst elever i skolmiljöer, lutar oss mot formas?

Låt oss börja med att sätta in *Wikipedia* i ett historiskt sammanhang (se Haider & Sundin, 2010). Det finns en lång tradition i västerlandet av en strävan mot ett allomfattande system för all världens kunskap; ett system där onödigt brus är bortsorterat till förmån för den "användbara", "nyttiga" och "sanna" kunskapen. Många är de uttryck i historien där överflödet av böcker, dokument och information har beklagats. Samtidigt har det levererats många mer eller mindre utopiska förslag på hur detta kaos av information kan kontrolleras genom jättelika välorganiserade bibliotek, världsomspännande kontrollerade bibliografier, avancerade maskiner för microfilm och, på senare år, kunskapsorganisation i digitala nätverk. I denna tradition ska

Wikipedia ses. Med *Wikipedia* tas den encyklopediska traditionen till ett digitalt rum där olika artikelversioner om ett ämne arkiveras och där alla versioner är tillgängliga samtidigt. Vi har kvar upplysningstraditionens vilja att sprida kunskap till allmänheten, men denna tradition tas här ett steg längre och allmänheten bjuds in till att bli medskapare – om de håller sig till reglerna och står bakom den grundläggande idén.

De strategier och förhållningssätt till auktoritet som frekventa bidragsgivare i *Wikipedia* ger uttryck för har undersökts genom intervjuer och genom studier av bidragsgivarnas inlägg i uppslagsverket under en längre tid (Francke & Sundin, 2010; Sundin, 2011). *Wikipedia* medför nya intressanta möjligheter att studera bidragsgivares aktiviteter i form av t.ex. artikelhistorik, diskussioner och andra digitala aktiviteter. Vi kan kalla dessa för paratexter (jmf. Genette, 1997). När *Wikipedia* diskuteras brukar det som är annorlunda och nytt lyftas fram, med det finns en tydlig länk mellan *Wikipedia* och vad vi för enkelhetens skull kan kalla för etablerade medier (t.ex. böcker och artiklar utgivna på förlag). *Wikipedia* bygger inte enbart på dess bidragsgivares insatser. Uppslagsverket vilar även på en speciell programvara (Wiki), ett antal tekniska funktioner samt på centrala policy-dokument och riktlinjer för hur arbetet i uppslagsverket ska utföras. Ett av policy-dokumenterna på svenskspråkiga *Wikipedia* kallas Verifierbarhet. Det föreskriver att allt som skrivs på *Wikipedia* ska vara möjligt att verifiera genom referenser till källor utanför *Wikipedia*. Policyn om verifierbarhet utgör därför en viktig grund för arbetet med att göra uppslagsverket trovärdigt. Fakta blir till fakta först när den sätts in i ett sammanhang av andra texter och författare (jmf. Latour, 1987).

Med andra ord har de traditionella kontrollmekanismerna åsidosatts i *Wikipedia* samtidigt som de bjuds in bakvägen, genom att referenser till externa källor som bygger på dessa traditionella kontrollmekanismer värdesätts högst. Det centrala, kontinuerligt uppdaterade minnesarkiv som *Wikipedia* har blivit för oss är således ett forum för kunskapsproduktion – där människor möts, diskuterar, argumenterar och skriver – samtidigt som det kan ses som en slags kunskapens återvinningsstation där tidigare publicerat material förs samman och får ett nytt liv.

Det expanderade klassrummet

Med ökade förväntningar på elever att de ska söka, värdera och sammanställa information i olika former av egna arbeten och med en breddad tillgång till olika former av information, följer frågan om vilka källor som används i skolan och hur pedagoger och elever resonerar kring vad som är trovärdigt. Vi har följt arbetet med två olika projekt i två gymnasieklasser för att

synliggöra på vilka sätt eleverna utnyttjar och kompletterar de källkritiska metoder som ofta tas upp i skolan för att konstruera trovärdighet åt den information eleverna finner i samtida digitala miljöer (Francke, Sundin & Limberg, 2011; Sundin & Francke, 2009). Detta har gjorts genom observationer, intervjuer och bloggdagböcker. Eleverna använde sig av sådana källkritiska hjälpmedel som ett dokumentts upphov, referenser, aktualitet, medieegenskaper, genre, och retorik för att bedöma i vilken mån de kunde lita tillräckligt mycket på källan. Ytterligare en hjälp var auktoritet som överfördes från en trovärdig person till en källa, exempelvis genom att en lärare rekommenderade den. Eleverna ställde också trovärdighet i förhållande till den kontext där informationen skulle användas, t.ex. hur uppgiften var formulerad. Denna uppmärksamhet på den sociala situationen gör att eleverna förmodligen gör delvis andra trovärdighetsbedömningar utanför skolan, men även att de anpassar sig till olika pedagogers förväntningar.

Fyra övergripande förhållningssätt till trovärdighet identifierades bland eleverna. Det vanligaste var att förhålla sig till olika egenskaper som förknippas med ett dokument och som ofta återfinns bland källkritiska riktlinjer, såsom att identifiera upphov, utgivare, webbadress eller syftet med publiceringen. Ofta handlar det om att kontrollera vilken auktoritet den eventuella förhandsgranskning som ett dokument har genomgått har. Denna typ av riktlinjer tillämpas ofta relativt instrumentellt, men de kan också ligga till grund för mer reflekterande granskningar. Kunskaper om hur *Wikipedia* och dess paratexter fungerar utnyttjades sällan för de källkritiska bedömningarna. Ett annat förhållningssätt var att jämföra påståenden och fakta i olika dokument. Om samma uppgifter återfanns i flera källor ansågs de trovärdiga. Detta förhållningssätt handlar om att balansera olika källor mot varandra och även att i vissa fall balansera motstridiga synsätt mot varandra. Ett tredje förhållningssätt visade de elever som tillmätte trovärdighet till källor vars upphov uppfattades ha ett starkt engagemang eller en viktig position i samhället, till exempel myndigheter eller intresseorganisationer. Ett fjärde förhållningssätt, som dock inte framkom starkt i studierna, lyfte fram att trovärdighet skapas av kollaborativt arbete där påståenden arbetas fram i dialog och lätt kan ändras om läsare ifrågasätter dem. Detta tillåter en mångfald av röster att bidra till källan.

Delvis liknande förhållningssätt till trovärdighet hos sociala medier, särskilt *Wikipedia*, framkom i lärares och skolbibliotekariers uttalanden i fokusgruppsintervjuer (Francke & Sundin, inskickad). En tydlig förväntan på förhandskontroll av och stabilitet hos information gjorde att några av pedagogerna avrådde elever att använda *Wikipedia* i skolan, även om de i vissa fall såg det som en lämplig källa för att skaffa sig grundkunskap om ett ämne. Att jämföra påståenden i olika källor, ofta en mindre trovärdig

källa med en mer trovärdig källa, framkom som ett återkommande förhållningssätt även bland pedagogerna. I intervjuerna lades också mycket fokus på att källors trovärdighet ska bedömas i relation till vad de ska användas till. Det svåra blir då att bedöma om källan är tillräckligt trovärdig för ett visst syfte. Även bland pedagogerna lyfttes mångfalden av röster fram som något som bidrar till trovärdighet genom att tillåta många olika synsätt att komma fram. Dessa förhållningssätt kan också delvis placeras in i de tre diskurser om *Wikipedia* som identifierades som ett resultat av analys av artiklar i svensk fackpress inom biblioteks- och skolområdet (Almroth & Tenglin, 2011). En kunskapskonservativ och en kunskapsliberal diskurs identifierades, vilka kan kopplas till förhållningssätten förhandskontroll respektive mångfald.

Spår av en ny didaktik?

De aspekter av undervisning vi har fångat i vår studie kan betecknas *information literacy* eller, med hjälp av den svenska översättningen, informationskompetens. En sådan term betecknar förmågor att kunna handskas med information på olika sätt, genom att söka, värdera, sammanställa, organisera samt presentera den enligt den uppsättning förväntningar på hur man ska göra som finns i olika sammanhang. Vi ser tydligt i kursmålen för gymnasieskolan hur aspekter på informationskompetens finns företrädda. De sätt på vilka informationskompetens görs till ett objekt för undervisning och lärande är därför viktiga att studera. I de båda gymnasieklasser vi följde bedrevs det undervisning om och handledning i informationskompetens, men på lite olika sätt (Sundin, Francke & Limberg, 2011). Det blev uppenbart att det sätt på vilket uppgiften som klassen ställs inför är formulerad, påverkar hur och i vilken utsträckning som arbetet med informationskompetens framträder i undervisningen. Som vi sett ovan utgör kontroll den viktigaste aspekten av elevernas källkritiska resonemang och handlande. Det korresponderar också ganska väl med vad pedagogerna faktiskt undervisade om. I mindre omfattning framkom också hur jämförelser mellan källor kan göras, liksom hur en mångfald av författare i *Wikipedia* kan bedömas.

En framtida fråga torde vara hur man kan få de olika aspekterna att samverka på ett icke motsägelsefullt sätt; hur kan ett fokus på kontroll utvecklas till att också innefatta en granskning av den paratext som genereras av *Wikipedias* många anonyma bidragsgivare när t.ex. en kollaborativt skapad artikel i *Wikipedia* värderas? Här möts en granskning av de mekanismer som finns för förhandskontroll med en granskning i efterhand av de paratexter som produceras i t.ex. *Wikipedia*. Hur kan kunskap om hur digitala medier fungerar och är strukturerade inkluderas i undervisning i informations-

kompetens? Dessa och liknande frågor berördes i projektet utan att en fördjupning gjordes, men de framstår som viktiga framtida forskningsfrågor.

Kunskapssyner i förändring

Genom de olika studier vi genomfört i projektet, har en fördjupad och nyanserad bild av hur nya digitala medier behandlas i klassrummet samt hur kunskap byggs i sociala medier (*Wikipedia*) skapats. Vi har visat att det sker en viss vidgning i synen på vad som utgör trovärdig kunskap. *Wikipedia* bereds en plats i skolan, delvis som en konsekvens av att uppslagsverket är populärt hos gymnasieelever, men pedagoger betraktar inte *Wikipedia* som oproblematis. Andra exempel på sociala medier behandlas med större skepsis. Undervisning om *Wikipedia* och flera andra sociala medier får, trots goda intentioner, inte alltid utrymme inom de ramar som skolan har. Samtidigt är skolans ramar till stor del styrande för eleverna som anpassar sig till de bedömningskriterier som gäller. Vi har också visat att i *Wikipedia*, som utgör ett spännande exempel på ett socialt medium, förenas (om än långt ifrån smärtfritt) en radikalt förändrad kunskapssyn i produktionsprocessen med traditionella värderingar om vad som utgör en trovärdig källa. Den etablerade kunskapssyn på vilken skolan, liksom många medier, till stor del vilar är förhållandevis intakt. Utmaningen inför framtiden kommer att vara att utveckla en didaktik för undervisning om informationskompetens, som inkluderar erfarenheter skapade inom och färgade av en förändrad medieekologi.

Not

Projektet pågår fram till årsslutet 2011. Fokus under hösten 2011 kommer att ligga på bloggar och bloggförfattare.

Referenser

- Alexa (2011). *Top sites in Sweden*. <http://www.alexa.com/topsites/countries/SE> [2011-07-07].
- Almroth, B. & Tenglin, S. (2011). Media om Wikipedia: En diskursanalys av nationella facktidsskrifter. (Magisteruppsats 2011:11). Högskolan i Borås, Bibliotekshögskolan/Institutionen för biblioteks- och informationsvetenskap. <http://hdl.handle.net/2320/7995> [2011-07-07].
- Francke, H. & Sundin, O. (2010). An inside view: Credibility in Wikipedia from the perspective of editors. *Information Research* 15(3), Special supplement: Proceedings of the Seventh International Conference on Conceptions of Library and Information Science, London 21-24 June, 2010. <http://informationr.net/ir/15-3/colis7/colis702.html> [2011-07-07].
- Francke, H. & Sundin, O. (inskickad). Negotiating the role of sources: Educators' conceptions of credibility in participatory media.

- Francke, H., Sundin, O. & Limberg, L. (2011). Debating credibility: The shaping of information literacies in upper secondary school. *Journal of Documentation*, 67(4), 675–694.
- Genette, G. (1997). *Paratexts: Thresholds of interpretation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Haider, J. & Sundin, O. (2010). Beyond the legacy of the Enlightenment? Online encyclopaedias as digital heterotopias. *First Monday* 15(1), 4 January 2010. <http://www.uic.edu/htbin/cgi-wrap/bin/ojs/index.php/fm/article/viewArticle/2744/2428> [2011-07-07].
- Latour, B. (1987). *Science in action: How to follow scientists and engineers through society*. Milton Keynes: Open University Press.
- Limberg, L. & Folkesson, L. (2006). Undervisning i informationssökning: Slutrapport från projektet 'Informationssökning, didaktik och lärande' (IDOL). Borås: Valfrid.
- Sundin, O. (2011). Janitors of universal knowledge: Constructing knowledge in the everyday life of Wikipedia editors. *Journal of Documentation* 67(5), 840–864.
- Sundin, O. & Francke, H. (2009). In search of credibility: Pupils' information practices in learning environments. *Information Research* 14(4), paper 418. <http://informationr.net/ir/14-4/paper418.html> [2011-07-07].
- Sundin, O., Francke, H. & Limberg, L. (2011). Practicing information literacy in the classroom: Policies, instructions and grading. *Dansk Biblioteksforskning*, 7(2/3), 5–16.
- Säljö, R. (2010). Digital tools and challenges to institutional traditions of learning: Technologies, social memory and the performative nature of learning. *Journal of Computer Assisted Learning*, 26, 53–64.

Andra publikationer från EXAKT

- Francke, H. & Sundin, O. (2009). Format agnostics or format believers? How students in high school use genre to assess credibility. *ASIS&T 09, Proceedings of the 72nd Annual Meeting, volume 46*.
- Limberg, L., Sundin, O. & Talja, S. (2009). Teoretiska perspektiv på informationskompetens. I J. Hedman & A. Lundh (red.), *Informationskompetenser: om lärande i informationspraktiker och informationssökning i lärandepraktiker*. Stockholm: Carlssons. 36–65.
- Sundin, O., Francke, H. & Andersen, J. (2009). Materialitet och remediering: konsekvenser för informationskompetens. I J. Hedman & A. Lundh (red.), *Informationskompetenser: om lärande i informationspraktiker och informationssökning i lärandepraktiker*. Stockholm: Carlssons. 181–206.

25. SKOLA OCH BARNDOM I FÖRÄNDRING

– Individualisering, demokratisering, förändrad generationsordning

Författare:

Ingerd Tallberg Broman, *Malmö högskola*

Medverkande i projektet "Mångkontextuell Barndom. Skola, fritid, familj i förändring och gränsöverskridande":

Angerd Eilard, *Skolinspektionen och Malmö högskola*

Ann-Carita Evaldsson, *Uppsala universitet*

Kalle Jonasson, *Malmö högskola*

Ingela Kolfjord, *Malmö högskola*

Balli Lelinge, *Malmö högskola*

Camilla Löf, *Malmö högskola*

Tomas Peterson, *Malmö högskola*

Pauline Stoltz, *Malmö högskola*

Ingerd Tallberg Broman, *Malmö högskola*

Ann-Christine Vallberg Roth, *Malmö högskola*

Berit Wigerfelt, *Malmö högskola*

Mats Trondman, *Linnéuniversitetet*¹

Bakgrund

Barndomen karakteriseras i dag av en ökad grad av mångkontextualitet. Den utspelas i många olika och allt mer gränsöverskridande sociala rum: hem, skola, fritid, kamratgrupper, media, nätgemenskaper etc. Barnen och de unga rör sig dagligen, ja stundligen, mellan dessa olika sammanhang och möjligheter, som präglas av mer eller mindre överensstämmande värden och normer.

¹ Se www.mangkontextuellbarndom.se

I denna mångkontextualitet har skolan fått en allt tydligare funktion att utgöra den institution, det sociala rum, där social sammanhållning, demokrati och integration förhandlas och eftersträvas och där barn och barndomen normeras, kontrolleras och bedöms. Förväntan på skolan är omfattande. Skolan ska kunna möta och lösa samhällsliga problem och målsättningar vad gäller såväl fostran, omsorg som utbildning. Kraven på elevernas, och föräldrarnas, delaktighet, liksom på en fortsatt demokratisering av verksamheterna, är tydligt uttryckta i alla styrdokument. Skolans ansvar för social fostran och värdefrågor har ökat och den måste hitta vägar att hantera de många sociala, kunskapsmässiga, psykologiska och moraliska utmaningar som globaliseringen och den ökade mångfalden innebär (Wigerfelt, 2011). Begreppet "värden" har också fått en framhävd position. Demokratiska, gemensamma och sammanhållande värden ska utvecklas genom skolans innehåll och arbetssätt (Stoltz, 2011b).²

De skolpraktiker som analyseras i detta projekt kan ses i dessa perspektiv.

En berättelse om både barndom och skola i förändring

Vårt projekt har genomförts av en flervetenskaplig grupp. Resultaten redovisar en komplex bild av ett förändrat samhälle, en förändrad barndom och skolans samverkan med, och delaktighet i, dessa nya förutsättningar. Vårt resultat belyser såväl en barndom som en skola i förändring. Vi behandlar barndom i olika sociala rum och sammanhang i, och med anknytning till, skolan, som i grundskolans läseböcker (Eilard), i det politiska rummet – barnkonventionen (Stoltz), i föreningsidrotten i skolan (Peterson), rastfotbollen, (Jonasson), i kamratgrupp (Evaldsson), i medierna (Wigerfelt), och i pedagogiska och sociala skolpraktiker som individuella utvecklingsplaner (Vallberg Roth), skolämnet livskunskap (Löf), klassråd (Lelinge), kamratmedling (Kolfjord) och föräldrasamarbete (Tallberg Broman).

De mer omfattande empiriska studierna i projektet har genomförts i urbana och mångfaldspräglade skolor med högre andel immigranter än det genomsnittliga för Sverige. Vi kan konstatera att det i dessa skolor framhålls särskilt angeläget med olika praktiker inriktade mot fostran och värdefrågor, som också då tar en större del av skoltiden i anspråk. Vi kan också konstatera en konkurrens mellan kunskapsuppdrag och det sociala demokratiinriktade uppdraget, vilket tydliggörs bl.a. i Lelinges studier av klassrådet "Hur ska vi hinna med det?", och i Kolfjords (2009a, b, 2011) studier av kamratmedlingen "Man missar lektioner och viktiga saker, läraren säger alltid de

² De referenser som uppges i denna artikel utgörs framför allt av forskargruppens texter. Referenser till anknytande forskning och teoretiska utgångspunkter återfinns i dessa källor.

viktigaste sakerna då (när medlarna gått för att medla)” (Kolfjord, 2011:166). De sociala projekten är villkorade av kunskapsuppdraget i skolan. För flera av dem, som exempelvis skolämnet livskunskap, som motiverats som ett sätt att ”förebygga kulturkrockar” i det mångkulturella samhället (Löf, 2011b: 108–109), gäller också att de saknar nationella riktlinjer. Innehåll och genomförande blir därför avhängigt av de enskilda lärarnas engagemang och tolkningar, samt av metoder som erbjuds från den kommersiella marknaden (Löf 2009, 2011a, b).

Ett individualiserat, självreglerande och egenansvarigt barn

Resultaten visar hur de analyserade skolpraktikerna (teknikerna) ställer krav på ett kommunikativt, självreflekterande, självutlämnande och egenansvarigt barn. Det är ett i hög grad individualiserat barn, vars rättigheter, men kanske framför allt *ansvar*, betonas. Barn-vuxenrelationen är starkt förändrad. Barns aktörskap och kompetens understryks. Men tilliten till det kompetenta barnet har dock påtagliga gränser. Den kombineras med en omfattande ökning av styrning och kontroll. Framväxten av ett särskilt skolämne, livskunskap, för frågor som vi i hög grad brukar betrakta som tillhörande ”det privata” eller ”det personliga” livet, och de för grundskolan obligatoriska individuella utvecklingsplanerna (IUP) ser vi som exempel på det.

Vardagen i förskola och skola har sannolikt alltid varit genomsyrade av mer eller mindre medvetna bedömningar av olika slag, framhåller Vallberg Roth (2011), men det som är kännetecknande för vår samtid är att olika typer av dokumentation och bedömningar återfinns *längre ner i åldrarna* och sprids snabbare i förtätade kommunikationsmönster (s. 117). Peterson (2009, 2011) framhåller på liknande sätt, från sina studier av idrottens barn- och ungdomsverksamheter, den allt tidigare regleringen av barndomen. Den är både tidigare och den gäller allt fler av barnen.

En interaktiv skola med fler aktörer – uppluckring av gränser

De praktiker som studeras i våra delprojekt karakteriseras av *gränsöverskridande processer och förändring av tidigare avgränsningar* mellan vuxen och barn, barn och unga, lärare och elev, lärare och förälder samt mellan skola och hem. Processerna präglas av kommunikation, interaktion och förhandlingar samt av utmaningar av tidigare professions- och föräldraansvar och identiteter. De ställer i många hänseenden stora krav på språkliga och kulturella resurser hos såväl barn/elev, lärare och förälder.

Skolans väggar är på ett helt annat sätt än tidigare porösa mot omvärlden, och fler aktörer har fått inflytande över verksamheten. Vi ser i vår forskning

hur de sociala rummen och sammanhangen (som skola-hem, skola-idrott) förändras i sitt innehåll när de relateras till varandra, eller som Trondman uttrycker det, när de invaderar varandra (Trondman 2009: 243).

De konsekvenser som kan uppstå i mötet mellan olika sociala rum och sammanhang med skilda logiker diskuteras bl.a. av Peterson (2011), som problematiserar föreningsidrottens intensifierade samarbete med skolorna på schemalagd skoltid. Peterson illustrerar hur föreningsidrotten används som en social och pedagogisk praktik för att lösa utmaningar som skolan står inför. Han visar så att när en verksamhet som är utformad på idrottens fält överförs till skolans värld följer den idrottens logik och normer och medför tävlingspraktiker, selektionssystem och en mer disciplinär pedagogik.

Den ökande graden av öppenhet från skolans sida gentemot andra sociala rum, som hem och fritid, kan ses som ett resultat av demokratisering och decentralisering, men också av skolans behov av stöd i sitt uppdrag. De tidigare åtskilda sociala sammanhangen knyts närmare varandra, överlappar och påverkar starkt barns uppväxtvillkor. En tendens till *förrättsligande* och *byråkratisering* av ansvarsfördelning och förväntningarna på respektive parter, barn, förälder, lärare, i form av åtgärdsprogram, föräldrakontrakt och utvecklingsplaner, reglerar denna ökande öppenhet (Kolfjord, 2002, 2009a, b, 2011; Stoltz & Svensson, 2010; Tallberg Broman, 2009; Tallberg Broman & Kolfjord, 2011; Vallberg Roth, 2009, 2011). Trondman ställer frågan om de olika sociala rummen därigenom också blir mer lika varandra, mer enhetliga i sätt att tänka och tala om barn etc? (2009: 243).

Förändrad ansvarsfördelning och generationsordning

De historiska perspektiven har uppmärksammats i samtliga delprojekt, då vi varit intresserade av att kunna lyfta fram förändringar. Eilard (2008, 2009, 2011) som analyserar läseböcker från de sista femtio åren, sammanfattar att en *förändrad generationsordning*, en förändrad relation mellan vuxna och barn, utgör den mest framträdande förändringen. I nutidens läseböcker är barnet i centrum som aldrig tidigare. I det längre historiska perspektivet kan en förändrad *könsordning* konstateras med ökad jämlikhet mellan könen. Här rymmer projektet också studier med andra bilder av barndomens sociala relationer. I Jonassons (2010) studie av rastfotbollen sätts ett till skolan anknutet, men inte av skolan styrt, utrymme i fokus. Jonasson visar hur den relativa könsjämlighet som framhålls i historiskt perspektiv, här med all tydlighet ersätts av könshierarki och begränsade subjektspositioner för "åskådare"-flickorna.

Från Lelinges (2011a, b) studier av klassråden och Stoltz (2011a) studier av barnkonventionen och ansvarsfördelningen mellan barn och vuxna, ser

vi en *demokratisering* och en radikalt förändrad ställning för barnet som medborgare. Med demokratisering menas här både den organisatoriska förändringen av skolväsendet, som möjliggjorde en mer likvärdig relation till utbildning och skola för barn och familjer, och den inre demokratin. Den senare återfinns vi i studierna av klassrådets ställning och tillämpning i ett historiskt perspektiv. Förändringarna under de senaste åren karakteriseras bl.a. av en innehållslig förändring av vad demokrati kan innebära i skolan. I flera av våra delstudier framhålls att det har skett en individualisering av demokratin, med ett tydligare fokus på det individuella valet och inflytandet.

Trondman undersöker de i projektet yngsta barnens normativa förväntningar på sina lärare, förväntningar som han finner kloka och insiktsfulla. Barnen önskar vuxna som möjliggör en bra tillvaro – och framtid – för dem. Vuxna ska ansvara för omsorg, empati, interaktiv närvaro, läroprocesser, tillitsfull ordning och rättvisa. Det kräver, framhäver Trondman, ett vuxenansvar och vuxenansvaret är asymmetriskt. De vuxna har ett mycket större ansvar för att barnen utvecklar sina möjligheter att bestämma, än vad barnen har för att vuxna tar sitt ansvar (Trondman 2003, 2011). Det så framhållna barnperspektivet uttrycker de vuxnas ansvarstagande för barnens framtida livschanser, som barnet ännu inte kan förstå betydelsen av, framhåller Trondman (2011: 68–69) och knyter an till Feinberg (1983: 30), som betonar varje barns rätt till en öppen framtid, till en tillgång till vad de ännu inte vet att de är i behov av.

Att få likvärdiga möjligheter

Vi ser i forskning att likvärdigheten brister. Skolvalsreformer och samhällsvillkor har bidragit till en allt mer olik skola (Skolverket, 2009). Vi förstår de många gränsöverskridande mellan olika sociala rum och sammanhang som vi visat, som ett stöd för skolans möjlighet att genomföra sitt uppdrag. Vi ser dem också som en risk för förstärkt segregation och olikvärdighet inför skolan.

Vi visar också på stigmatiserande skildringar och kategoriseringar som skapar selektiva förväntningar och begränsningar av olika barns utvecklings- och framtidsmöjligheter (Wigerfelt, 2009, 2011). Wigerfelt (2011) visar, i sin analys av tidningen *Sydsvenskan*, hur media skapar föreställningar om olika skolor, barn/elever, föräldrar, lärare i mångfaldens samhälle, föreställningar som leder till negativ stigmatisering och stärker den redan kraftiga segregeringen. Barnen blir bärare av problemen. De blir ”bristfälliga elever” som orsakar problem. Nyhetslogiken bidrar till att negativa skildringar av skolan ges störst utrymme. Vallberg Roth drar liknande slutsatser från sina studier av dokumentation och bedömning i allt tätare mönster, i allt tidigare

i åldrar. Den tidiga kategoriseringen innebär risker. Vallberg Roth framhäver också, att förskolans bedömning och de mediabilder som Wigerfelt lyfter fram, tycks överensstämma, så att barn med migrationsbakgrund kategoriseras som socialt och språkligt problematiska (s. 115). Eilard har liknande resultat från sin historiska analys av den tidiga läseboken. Representationerna av barnen/eleverna/föräldrarna i läroböcker, i media etc. är viktiga: vilka inkluderas, vilka exkluderas, vad kopplas positivt etc?.

Avslutning

Projektet har varit inriktat på en skola och barndom i förändring. Vi har studerat skolrelaterade normerande praktiker med krav på interaktion, kommunikation och ständigt återkommande bedömningar. Praktikerna förutsätter goda språkliga och kulturella kompetenser, hos framför allt barnen/eleverna, men också hos deras föräldrar. Skolan är utsatt för omfattande krav i en förändrad omvärld. För hantering av de många skoluppgifterna ser vi hur många aktörer har tillträde till och efterfrågas i skolan, föräldrar, föreningar, kommersiella företag, och professionella som polis och socialtjänst.

Samtliga forskare i projektet har kommit att diskutera förändringsprocesserna vad gäller vuxen-barnrelationen och ansvarsfördelningen mellan barn och vuxna. Vi har i projektet slagits av hur starkt barnets egenansvar betonas, oavsett om det gäller individuella utvecklingsplaner, livskunskap, kamratmedling eller klassrådsdiskussioner. Den önskade delaktighet, som detta uttrycker, kan uppfattas som positiv, som ett uttryck för en ökad demokratisering och en visad tillit från vuxensamhället. Vi ser det också så i flera fall som vi studerat. Den kan också, vilket vi kanske oftare gjort, uppfattas som problematisk, som en svaghet från vuxensamhället, och som ett uttryck för dess osäkerhet inte bara inför framtiden, utan för det pågående nuet.

Referenser

- Eilard, Angerd (2008). *Modern, svensk och jämställd. Om barn, familj och omvärld i grundskolans läseböcker 1962–2007*. Malmö Studies in Educational Sciences No. 38. Lärarutbildningen, Malmö högskola.
- Eilard, Angerd (2009). Barndomsbilder i förändring i grundskolans läseböcker. *EDUCARE* 2/3: 157–194.
- Eilard, Angerd (2011). Barndom under ett halvsekel i grundskolans läseböcker – generation och andra relationer i förändring. I Ingegerd Tallberg-Broman Skola och barndom. Normering, demokratisering, individualisering. Malmö: Gleerups.
- Kolfjord, Ingela (2002). Förrättsligandet av ungdomars konflikter, *Sociologisk forskning* 3–4.

- Evaldsson, Ann-Carita (2009). Verbal mobbning och normerande praktiker I flickors relationsprat. *EDUCARE* 2/3: 137–156.
- Feinberg, Joel (1983). "The Child's Right to an Open Future". I John Howies (red.) *Ethical Principle for Social Policy*. Carbondale, Illinois: Southern Illinois University Press.
- Jonasson, Kalle (2010). *Klungan och barndomens sociala rum. Socialt gränsarbete och figurationer i rastfotbollen*. Licentiatavhandling. Malmö högskola.
- Kolfjord, Ingela (2009a). Alternativ konflikthantering: Hur kamratmedling kan påverka elevers relationsskapande, *EDUCARE* 2/3: 119–136.
- Kolfjord, Ingela (2009b). *Konflikthantering i skolan – Kamratmedling framför nolltolerans*. Lund: Bokbox Förlag.
- Kolfjord, Ingela (2011). Kamratmedling – elevernas aktörskap i fokus. I Ingegerd Tallberg Broman *Skola och barndom. Normering, demokratisering, individualisering*. Malmö: Gleerups.
- Lelinge, Balli (2011a). *Klassråd – ett socialt rum för demokrati och utbildning. Om skola och barndom i förändring*. Licentiatavhandling, Malmö högskola.
- Lelinge, Balli (2011b). Klassrådet – ett socialt rum för elevers aktörskap och inflytande. I Ingegerd Tallberg Broman *Skola och barndom. Normering, demokratisering, individualisering*. Malmö: Gleerups.
- Löf, Camilla (2009). Livskunskap, ett gränsöverskridande skolämne, *EDUCARE* 2/3: 101–117.
- Löf, Camilla (2011a). *Med livet på schemat. Om skolämnet livskunskap och den riskfyllda barndomen*. Malmö Studies in Educational Science No. 59. Malmö: Malmö högskola.
- Löf, Camilla (2011b). Skolämnet livskunskap och den riskfyllda barndomen. I Ingegerd Tallberg Broman *Skola och barndom. Normering, demokratisering, individualisering*. Malmö: Gleerups.
- Peterson, Tomas (2009). Barndomens reglering via skol- och föreningsidrotten, *EDUCARE* 2/3: 73–100
- Peterson, Tomas (2011). När idrottsföreningarna kommer till skolan – om reglerad barndom och fält som korsas. I Ingegerd Tallberg Broman *Skola och barndom. Normering, demokratisering, individualisering*. Malmö: Gleerups.
- Skolverket (2009). *Vad påverkar resultaten i svensk grundskola: Kunskapsöversikt om betydelsen av olika faktorer – sammanfattande analys*. Stockholm: Fritzes.
- Stoltz, Pauline (2011a). Barnkonventionen och ansvarsfördelningen. I Ingegerd Tallberg Broman *Skola och barndom. Normering, demokratisering, individualisering*. Malmö: Gleerups.
- Stoltz, Pauline (2011b). Canons and communities. Children and social cohesion in Sweden and the Netherlands, *Education, Citizenship and Social Justice* 6(1).
- Stoltz, Pauline & Svensson, Marina (2010). Rights and responsibilities in a gendered world – Equality in/between China and the Nordic countries. I Pauline Stoltz; Marina Svensson; Zhongxin Sun & Qi Wang (red.) *Gender Equality, Citizenship and Human Rights: Controversies and Challenges in China and the Nordic Countries*. London: Routledge.
- Tallberg Broman, Ingegerd (2009). No Parent Left Behind. Föräldradeltagande för inkludering och effektivitet, *EDUCARE* 2/3: 221–240.

- Tallberg Broman, Ingegerd & Kolfjord, Ingela (2011). Föräldrar och skola – delaktighet, styrning och segregation. I Ingegerd Tallberg Broman *Skola och barndom. Normering, demokratisering, individualisering*. Malmö: Gleerups.
- Trondman, Mats (2003). *Kloka möten: Om den praktiska konsten att bemöta barn och ungdomar*. Lund: Studentlitteratur.
- Trondman, Mats (2009). Slutkommentar: Mångkontextuella och gränsöverskridande läroprocesser – om barn som självreglerande och egenansvariga subjekt, *EDUCARE* 2/3: 241–298.
- Trondman, Mats (2011). Snälla fröknar – om barns perspektiv och barnperspektiv. I Ingegerd Tallberg Broman *Skola och barndom. Normering, demokratisering, individualisering*. Malmö: Gleerups.
- Vallberg Roth, Ann-Christine (2009). Styrning genom bedömning av barn, *EDUCARE* 2/3: 193–218.
- Vallberg Roth, Ann-Christine (2011). "Gör alltid sitt bästa" "Duktig! Kan ibland vara lite stökig" – om bedömning och dokumentation av barn. I Ingegerd Tallberg Broman *Skola och barndom. Normering, demokratisering, individualisering*. Malmö: Gleerups.
- Wigerfelt, Berit (2009). "En likvärdig skola?", *EDUCARE* 2/3: 41–72.
- Wigerfelt, Berit (2011). Stigmatiserande mediabilder. I Ingegerd Tallberg Broman *Skola och barndom. Normering, demokratisering, individualisering*. Malmö: Gleerups.

26. EN GOD UTBILDNING GÖR LIVET BÄTTRE – OCH LÄNGRE!

Projektledare:

Michael Tämlin, *Institutet för social forskning (SOFI), Stockholms universitet*

Medverkande i projektet:

Robert Erikson, *Institutet för social forskning (SOFI), Stockholms universitet*

Martin Hällsten, *Institutet för social forskning (SOFI), Stockholms universitet*

Jenny Torssander, *Institutet för social forskning (SOFI), Stockholms universitet*

Projekt:

Utbildningsvägar, utbildningssystem och individuella välfärdsutfall (VR 2007-3351)

Artiklar från projektet kan laddas ner från de medverkandes personliga hemsidor via www.sofi.su.se

Lärande pågår hela livet, från barndomen i uppväxthemmet före skolstarten, genom utbildningens olika stadier, via yrkesliv och familjebildning, till ålderdomen efter arbetslivets slut. Föräldrarnas utbildning och yrke styr i stor utsträckning unga individers utbildningsval, som i sin tur inverkar på hur arbetsliv och familjeliv gestaltas, och alla dessa faktorer – var för sig och i samspel med varandra – är viktiga för såväl livets längd som dess kvalitet. Projektets huvudsakliga bidrag är att klargöra utbildningens roll för levnadsvillkorens utformning genom att undersöka betydelsen av dess placering i tiden – individens livsförlopp – och i det närmaste sociala rummet: familjen.

Uppväxtvillkor, utbildningsval och arbetslivskarriärer

Ojämlighet i utbildning mellan individer med olika klassbakgrund uppstår till följd av skillnader i skolprestationer (s.k. primära effekter), såväl som i val av utbildning (sekundära effekter). Med hjälp av data om ansökningar till högre utbildning har Hällsten (2010) analyserat klasskillnader i utbildningsval. Personer med arbetarklassbakgrund tenderar att välja högskoleprogram av kortare längd, med lägre intagningskrav, och med kortare avstånd från uppväxthemmet, jämfört med prestationsmässigt likvärdiga

individer från högre tjänstemannabakgrund. Individer från övre medelklass föredrar istället längre program vid etablerade lärosäten med en högre förväntad lönenivå efter genomgången utbildning. Dessa olikheter i utbildningsval leder sammantaget till betydande skillnader i framtida lönenivåer och arbetslöshetsrisker.

Tidigare forskning har visat att större delen av lönegapet efter klassursprung förmedlas via den egna utbildningen. Styrkan av denna förmedlande länk beror delvis på hur noggrant utbildning mäts. Genom att utnyttja ett betydligt mer detaljerat mått än vad som tidigare varit tillgängligt, visar Hällsten (2011a) att egen utbildning som länk mellan klassbakgrund och egen lön är starkare än vad man tidigare funnit. Ändå återstår ett begränsat men tydligt lönegap efter social bakgrund givet utbildning. Lönegapets storlek varierar mellan olika branscher och yrken, t.ex. så att gapet är mindre inom naturvetenskapliga områden än i samhällsorienterade arbeten. Vidare tenderar den offentliga sektorn och stora privata företag att ha relativt små lönegap efter klassursprung, vilket tyder på att byråkratisk reglering kan ha socialt utjämnande effekter.

Bidrar vidgade möjligheter till livslångt lärande till att minska ekonomisk ojämlikhet? Hällsten (2011b) söker besvara denna fråga genom att analysera arbetslivskarriärer bland individer som genomgår högre utbildning relativt sent i livet. Vilka grupper är det som påbörjar högskoleutbildning efter slutet av ungdomsperioden? Är det grupper med en relativt svag eller stark position i utgångsläget, vad gäller social bakgrund, yrke, lönenivå och arbetslöshetserfarenhet? Resultaten, som bygger på svenska registerdata, visar att benägenheten att inleda en högskoleutbildning efter 30 års ålder är relativt hög bland individer som dittills varit måttligt missgynnade vad gäller lön och arbetslöshet. Skillnader i övergången till högre utbildning mellan personer som är uppvuxna i olika klasser tenderar också att minska med stigande ålder. Det livslånga lärandet i form av sena högskolestudier tycks alltså bidra till att minska ojämlikheten i samhället, både inom och mellan generationer.

I vilken grad förbättras en individs position i arbetslivet av att gå en högskoleutbildning i relativt hög ålder? Sverige är ett intressant fall internationellt eftersom möjligheterna att studera på högre nivå i vuxen ålder är ovanligt goda här (behörighet att söka till högskolan samt rätt till tjänstledighet för studier oavsett ålder, och rätt till studiemedel fram till 50 års ålder). I en analys av svenska registerdata för perioden 1985 till 2007 visar Hällsten (2011c) att en sent genomgången högre utbildning medför betydande förbättringar av arbetslivssituationen. I genomsnitt steg andelen förvärvsaktiva med 18 procentenheter och den genomsnittliga lönenivån med 12 procent, bland de individer som genomförde en högskoleutbildning, jämfört med i övrigt lika individer som inte deltog i högre studier.

Lärande i arbetslivet

En viktig del av det livslånga lärandet sker i arbetslivet. Det har länge uppmärksammats att arbetslivets lärande tenderar att förstärka snarare än försvaga ojämlikheten i kunskaper. Denna tendens brukar kallas ”träningsskottet”: individer som redan har relativt mycket utbildning har större möjligheter till ytterligare utveckling i arbetet än vad personer med lägre utbildning har.

Relationen mellan utbildning i skolan och lärande i arbetslivet har i projektet belysts på flera olika sätt. Korpi och Tåhlin (2009) analyserar orsakerna till träningsskottet med hjälp av data från de svenska levnadsnivåundersökningarna (LNU). Den viktigaste orsaken till att personer med hög utbildning från skolan erhåller relativt mycket träning i arbetslivet, som förstärker de ursprungliga skillnaderna i kunskaper, är att dessa individer ofta har jobb med höga krav på kvalifikationer. Arbetsuppgifterna i dessa jobb kräver ett kontinuerligt lärande för att utföras väl. Högutbildade individer som har enkla jobb (arbeten med låga kvalifikationskrav) har inte större tillgång till träning och utveckling i arbetet än vad lågutbildade personer har.

Att skilda möjligheter till lärande i arbetet sammanhänger med jobbets karaktär, snarare än med individens förutsättningar, har viktiga policyimplikationer. Arbetsgivarna kan knappast förväntas att erbjuda träning och utbildning till individer som arbetar med okvalificerade uppgifter, eftersom kontinuerligt lärande inte behövs i dessa jobb. Inte heller kan arbetsgivarna förväntas avstå från att träna och utbilda individer i kvalificerade jobb, eftersom lärande ofta är nödvändigt i dessa arbeten. Det är alltså arbetsuppgifternas karaktär som är nyckeln till stora delar av det livslånga lärandet. Vägen till mer kvalificerade uppgifter – och därmed till kontinuerligt lärande – går sannolikt i huvudsak via skolan. Som resultaten från en annan av projektets delstudier visar (se ovan), ger t.ex. övergången till högskola i vuxen ålder en tydlig förbättring av arbetslivspositionen.

En viktig utgångspunkt för projektet är det starka sambandet mellan utbildning och hälsa (avspeglad t.ex. genom livslängd). Om detta samband uppkommer genom att utbildningen påverkar hälsan (snarare än att hälsan påverkar utbildningen, eller att båda har en gemensam orsak), ligger det nära till hands att se den gynnsamma effekten som ett utslag av kunskaper och lärande. Men lärande sker som sagt inte bara i skolan utan även i arbetslivet; i ett längre historiskt perspektiv har arbetet i själva verket varit den viktigaste källan till kunskaper för de flesta. Frågan uppstår hur sambandet mellan utbildning och livslängd ska tolkas i detta perspektiv. Är det kunskaper och förmågor som förvärvats i skolan som bidrar till en god hälsa och ett långt liv, eller är det lärandet i arbetslivet som är avgörande, ett lärande

som skolutbildningen gett tillgång till genom behörigheten att anställas i ett kvalificerat jobb? Eller är det en kombination?

Utbildning, social skiktning och livslängd

Preliminära resultat från en pågående delstudie i projektet tyder på att det i huvudsak är fråga om en kombinationseffekt, men att den separata betydelsen av arbetets lärande är större än av skolans. Hög utbildning i kombination med ett kvalificerat jobb ger det bästa utfallet (det längsta livet). Utöver denna gemensamma inverkan av utbildning och arbete tycks ett kvalificerat arbetsinnehåll ha en större positiv effekt på livslängden än en hög utbildning, åtminstone bland män.

Att utbildningens och arbetets gemensamma inverkan är större än deras enskilda effekter stöder en tanke som är central i aktuell forskning om lärande, nämligen att "färdigheter föder färdigheter". Enligt detta synsätt bygger människans utvecklande av förmågor på successiv inläring, där tidigt förvärvade kunskaper är avgörande för senare lärande. Livslångt lärande (t.ex. under arbetslivet) är alltså en viktig källa till kunskap, men blir effektivt bara om en god grund har lagts tidigt i livet (t.ex. i skolan). Den starka kombinationseffekten av lång skolutbildning och kvalificerade arbetsuppgifter (som inte bara gäller livslängd utan även andra viktiga utfall, t.ex. lönenivå) är väl förenlig med detta perspektiv på det långsiktiga lärandets villkor.

Dessa resultat, som bygger på svenska registerdata, är än så länge preliminära. Men mönstret i resultaten liknar det som framträder i en av projektets publicerade analyser, där olika grupper av högutbildade personer jämförs med varandra vad gäller hur länge de lever (Erikson och Torssander 2009). Allra längst lever de individer som först skaffat sig en hög utbildning och sedan förvärvsarbetat med forskning och/eller undervisning på högskolenivå. Mycket länge lever också högutbildade personer som förvärvsarbetat inom det medicinska området. Båda dessa grupper lever längre än övriga individer med högskoleutbildning, som i sin tur lever längre än individer med gymnasium som högsta utbildning. Högst dödlighet uppvisar de personer som inte har någon utbildning utöver den obligatoriska, särskilt de som förvärvsarbetat i liten utsträckning. Att högskolelärare och forskare lever längst av alla de urskilda grupperna är ett tecken på den positiva betydelsen av livslångt lärande. Dessa individer "kan sägas fortsätta sin utbildning under hela sitt yrkesaktiva liv" (Erikson och Torssander 2009, sid. 230).

Utbildning avspeglar inte bara kunskaper och förmågor, utan är också – tillsammans med yrke och inkomst – en central indikator på samhällets sociala skiktning i vidare bemärkelse. Torssander och Erikson (2010) jämför

betydelsen av dessa tre skiktningdimensioner för individers livslängd. Yrke delas upp i två faktorer – klass och status – så tillsammans blir det fyra dimensioner av den sociala skiktningen som undersöks. Både klass och status är nära kopplade till yrkets kvalifikationsgrad (se le Grand och Tåhlin 2010), det vill säga arbetets kunskapsinnehåll och utrymme för kontinuerligt lärande, men kan också ses som indikatorer på anställningsrelationer (klass) och social över/underordning (status). Det är i den senare betydelsen som klass och status ingår i Torssander och Eriksons jämförande studie. Resultaten visar att de fyra faktorerna (utbildning, klass, status, inkomst) alla har ett klart samband med människors livslängd när de analyseras var för sig. Då de analyseras tillsammans, dvs. när deras inbördes samband (överlappning) rensas bort så att den separata betydelsen av de olika faktorerna kan urskiljas, är det bara utbildning som har en tydlig effekt på livslängden bland både kvinnor och män. Därutöver påverkar yrkesstatus livslängden bland kvinnor men inte bland män, medan det omvända gäller för yrkesklass och inkomst. Detta mönster är inte alldeles enkelt att tolka, även om enskilda samband kan ges en rimlig förklaring. Det är t.ex. inte förvånande att den egna inkomsten betyder mer för mäns livslängd än för kvinnors, eftersom de flesta hushåll består av båda könen och män i flertalet parfamiljer står för den övervägande delen av hushållsinkomsten. Mer forskning behövs dock för att reda ut varför status tycks vara viktigare för kvinnor än för män, och klass viktigare för män än för kvinnor.

En del av denna vidare forskning i projektet handlar just om parfamiljer (med en kvinna och en man). Torssander och Erikson (2009) har undersökt hur de fyra dimensionerna av social skiktning (utbildning, klass, status, inkomst) hos den ena parten i paret sammanhänger med den andra partens livslängd. Resultaten visar att kvinnans utbildning och mannens klass är särskilt viktiga för båda parternas dödsrisker. Även kvinnans status och mannens inkomst är kopplade till livslängden hos båda parterna. Mannens utbildning har däremot inget starkt samband med kvinnans livslängd, när hänsyn tas till övriga faktorer, och är faktiskt svagare kopplad till den egna livslängden än vad kvinnans (partners) utbildning är. Vidare är mannens inkomst knuten till kvinnans livslängd, men kvinnans inkomst tycks inte påverka mannens dödsrisk. En förklaring till den stora betydelsen av kvinnans utbildning för båda parternas livslängd kan vara att kvinnan har ett större inflytande än mannen på viktiga delar av familjens livsstil, t.ex. kostvanor. Sambandet kan också ha andra orsaker, t.ex. att högutbildade kvinnor tenderar att gifta sig med hälsosamma män. Betydelsen av kvinnans yrkesstatus kan i viss mån tolkas på samma sätt, eftersom status och livsstil ofta ses som tydligt länkade till varandra. På motsvarande vis kan familjens ekonomiska situation antas vara mer beroende av mannens inkomst och

klassposition än av kvinnans, vilket kan förklara kopplingen mellan mannens resurser i dessa avseenden och båda parternas livslängd.

Sammanfattningsvis är sambanden mellan utbildning, arbete och familj starka, men långtifrån totala eller entydiga. Individens präglas av sin miljö, men både individen och miljön är föränderliga över livet, delvis i samspel med varandra. Utbildningens roll i denna utvecklingsprocess är central men mångfasetterad. Projektets resultat visar att kopplingen mellan utbildning och levnadsförhållanden är baserad på ett antal olika mekanismer anknutna till tid och rum: utbildning är en föränderlig social process snarare än en fast individuell resurs.

Referenser

- Erikson, Robert och Jenny Torssander (2009) "Clerics die, doctors survive: A note on death risks among highly educated professionals." *Scandinavian Journal of Public Health*, vol. 37, sid. 227–231.
- le Grand, Carl och Michael Tähhlin (2010) "Class, occupation, wages and skills: The iron law of labor market inequality." *Comparative Social Research*, kommande.
- Hällsten, Martin (2010) "The structure of educational decision-making and consequences for inequality: A Swedish test case." *American Journal of Sociology*, vol. 116, sid. 806–854.
- Hällsten, Martin (2011a) "The class origin wage gap revisited: Supply and demand factors." Under bedömning av *British Journal of Sociology*.
- Hällsten, Martin (2011b) "Late entry in Swedish tertiary education: Can the opportunity of lifelong learning promote equality over the life course?" *British Journal of Industrial Relations*, vol. 49, sid. 537–559.
- Hällsten, Martin (2011c) "Is it ever too late to study? The economic returns on late tertiary degrees in Sweden." *Economics of Education Review*, kommande.
- Korpi, Tomas och Michael Tähhlin (2009) "A tale of two distinctions: The significance of job requirements and informal workplace training for the training gap." *Opublicerat manuskript*, Institutet för social forskning (SOFI), Stockholms universitet.
- Torssander, Jenny och Robert Erikson (2009) "Marital partner and mortality: The effects of the social position of both spouses." *Journal of Epidemiology and Community Health*, vol. 63, sid. 992–998.
- Torssander, Jenny och Robert Erikson (2010) "Stratification and mortality – A comparison of education, class, status, and income." *European Sociological Review*, vol. 26, sid. 465–474.

27. LITTERÄR GESTALTNING PÅ IRLAND

Författare:

Helena Wulff, helena.wulff@socant.su.se, *Socialantropologiska institutionen, Stockholms universitet*

Kan man lära sig att skriva? är den provocerande fråga som kretsar kring kurser och program i litterär gestaltning. Somliga tror att skribent är något man föds till. Ändå har många ledande författare examen i litterär gestaltning, och många av dem fortsätter att undervisa i ämnet. Master- och doktorandutbildningar i litterär gestaltning (tidigare kallad kreativt skrivande, *creative writing* på engelska), har sitt ursprung i USA för närmare hundra år sedan där den senare blev en del av efterkrigstidens utbildningsexpansion (McGurl 2009). Den mest kända skrivarutbildningen, Master of Fine Arts vid University of Iowa, startade redan 1939. Där har ett antal framgångsrika författare tränat sitt skrivande, inte bara amerikaner utan också européer, som irländske John Banville, som sedan åkte tillbaka till sina egna länder.

Det skulle dröja länge innan kurser i Litterär gestaltning sattes upp vid europeiska universitet. Storbritanniens första program kom till vid University of East Anglia 1970. En annan irländsk författare, Anne Enright, gick den utbildningen. På Irland går undervisning i Litterär gestaltning tillbaka till den årliga Listowel Writers' Week, som har varit en livaktig litterär möteplats sedan 1971, och som har inspirerat till mängder av andra kurser och seminarier. Det var inte förrän i slutet av 1990-talet som Litterär gestaltning började finnas vid universitet på Irland, och numera finns det som program vid alla större universitet. Litterär gestaltning tenderar att växa fram vid engelska institutioner vilket ligger i linje med idén att "disciplinen håller på att bli ett globalt anglofont fenomen" (McGurl 2009: 364). I Europa finns det dock kurser i Litterär gestaltning på andra språk som tyska i Tyskland, franska i Frankrike och svenska i Sverige. Författarskolan Biskops-Arnö som har varit i gång sedan 1960-talet vid Nordens Folkhögskola är ett exempel på det, liksom ett ökande antal program och kurser i Litterär gestaltning vid universiteten i Stockholm, Göteborg och Lund (vid Stockholms universitet erbjuds dessutom en kurs i Creative writing på engelska).

I Irlands starka litterära tradition torde James Joyce vara den mest uppmärksammade författaren, men även nobelpristagare som W.B. Yeats, Samuel Beckett, George Bernhard Shaw och Seamus Heaney har varit inflytelserika. Den irländska litterära traditionen förvaltas nu av prisbelönta samtida författare som John Banville, Anne Enright och Colm Tóibín. Hur kommer

det sig att irländare är skickliga skribenter? Hur reproduceras en inriktning på litteratur och skrivande inom skolan och universitet? I linje med antropologins praxis att bidra till teoretisk debatt genom jämförande etnografiska exempel utgjorde Irland platsen för denna studie. Fokus var dels på kurser i Litterär gestaltning, dels på den sociala organisationen i författarvärlden och dess engelskspråkiga fiktion, framför allt romaner och noveller (Wulff under utgivning, 2012 a, b, 2011, 2010, 2009, 2008 a, b). Studien genomfördes med en kombination av metoder: deltagande observation, djupintervjuer och textanalyser. Jag gjorde deltagande observation framför allt på kurser i Litterär gestaltning i skolor, på universitet och författarfestivaler, på litteraturkonferenser, bokpresentationer, prisceremonier och uppläsningar. I min deltagande observation ingick också att umgås med författarna mer informellt. Djupintervjuer med författarna gav ytterligare data, liksom intervjuer med förlagsredaktörer och litterära agenter, och med skolelever och universitetsstudenter i Litterär gestaltning. Litterära texter och kulturjournalistik av författarna, och tidningsartiklar och recensioner om deras verk, har också varit centrala för studien. Syftet med den här artikeln är dels att belysa hur det går till att lära sig Litterär gestaltning på Irland, dels vad denna verksamhet utmärks av och dess sociala roll där.

Att undervisa i Litterär gestaltning

Det är en självklarhet att författare som undervisar i Litterär gestaltning inte ifrågasätter om det är möjligt att lära sig att skriva, även om de ibland måste handskas med frågan i synnerhet när somliga av deras studenter inte gör så bra ifrån sig, medan andra trots allt visar vad som verkar vara en naturlig fallenhet för skrivande. Det är alltså vanligt att irländska författare undervisar i Litterär gestaltning, både på Irland och utomlands, framför allt i USA. En del författare har universitetstjänster som lektorer eller professorer i Litterär gestaltning. Kursplanerna brukar innehålla litterära genrer från romaner och noveller till drama och poesi. På författarfestivaler som Listowel Writers' Week, till exempel, utökas denna lista över litterära genrer till populär fiktion, TV-drama, sångtexter, deckare, storytelling, journalistik, hur minne blir memoarer och hur man skriver humoristiska texter.

Ett effektivt initiativ är det så kallade Writers-in-School Scheme, som finansieras av Irlands Art Council och Department of Education and Science. Författare som har publicerat minst en bok kan söka till Writers-in-School Scheme. Det arrangeras av Poetry Ireland, en nationell organisation som ansvarar för festivaler, uppläsningar och skrivtävlingar, och publicerar litterära tidskrifter. The Scheme lanserades 1977, och har nu mer än 250 författare och storytellers. Det finns två ty-

per av besök i skolor: en typ är när en författare kommer i tre timmar vid ett tillfälle och har skrivövningar med elever, den andra typen av besök är när en författare kommer varje vecka i sex-åtta veckor till samma klass med ungefär tjugo elever för att göra ett antal olika skrivövningar. I Writers-in-School Scheme ingår alla litterära genrer som romaner, noveller, poesi och drama – till och med storytelling av professionella storytellers eftersom denna muntliga tradition påverkar skriftliga litterära genrer på Irland.

I Dublin finns dessutom ett uppskattat relativt nytt center för Litterär gestaltning, Fighting Words, som etablerades av Roddy Doyle 2009 i samarbete med skolor. Med hjälp av sin framgång som författare (ett antal av hans romaner har filmatiserats, som *The Commitments*), med sin arbetarklassbakgrund och sin starka drivkraft att göra skrivande som hantverk tillgängligt för en större allmänhet, är Doyle beredd att erbjuda handledning i Litterär gestaltning gratis. På Fighting Words ordnas storytelling-utflykter för elever på lågstadiet, seminarier i Litterär gestaltning för elever på mellan- och högstadiet och seminarier för vuxna. Betoningen i skrivandet ligger på att lära sig ”personutveckling, dialog, handling och på vikten av redigering – redigering som en form av, och hjälp till kreativitet” (http://www.fighting-words.ie/whats_the_story/index.php). Professionella författare undervisar på Fighting Words, och också mellanstadie lärare (varav några är pensionerade), journalister och studenter som ställer upp som volontärer.

Att undervisa i Litterär gestaltning är ett sätt att försörja sig som författare. Även om man är internationellt känd och skriver på heltid, är denna verksamhet inte heller oväsentlig när det gäller att marknadsföra sina egna böcker. Studenter i Litterär gestaltning är en intresserad läsekrets, som dessutom måste läsa böcker, diskutera dem och skriva om dem i sina uppsatser och essäer för att bli godkända. Och de kan mycket väl komma att återvända till dessa böcker, eller andra böcker, skrivna av de författare som de hade som lärare. Den som har en examen i Litterär gestaltning är utbildad för den litterära världen. Långt ifrån alla blir professionella författare, men många kommer att arbeta med litterär journalistik eller inom förlagsvärlden med att ge ut böcker eller tidskrifter. För en författare finns det också möjligheter till litterär inspiration i undervisningssituationen, eftersom föreläsande och kommentarer från studenter kan lyfta fram nya infallsvinklar.

Skrivande som hantverk och konst

Med sin kreativa ådra har Irland länge varit välkänt för storytelling, litteratur, musik och dans (Wulff 2007). Särskilt rik kreativitet analyseras i social teori ofta som en reaktion mot politiskt förtryck. Det faktum att Irland var

koloniserat av England i fyrahundra år verkar passa in här, men det förekom storytelling och litterära texter långt före det. Samtida litterära texter på Irland kännetecknas av en känsla för rytm i språket och vissa teman, irländska och icke-irländska. De senare utspelar sig i New York, Skandinavien, Spanien, Grekland bland många andra platser, och handlar om politik, religion, konst och relationer. Irländska teman tenderar att relatera till Irlands historia, konflikten och post-konflikten (*"the troubles"*) på Nordirland, den postkoloniala situationen och till EU:s roll på Irland, den ekonomiska boomen i slutet av 1900-talet (*"den keltiska tigern"*) och till den pågående recessionen. Till dessa sociala observationer hör emigration och exil, andra klassiska irländska teman. De finns belysta i Colm Tóibíns roman *Brooklyn* (2009), som tilldrar sig på 1950-talet i en liten stad på Irland. Romanen följer en ung kvinna, Eilis, som tvingas emigrera på grund av arbetslösheten. Hon åker till Brooklyn där hon får jobb på ett varuhus. Efter en tid blir hon förälskad i en italiensk man, men kallas plötsligt hem till Irland när hennes syster dör. Det slutar med att Eilis bestämmer sig för att åka tillbaka till Brooklyn och leva sitt liv där. Den smärtsamma kärnan i romanen är avskedet, som är en del av den irländska kulturen där emigration fortsätter att definiera mycket av familje- och samhällsliv.

Men Irland är inte bara ett emigrationsland, det har relativt nyligen också blivit ett immigrationsland. Den nya invandringen till Irland börjar märkas i litterära texter som i Roddy Doyles novellsamling *The Deportees and Other Stories* (2007a). Det faktum att katoliker och protestanter har olika historiska bakgrunder har lett till frågor om identitet, och detta har accentuerats av den nya invandringen som väcker diskussioner om vem som egentligen är irländsk. I den satiriska men ändå allvarliga novellen *"57 % Irish"* av Doyle (2007b), funderar huvudpersonen på hur man skulle kunna mäta irländskhet. Han uppfinner ett test baserat på folks reaktioner på ett video-clip av den irländska dansshowen Riverdance, den traditionella sången Danny Boy och ett mål som den irländske fotbollsspelaren Robbie Keane gjorde i en match mot Tyskland i världsmästerskapen i fotboll 2002. I en annan novell med titeln *"Guess Who's Coming for the Dinner"* (2007c), beskriver Doyle hur en vuxen dotter presenterar sin nigerianska pojkvän för sin ovana men välvilliga arbetarklassfamilj i Dublin.

Hur ser då författare, som efter att ha gått universitetsutbildningar i Litterär gestaltning, lyckas etablera sig både på Irland och internationellt och vinner priser, på frågan *"Kan man lära sig att skriva?"* När jag ställde den frågan till John Banville i en intervju i februari 2010 i Dublin, var hans svar kort och koncist: *"Man kan lära sig vad man inte ska göra. Men inte det som behövs – hängivenhet, kallblodighet, kärlek till språk, förståelse för råd man inte egentligen tänker på"*. Om hängivenhet, kallblodighet och kärlek till

språk kan sägas ingå i en medfödd personlighetsrepertoar, så vet författare som Banville och andra konstnärer att de kvalitéerna måste odlas intensivt och länge för att de ska utvecklas och mogna. I konst- och teatervärldar, till och med inom sport, finns det å ena sidan en förställning om att utövare har "en naturlig fallenhet" eller "en bra kropp" och å andra sidan "den rätta mentaliteten" eller "envishet". I den ytterst kompetitiva balettvärlden, som jag också studerat, behövs båda typerna av kvalitéter för att lyckas. Det räcker inte med "en bra kropp", "den rätta mentaliteten" med vilket menas att envishet också måste finnas. Ändå händer det att dansare som inte har den riktigt rätta fysiken för balett genom hård träning och diet, till balettchefers och koreografers förvåning, lyckas placera sig bland de ledande dansarna, om än inte på själva toppen (Wulff 1998: 104).

Envishet och viljekraft verkar alltså krävas både i balett och i skrivande. Men det är ytterligare en aspekt av arbetsprocessen i balettvärlden, som kan bidra till en förståelse för hur texter i litterär gestaltning kommer till. Balett och dans bedöms av balettfolk, alltifrån dansare och koreografer till kritiker och publik, med hjälp av två kriterier: tekniken och det artistiska uttrycket. Balett repeteras i studior med väggar som är täckta av speglar från golv till tak. Spegelarna är där för att hjälpa dansarna att se hur steg och rörelser som de lär in ser ut när de gör dem. Dansarna lär sig hur det känns när ett steg utförs på rätt sätt, och de kan kontrollera i spegeln hur deras kropp ser ut då. Det är så de lär sig en baletts teknik. Men när premiären närmar sig, dras en gardin för speglarna så att de inte syns. Nu är det meningen att dansarna ska glömma bort hur de ser ut, sluta tänka på tekniken, och börja uttrycka sig genom sina steg. Det är egentligen då de börjar dansa, och det är då ny balettkonst skapas, speciellt senare på scen, inte under varje föreställning, sällan genom en hel balett i tre akter, men i form av tillfälliga zoner av plötslig balettkonst (Wulff 1998: 8). För att en konstupplevelse ska kunna inträffa måste både dansare och publik glömma tekniken och fokusera på det artistiska uttrycket.

Det verkar troligt att kurser och program i Litterärt skapande kan förmedla tekniken för skrivande, alltifrån handfasta råd som att börja skriva på morgonen utan att läsa email eller gå ut på Facebook till att tillägna sig ett redaktörsöga för stil, struktur och rytm, själva hantverket – men inte alltid det artistiska. Frågor om smak är en sak, men det tycks faktiskt finnas "naturliga skribenter", medan andra kan lära sig att bli relativt bra skribenter. Men även "naturliga skribenter" behöver träna och åter träna, och få redigeringsråd av mer erfarna författare. Ett vanligt missförstånd är att den som är utbildad att skriva akademiska texter eller rapporter och utredningar också kan skriva populärt som kulturjournalistik eller fiktion – utan extra träning. Att behärska tekniken för Litterär gestaltning leder inte heller automatiskt till originell litterär konst.

Irland har en frodig storytelling-tradition. Den här artikeln har visat hur Litterär gestaltning lärs ut till elever och studenter på Irland, och förvaltas av professionella författare i form av framgångsrik fiktion. Men det är inte bara den muntliga traditionen som är förklaringen till att irländare är skickliga skribenter. Med den omfattande institutionella verksamheten i skolor och på centra för skrivande, som Writers-in-School Scheme och Fighting Words, kommer Irland att ha än fler skickliga skribenter framöver.

Referenser

- Doyle, Roddy (2007a). *The Deportees and Other Stories*. London: Jonathan Cape.
- Doyle, Roddy (2007b). "57 % Irish". I *The Deportees and Other Stories*. London: Jonathan Cape.
- Doyle, Roddy (2007c). "Guess Who's Coming for the Dinner". I *The Deportees and other Stories*. London: Jonathan Cape.
- McGurl, Mark (2009). *The Program Era: Postwar Fiction and the Rise of Creative Writing*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Tóibín, Colm (2009). *Brooklyn: A Novel*. New York: Scribner Book Company.
- Wulff, Helena (1998). *Ballet across Borders: Career and Culture in the World of Dancers*. Oxford: Berg.
- Wulff, Helena (2007). *Dancing at the Crossroads: Memory and Mobility in Ireland*. Oxford: Berg-hahn Books.
- Wulff, Helena (2008a). "Literary Readings as Performance: On the Career of Contemporary Writers in the New Ireland". *Anthropological Journal of European Cultures*, 17: 98–113.
- Wulff, Helena (2008b). "Etnografisk fiktion: Om kvinnors liv i det nya Irland", *Kulturella Perspektiv*, 4: 1–10.
- Wulff, Helena (2009). "Ethnografiction: Irish Relations in the Writing of Éilís Ní Dhuibhne". I Rebecca Pelan (red.), *Éilís Ní Dhuibhne Anthology*. Galway: Arlen House.
- Wulff, Helena (2010). "Colm Tóibín as Travel Writer". *Nordic Irish Studies*, 9: 109–116.
- Wulff, Helena (2011). "Histoires de Terroir: Les Écrivains contemporains et l'Irlande Nouvelle", *Ethnologie française*, April, 2: 301–308.
- Wulff, Helena (under utgivning, 2012a). "Creative Writing: An Anthropology of Literary Arts in Ireland". I Ullrich Kockel, Máiréad Nic Craith och Jonas Frykman (red.), *Blackwell Companion to the Anthropology of Europe*. Oxford: Blackwell-Wiley.
- Wulff, Helena (under utgivning, 2012b). "Instances of Inspiration: Interviewing Dancers and Writers". I Jonathan Skinner (red.), *Anthropology and the Interview*. Oxford: Berg.

28. ETT AKTIVT MEDBORGARSKAP?

Om demokratifostran i gymnasieskolan

Författare:

Elisabet Öhrn, *projektledare, Göteborgs universitet & Högskolan i Borås*

Dennis Beach, *Göteborgs universitet & Högskolan i Borås*

Marianne Dovemark, *Göteborgs universitet & Högskolan i Borås*

Per-Åke Rosvall, *Högskolan i Borås*

Carina Hjelmér, *Umeå universitet*

Lisbeth Lundahl, *Umeå universitet*

Bakgrund

Projektet fokuserar gymnasieskolans demokratifostran genom att undersöka såväl undervisningens innehåll och organisation som ungdomars försök att aktivt diskutera och påverka i skolvardagen. Det tar sin utgångspunkt i två forskningsfält som ofta studerats åtskilt. Det ena fokuserar skolans undervisning för och om demokrati, det andra ungdomars maktpositioner och initiativ för att påverka. Ambitionen i projektet har varit att studera båda, även om det funnits ett särskilt intresse för de processer där unga själva aktivt driver frågor om demokrati och inflytande i skolan, dvs. det som ibland benämnts utövande av aktivt medborgarskap (OECD 2005).

Centralt för projektets inriktning och utformning är de skillnader mellan olika elevgrupper som beskrivits i tidigare forskning om inflytande och demokrati i skolan. I denna framträder särskilt kön som en väsentlig men också till synes motsägelsefull delning. Å ena sidan beskrivs skolan använda medborgarskaps- och demokratibegrepp som är präglade av historiskt manliga praktiker (Gordon & Holland 2003), värdemässigt återskapa dessa i undervisningen och främja främst pojkars möjligheter till inflytande (Lynch & Lodge 2002). Å andra sidan ses framför allt flickor aktivt driva frågor som rör demokratiska rättigheter i skolan (se Öhrn 2002). En del studier tyder också på att vissa grupper av pojkar har sämre demokratikunskaper och är mer tveksamma till sina möjligheter att påverka än flickor (Skolverket 2003). Denna forskning pekar också på att betydelsen av kön varierar med social bakgrund, bl. a. genom skillnader mellan elever inom olika gymnasieutbildningar.

I relation till diskussionen om gruppskillnader är det samtidigt viktigt att betona att studier av undervisningen tyder på att ungdomars inflytande

över huvud taget är begränsat. Studier från grundskolan tyder på att sådant inflytande tenderar att handla om det dagliga skolarbetets utformning och planering (Dovemark 2004), medan frågor som rör den ojämlika fördelningen av rättigheter i samhället, underordnade gruppers situation eller kamp mot rasistiska praktiker marginaliseras (Öhrn 2001). Hur detta hanteras i skolpraktiken är kanske ännu viktigare för unga människors erfarenheter av och hållning till demokratin i dag än tidigare. En överväldigande majoritet fortsätter numera studera efter grundskolan och olika utbildningsinstitutioner utgör därmed arbetsplatsen för unga vuxna i större utsträckning än i tidigare generationer. Deras erfarenheter av demokratiskt deltagande relaterar sålunda snarare till utbildning än yrkesarbete, vilket understryker betydelsen av hur demokratiska frågor behandlas i skolpraktiken.

Den empiriska studien

Projektet har genomförts som en etnografisk studie i sex klasser från yrkesförberedande, studieförberedande och individuella gymnasieprogram. Fältarbetet har genomförts med observationer av lektioner och övrig skolverksamhet, samtal med lärare och ungdomar samt formella intervjuer med ungdomarna. I samtliga klasser studerades undervisningens innehåll och organisation. De formella intervjuerna med ungdomarna fokuserade frågor om undervisningen och skolkontexten, men tog också upp de ungas erfarenheter från socialt/politiskt deltagande utanför skolan. Teoretiskt har Bernstein (t.ex. 2000) och feministiska teorier om medborgarskap och utbildning (t.ex. Arnot & Dillabough 2000) varit centrala för planering, fältarbete och analys.

I det följande ges en kort sammanfattning av några centrala resultat. Dessa är hämtade från texter om naturvetenskapsprogrammet (Hjelmér 2011a), barn- och fritidsprogrammet (Hjelmér 2011b), samhällsvetenskapsprogrammet (Rosvall 2011a), fordonsprogrammet (Rosvall 2011b) och individuella programmet (Dovemark 2011). Sammanfattande analyser finns att läsa i Beach, Lundahl och Öhrn (2011).

Undervisning om och för demokrati

I de studerade klasserna var det genomgående ovanligt att undervisning om demokrati och inflytande relaterade till ungdomars vardag, deras möjligheter att påverka eller hur de konkret skulle kunna gå tillväga. Undervisningen fokuserade den formella demokratins principer och processer i olika länder och inom EU. Det var alltså en undervisning som betonade *former* för inflytande och beslut, och i liten utsträckning innehållsliga dimensioner.

De former som togs upp var vanligen sådana som är tillgängliga för myndiga. De strategier för påverkan som står till buds för dem som, likt eleverna i studien, inte uppnått rösträttsålder togs sällan eller aldrig upp i undervisningen. I relation till distinktionen mellan fostran till att *bli* framtida medborgare, att *agera som* medborgare eller att *utöva medborgarskap* (Gordon 2006), ser vi alltså i studien en tydlig betoning på det framtida deltagandet.

Det här innebär nu inte att eleverna lämnades helt utan vägledning för handling. Det förekom både direkta instruktioner och mer indirekt assistans vid tillfällen när eleverna själva hade tagit initiativ. När eleverna i studiens naturvetenskapsprogram försökte påverka hastigheten och innehållet i matematikundervisningen fick de t.ex. råd av lärare om hur de skulle agera. Studiens elever på fordonsprogrammet fick på motsvarande sätt konkret hjälp i hur de skulle få gehör för sin kritik mot lärlösa lektioner och bristen på vikarier i matematik. Att hjälpen erbjöds först efter att eleverna själva tagit initiativ till handling, kan möjligen tolkas som en lyhördhet mot de specifika behoven i individuella grupper och processer. Samtidigt innebär det att undervisningen ifråga inte var allmänt tillgänglig, utan förutsatte elevinitiativ och gavs till dem som själva efterfrågade den.

Elevers initiativ

Ett viktigt resultat från studien är att centrala påverkansprocesser i klasserna avsåg undervisningens kvalitet. Det gäller oavsett program och är i linje med resultat från grundskolan som visar att elever generellt är angelägna om kvaliteten i undervisningen och agerar för att förbättra den (Öhrn 2005). Resultaten utmanar i någon mån förståelser av kön/social bakgrund inom forskningsfältet, t.ex. den sedan länge etablerade bilden av arbetarpojars generella avståndstagande mot teoretisk utbildning (jfr Dolby, Dimitriadis & Willis 2004). Som framgår i tidigare forskning (t.ex. Pattman, Frosh & Phoenix 2005) associeras ofta manuell verksamhet med högt värderade maskuliniteter. Det sker även i den här studien, men det finns en öppning mot teoretiska studier som tycks möjlig i relation till traditionella arbetarmaskuliniteter, genom att utbildning kan värderas för att den möjliggör god lön, goda arbetsvillkor och möjligheter till avancemang.

Vilket mottagande elevernas kritik och förslag till förändringar fick varierade med kontext. Generellt kan sägas att de ämnen och program som visade sig mest mottagliga för elevers påverkansförsök var de minst teoretiska och prestigefyllda. I de studieförberedande klasserna, i synnerhet i högstatusämnen som matematik, förväntades eleverna anpassa sig till kraven. Elever från yrkesförberedande och individuella program kunde i större omfattning påverka skolvardagen än de från studieförberedande, men då företrädesvis

genom att deras försök att undvika lektioner och undervisning lyckades. Paradoxalt nog visade de sig ha större framgång när de ville slippa undervisning än när de ställde högre krav på den. På så sätt knöts elevers möjligheter till inflytande till ämnets och programmets värde; högstatusämnen framställdes som närmast naturgivna och framgång på högstatusprogram krävde anpassning till en befintlig ordning.

Elevernas påverkansförsök var till övervägande delen individuella. Undervisningens individualiserade form underlättade en sådan strategi, eftersom det fanns få forum för gemensam elevkritik och kollektiv formering. Speciellt påtagligt blev detta inom det individuella programmet där det fanns så få gemensamma aktiviteter att det ibland var svårt att över huvud taget tala om grupper eller klasser. Det förekom kollektiva aktioner riktade mot undervisningen, bl.a. de ovan nämnda initiativen för att påverka matematiklektionerna och försök att åstadkomma en mer inkluderande skola genom att t.ex. motarbeta sexuella trakasserier och rasism. Dessa aktioner hade mycket begränsad effekt. Däremot hade eleverna visst inflytande när det kom till sekvenseringen av material, tidsförläggning och innehåll i prov och val av textmaterial för individuellt arbete, dvs. sådant som kan ses föstra självreglerande, prestationsorienterade subjekt (jfr Lindblad, Lundahl, Lindgren & Zackari 2002). Sammantaget är det tydligt att skolorna underlättade för individuella val snarare än kollektiv handling i klasserna.

Referenser

- Arnot, M. & Dillabough, J.A. (2000) *Challenging democracy: International perspectives on gender, education and citizenship*, London: RoutledgeFalmer.
- Beach, D., Lundahl, L. & Öhrn, E. (2011) Synthesis, i E. Öhrn, L. Lundahl, L. & D. Beach (red), *Young people's influence and democratic education. Ethnographic studies in upper secondary schools*, London: Tufnell Press.
- Bernstein, B. (2000) *Pedagogy, symbolic control and identity: Theory, research, critique*, second ed, Lanham Maryland: Rowman & Littlefield.
- Dolby, G., Dimitradis, G. & Willis, P. (2004) (red), *Learning to labor in new times*, New York: RoutledgeFalmer.
- Dovemark, M. (2004) *Ansvar – flexibilitet – valfrihet: En etnografisk studie om en skola i förändring*, Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Dovemark, M. (2011) Can this be called Democracy? I E. Öhrn, L. Lundahl & D. Beach (red), *Young people's influence and democratic education. Ethnographic studies in upper secondary schools*, London: Tufnell Press.
- Gordon, T. (2006) Girls in education: citizenship, agency and emotions, *Gender and Education*, 18(1): 1–15.

- Gordon, T. & Holland, J. (2003) Nation space: the construction of citizenship and difference in schools, i D. Beach, T. Gordon & E. Lahelma (red), *Democratic education: ethnographic challenges*, London: Tufnell Press.
- Hjelmer, C. (2011a) Collective actions in the Natural Science Programme, i E. Öhrn, L. Lundahl, & D. Beach (red), *Young people's influence and democratic education. Ethnographic studies in upper secondary schools*, London: Tufnell Press.
- Hjelmer, C. (2011b) Negotiations in the Child and Recreation Programme, i E. Öhrn, L. Lundahl & D. Beach (red), *Young people's influence and democratic education. Ethnographic studies in upper secondary schools*, London: Tufnell Press.
- Lindblad, S., Lundahl, L., Lindgren, J. & Zackari, G. (2002) Educating for the New Sweden, *Scandinavian Journal of Educational Research*, 46(3): 283–303.
- Lynch, K. & Lodge, A. (2002) *Equality and power in schools. Redistribution, recognition and representation*, Abingdon: RoutledgeFalmer.
- OECD (2005) *European year of citizenship through education 2005. Learning and living democracy*, Strasbourg.
- Pattman, R., Frosh, S. & Phoenix, A. (2005) Constructing and experiencing boyhoods in research in London, *Gender and Education*, 17(5): 555–561.
- Rosvall, P.Å. (2011a) Pedagogic practice and influence in a Social Science class, i E. Öhrn, L. Lundahl, L. & D. Beach (red), *Young people's influence and democratic education. Ethnographic studies in upper secondary schools*, London: Tufnell Press.
- Rosvall, P.Å. (2011b) Pedagogic practice and influence in a Vehicle Programme class, i E. Öhrn, L. Lundahl & D. Beach (red), *Young people's influence and democratic education. Ethnographic studies in upper secondary schools*, London: Tufnell Press.
- Skolverket. (2003) *Ung i demokratin. Gymnasieelevers kunskaper och attityder i demokrati- och samhällsfrågor*, Stockholm.
- Öhrn, E. (2001) Marginalization of democratic values: a gendered practice of schooling? *International Journal of Inclusive Education*, 5(2/3): 319–328.
- Öhrn, E. (2002) *Könsmönster i förändring?*, Stockholm: Skolverket.
- Öhrn, E. (2005) *Att göra skillnad. En studie av ungdomar som politiska aktörer i skolans vardag*, Institutionen för pedagogik och didaktik, Ipd-rapporter nr. 2005:07, Göteborgs universitet.

Publikationer från projektet

Artiklar, böcker, bokkapitel

- Beach, D. & Dovemark, M. (2009) Making 'right' choices? An ethnographic account of creativity, performativity and personalised learning policy, concepts and practices, *Oxford Review of Education*, 35(6): 1465–3915.
- Beach, D. & Dovemark, M. (kommande) Twelve years of upper-secondary education in Sweden: the beginnings of a neo-liberal policy hegemony, *Educational Review*.

- Dovemark, M. (2010) Teachers' collective actions, alliances and resistance within neo-liberal ideas of education: the example of the Individual Programme, *European Educational Research Journal*, 9(2), 232–244.
- Dovemark, M. (kommande) Everyday racism and Whiteness within Swedish classrooms, *Ethnography and Education*.
- Dovemark, M. (2011) Can this be called democracy? I E. Öhrn, L. Lundahl & D. Beach (red), *Young people's influence and democratic education. Ethnographic studies in upper secondary schools*, London: Tufnell Press.
- Dovemark, M. (kommande) Konstruktionen av den praktiska eleven (arbetstitel), i I. Henning Loeb & H. Korp (red), *Antologi för yrkeslärare* (arbetstitel), Lund: Studentlitteratur.
- Hjelmér, C. (2010) Att återföra forskning till elever, lärare och rektorer, i A.L. Arnesen & L. Lundahl (red), *Metoder i forsknings- og utviklingsarbeid i utdanning og lærerutdanning*, Høgskolen i Østfold, Rapport 2010:11 (s. 67–75).
- Hjelmér, C. (2011) Collective actions in the Natural Science Programme, i E. Öhrn, L. Lundahl & D. Beach (red), *Young people's influence and democratic education. Ethnographic studies in upper secondary schools*, London: Tufnell Press.
- Hjelmér, C. (2011) Negotiations in the Child and Recreation Programme, i E. Öhrn, L. Lundahl & D. Beach (red), *Young people's influence and democratic education. Ethnographic studies in upper secondary schools*, London: Tufnell Press.
- Hjelmér, C., Lappalainen, S. & Rosvall, P.Å. (2010) Time, space and young people's agency in vocational upper secondary education: A cross cultural perspective. *European Educational Research Journal*, 9(2): 245–256.
- Nylund, M., & Rosvall, P.Å. (in press) Gymnasiereformens konsekvenser för den sociala fördelningen av kunskaper: Politiska implikationer av kunskapers organisering i gymnasieskolans yrkesorienterade utbildningar, *Pedagogisk forskning i Sverige*, 16.
- Rosvall, P.Å. (2011) Pedagogic practice and influence in a Social Science class, i E. Öhrn, L. Lundahl & D. Beach (red), *Young people's influence and democratic education. Ethnographic studies in upper secondary schools*, London: Tufnell Press.
- Rosvall, P.Å. (2011) Pedagogic practice and influence in a Vehicle Programme class, i E. Öhrn, L. Lundahl & D. Beach (red), *Young people's influence and democratic education. Ethnographic studies in upper secondary schools*, London: Tufnell Press.
- Rosvall, P.Å. (kommande) Den praktiska personligheten i förändring? Konsekvenser för undervisningen (arbetstitel), i I. Henning Loeb & H. Korp (red), *Antologi för yrkeslärare* (arbetstitel), Lund: Studentlitteratur.
- Öhrn, E., Lundahl, L. & Beach, D. (2011) (red), *Young people's influence and democratic education. Ethnographic studies in upper secondary schools*, London: Tufnell Press.

Konferenspaper

- Beach, D., Lundahl L. & Öhrn, E. (2010) *Young people and democratic education. On formal schooling, student initiatives, class and gender*. Paper presented at the Nordic Educational Research Association congress, Malmö University, March 11–13.

- Dovemark, M. (2009) *Structure and agency interweaved in class – the example of the Individual Programme in the Swedish Upper Secondary School*. Paper presented at the NordCrit Conference (Nordic Research Network: Critical Perspectives on Young People, Welfare and Education), Halden, Norway June 16–17.
- Dovemark, M. (2009) *The scourge of goodness – the common sense of subordination*. Paper presented at Oxford Ethnography and Education conference, Oxford September 22–24.
- Dovemark, M. (2009) *The common sense of subordination or teachers encouraging discussions about conditions of production*. Paper presented at the European Conference on Educational Research, Vienna, September 28–30.
- Dovemark, M. (2010). *Encouraging active citizenship in the era of freedom of choice – the case of an individual programme*. Paper presented at the 2010 Nordic Educational Research Association congress, Malmö University March 11–13.
- Dovemark, M. (2010) *Everyday racism within Swedish Classrooms*. Paper presented at Oxford Ethnography and Education Conference, Oxford, September 2–3.
- Dovemark, M. (2011) *The making of manual male identities within the Individual programme at a Swedish Upper Secondary School*. Paper presented at Gender and Education Conference, Exeter, England, April 27–28.
- Hjelmér, C. (2010) *Separate worlds: Democratic education in Swedish upper secondary school*. Paper presented at the European Conference on Educational Research, Helsinki, August 25–27.
- Hjelmér, C. (2010) *Collective actions in upper secondary school*. Paper presented at the Nordic Educational Research Association's conference, Malmö, March 11–13.
- Hjelmér, C., Lappalainen, S. & Rosvall, P.Å. (2009) *Collective actions, alliances and resistance of young people in vocational upper secondary education: Cross cultural perspective*. Paper presented at the European Conference on Educational Research, September 28–30.
- Hjelmér, C., Lappalainen, S. & Rosvall, P.Å. (2009) *Time, space and agency in vocational upper secondary education*. Paper presented at the NordCrit conference (Nordic Research Network: Critical Perspectives on Young People, Welfare and Education), Halden, June 16–17.
- Hjelmér, C. & Rosvall, P.Å. (2008) *Joint work in ethnographic research: Possibilities and obstacles*. Roundtable presented at the Nordic Educational Research Association congress, Copenhagen, March 6–8.
- Rosvall, P.Å. (2009) *Regulation and (lack of) resistance at class meetings in a vehicle programme in upper secondary school*, Paper presented at the Gender and Education conference, London, March 24–28.
- Rosvall, P.Å. (2010) *Be and becoming a citizen*, Paper presented at the European Conference for Educational Research, Helsinki, August 25–27.
- Rosvall, P.Å. (2010) *The pedagogic structure and the proper citizen*, Paper presented at the Nordic Educational Research Association congress, Malmö University March 11–13.
- Rosvall, P.Å. & Niemi, A.M. (2010) *Anglification and technification affecting masculinities and positions of students in vocational programmes*, Paper presented at the European Conference for Educational Research, Helsinki, August 25–27.

Vetenskapsrådets utbildningsvetenskapliga kommitté arrangerar årligen konferensen "Resultatdialog" med syftet att sprida kunskap om aktuell forskning och samtidigt skapa en mötesplats för dem som är intresserade av utbildningsvetenskaplig forskning. De forskare som medverkar slutredovisar projekt som har haft forskningsmedel från UVK. I denna rapport har forskarna bidragit med en populärvetenskaplig artikel som främst beskriver forskningsprojektets resultat. Artiklarna i rapporten visar på bredden av den forskning som med stöd av UVK bedrivs vid svenska universitet och högskolor. Årets projekt finns även redovisade på Vetenskapsrådets webbplats: www.vr.se/resultatdialog

För mer information om pågående och avslutade forskningsprojekt inom det utbildningsvetenskapliga området – se www.vr.se/forskningvistodjer

Västra Järnväggsgatan 3 | Box 1035 | 101 38 Stockholm | Tel 08-546 44 000 | vetenskapsradet@vr.se | www.vr.se

Vetenskapsrådet är en statlig myndighet som ger stöd till grundläggande forskning av högsta vetenskapliga kvalitet inom alla vetenskapsområden. Utöver forskningsfinansiering arbetar myndigheten med strategi och analys samt forskningskommunikation. Målet är att Sverige ska vara en ledande forskningsnation.

ISSN 1651-7350

ISBN 978-91-7307-199-4
